

304

July 20th / 1693

Imperatoris
IUSTINIANI
INSTITUTIONUM
libri III.

*Adjecti sunt ex digestis, Tituli
de verborum significatione,
et de Regulis Iuris:
Cum Indice ad eosdem.*

Nec quiesco nec laboro

Ingo1stadij,
Typis VVilhelmi Ederi
M.DC.XXX...

Lucas Kalian. sculp.

Summum cuique.

Bonus cum bonis.

Handwritten mark or signature.

Bayerische
Staatsbibliothek
München

TYPOGRAPHVS
Lectori.

M Agnos libros emittere sum-
ptuosum, magnos circum-
ferre molestum est. Ideo Lector B-
neuole Institutiones has editurus
operam tibi meam duxi gratiorem,
si succinctam Iustiniani doctrinam
eo proferrem typo, qui succinctum
quoque redderet opusculum, qui
efficeret libellum ad quocunque
circumferendum minimè mole-
stum. Boni spero consules quid-
quid tuo commodo susce-
ptum est. Vale &
fruere.

*388 Conuend. Frum Digcal.
S. Augni ad B. V. M. In Texa*

IN EDITIONEM
INSTITUTIONVM

D. IUSTINIANI

Imperatoris,

DISTICHON.

*Iura damus collecta breui Romani-
bello,*

*Quo nullum in terris clarius extat
opus.*

I. H. I. V. D.

ALIVD.

En prodit nudus sine fuce Iustinianus.

*Cur ita? pulchra satis vel sine ve-
ste placent.*

P. B. I. C.

PRO.

De Confirmatione Institutionum.[IN NOMINE DOMINI
nostri Iesu Christi]

IMPERATOR Cæsar Flavius Iustinianus, Alemanicus, Gotticus, Francicus, Germanicus, Anticus, Alanicus, Vandalicus, Africanus, Pius, Felix, Inclytus, victor ac triumphator semper Augustus cupidæ legum iuventuti. [S. D.]

IMPERATORIAM maiestatem non solum armis decoratam, sed etiam legibus oportet esse armatam: ut vtrumque tempus, & bellorum, & pacis, recte possit gubernari: & princeps Romanus non solum in hostilibus prælijs victor existat, sed etiam per legitimos tramites calumniantium iniquitates expellat: & fiat tam iuris religiosissimus, quam victis hostibus triumphator [magnificus.]

1 ¶ Quorum utramq; viam cum summis vigilijs, summaq; providentia, annuente Deo, perfecimus. Et bellicos quidem sudores nostros Barbaricæ gētes sub iuga nostra redactæ cognoscunt: & tam Africa, quam aliæ innumeræ provinciæ, post tanta temporum spatia, nostris victorijs à cœlesti numine præstitis, iterum ditioni Romanæ, nostroque additæ imperio, protestantur. Omnes vero populi legibus tam à nobis promulgatis, quam compositis, reguntur.

2 ¶ Et cum sacratissimas constitutiones, antea confusas, in luculentam ereximus consonantiam: tunc nostram extendimus curam ad immensa veteris prudentiæ volumina, & opus desperatum, quasi per medium profundum euntes, cœlesti favore iam adimplevimus.

3 ¶ Cumque hoc, Deo propitio, peractum est: Triboniano viro magnifico, magistro, & exquæstore sacri palatii nostri, [& exconsule] nec non Theophilo & Dorotheo, viris illutribus, antecessoribus, (quorum omniū solertiam, & legū scientiam, & circa nostras iussiones fidem, iam ex mul-

Proœmium Instit.

eis rerum argumentis accepimus) conuocatis, mandauimus specialiter, vt ipsi nostra auctoritate, nostrisq; suasionibus, institutiones componerent: vt liceat vobis prima legum cunabula non ab antiquis fabulis discere, sed ab Imperiali splendore appetere: & tam aures quam animi vestri, nihil inutile, nihilque perperam positum, sed quod in ipsis rerum obtinet argumentis, accipiant. & quod priori tempore vix post quadriennium [prioribus] continebat, [vt tunc constitutiones Imperatorias legerent:] hoc vos primordio ingrediamini, digni tanto honore, tantâque reperti felicitate, vt & initium vobis & finis legum eruditionis à voce principali procedat.

4 ¶ Igitur post libros quinquaginta Digestorû seu Pandectarum, (in quibus omne ius antiquum collectum est, quod per eundem virum excelsum Tribonianum, necnon cæteros viros illustres, & facundissimos confecimus) in quatuor libros easdem Institutiones parti iussimus: vt sint totius legitimæ scientiæ prima elementa.

5 ¶ In quibus breuiter expositum est: & quod antea obtinebat: & quod postea desuetudine inumbratum, Imperiali remedio illuminatum est.

6 ¶ Quas ex omnibus antiquorû Institutionibus, & præcipue ex commentarijs Caij nostri, tam institutionum, quam rerû quotidianarum, alijsque multis commentarijs compositas, cum tres viri prudentes prædicti nobis obtulerunt: & legimus & recognouimus, & plenissimum nostrarum constitutionum robur eis accommodauimus.

7 ¶ Summa itaque ope, & alacri studio has leges nostras accipite: & vosmetipsos sic eruditos ostendite: vt spes vos pulcherrima foueat, toto legitimo opere perfecto, posse etiam nostram Rempublicam in partibus eius vobis credendis gubernari. D.C.P. XI. Kalend. Decemb. D. IUSTINIANO P.P. A. III. CONS.

INSTITUTIONVM,

seu Elementorum

D. IUSTINIANI

sacratissimi Principis,

LIBER PRIMVS.

DE IUSTITIA ET IURE.

TITVLVS I.

IUSTITIA est constans & perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi.

I & Iurisprudentia est diuinarum atq; humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia.

2 & His igitur generaliter cognitis, & incipientibus nobis exponere iura populi Romani: ita videntur posse tradi commodissime, si primo leni ac simplici viâ, post deinde diligentissima atque exactissima interpretatione, singula tradantur: alioqui si statim ab initio rudem adhuc & infirmum animum studiosi, multitudine ac varietate rerum onerauerimus: duorum alterum, aut desertorem studiorum efficiemus, aut cum magno labore, sæpe etiam cum diffidentia (quæ plerumque iuuenes auertit) serius ad id perducemus: ad quod, leuiore viâ ductus, sine magno labore, & sine vlla diffidentia, maturius perducere potuisset.

3 & Iuris præcepta sunt hæc: honeste vivere, alterum non lædere, suum cuique tribuere.

4 & Huius studii duæ sunt positiones, publicum & priuatum. Publicum ius est, quod ad statum rei Romanæ spectat. Priuatum, quod ad singulorum utilitatem. Dicendum est igitur de iure priuato, quod

tripartitum est: collectum est enim ex naturalibus præceptis, aut gentium, aut ciuilibus.

DE IVRE NATURALI,
gentium, & ciuili.

TITVLVS II.

Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit, nam ius istud non humani generis proprium est: sed omnium animalium, [quæ in cælo,] quæ in terra, quæ in mari nascuntur. Hinc descendit maris atque foeminæ coniunctio, quam nos matrimonium appellamus: hinc liberorum procreatio, hinc educatio. Videmus etenim cætera quoque animalia istius iuris peritia censer.

I & Ius autem ciuile à iure gentium distinguitur: quod omnes populi, qui legibus & moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure vtuntur. nam quod quisq; populus ipse sibi ius constituit: id ipsius proprium ciuitatis est: vocaturque ius ciuile, quasi ius proprium ipsius ciuitatis. quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes peræque custoditur: vocaturq; ius gentium, quasi quo iure omnes gentes vtantur. Et populus itaq; Romanus partim suo proprio, partim cõmuni omnium hominum iure vtitur. Quæ singula qualia sint, suis locis proponemus.

2 & Sed ius quidem ciuile ex vnaquaque ciuitate appellatur, veluti Atheniensium. nam si quis velit Solonis, vel Draconis leges appellare ius ciuile Atheniensium: non errauerit. sic enim & ius, quo Romanus populus vtitur, ius ciuile Romanorum appellamus: vel ius Quiritium, quo Quirites vtuntur. Romani enim à [Romulo,] Quirites, à Quirino appellantur. sed quoties non addimus nomen, citius sit ciuitatis: nostrum ius significamus. sicuti cum Poetam dicimus, nec addimus nomen, subauditur apud Græcos egregius Homerus. apud nos Virgilius. Ius autem gentium omni humano generi cõmune est. nam vsu exigente, & humanis necessitatibus gentes humanæ
[iura]

[iura] quædam sibi constituerunt. Bella etenim orta sunt, & captiuitates sequuntur, & seruitutes, quæ sunt naturali iuri contrariæ. Iure enim naturali omnes homines ab initio liberi nascebantur. Et ex hoc iure gentium omnes pene contractus introducti sunt, ut emptio [&] venditio, locatio [&] conductio, societas, depositum, mutuum, & alij innumerabiles.

3 ¶ Constat autem ius nostrum, quo utimur, aut scripto, aut sine scripto: ut apud Græcos τὸ νόμων

οἱ μὲν ἔγγραφοι, οἱ δὲ ἀγγραφοι,
i. legum alia [sunt] scriptæ alia

non scriptæ. Scriptum autem ius est, lex plebiscitum, Senatusconsultum, principum placita, magistratuum edicta, responsa prudentum.

4 ¶ Lex est, quod populus Romanus senatorio magistratu interrogante (veluti Consule) constituebat. Plebiscitum est, quod plebs plebeio magistratu interrogante (veluti Tribuno) constituebat. plebs autem à populo eo differt, quo species à genere: nam appellatione populi, vniuersi ciues significantur, connumeratis etiam patricijs & senatoribus. Plebis autem appellatione, sine patricijs & senatoribus ceteri ciues significantur. sed & Plebiscita, lege Hortensia lata, non minus valere, quam leges cœperunt.

5 ¶ Senatusconsultum est, quod Senatus iubet, atque constituit. Nam cum auctus esset populus Romanus in eum modum, ut difficile esset in vnum eum convocari legis sancientiæ causa: æquum visum est, Senatum vice populi consuli.

6 ¶ Sed & quod Principi placuit, legis habet vigorem: quum lege Regia, quæ de eius imperio lata est, populus ei, & in eum omne imperium suum & potestatem concedat. Quodcunque ergo Imperator per Epistolam constituit: vel cognoscens decreuit, vel edicto precepit, legem esse constat. hæc sunt, quæ Cō-

stitutiones appellatur. Plane ex his quædam sunt personales, quæ nec ad exemplum trahuntur, quoniam non hoc princeps vult.] nam quod alicui ob meritum indulget, vel si quæ poenâ irrogavit, vel si cui sine exemplo subuenit: personam non transgreditur. Aliæ autem, quæ generales sint, omnes proculdubio tenent.

7 ¶ Prætorum quoque edicta non modicam obtinent iuris auctoritatem. Hoc etiam ius honorarium solemus appellare, quod qui honores gerunt, id est, magistratus, auctoritatem huic iuri dederunt. Proponerant & Aediles Curules edictum de quibusdâ causis, quod & ipsum iuris honorarii portio est.

8 ¶ Responsa prudentium sunt sententiæ & opiniones eorum, quibus permissum erat de iure respondere. nam antiquitus constitutum erat, ut essent, qui iura publice interpretarentur, quibus à Cæsare ius respondendi datum est, qui Iurisconsulti appellabantur, quorum omnium sententiæ & opiniones eam auctoritatem tenebant, ut iudici recedere à responso eorum non liceret, ut est constitutum.

9 ¶ Sine scripto ius venit, quod usus approbavit. nam diuturni mores consensu utentium comprobati, legem imitantur.

10 ¶ Et non ineleganter in duas species ius civile distributum esse videtur. nam origo eius ab institutis duarum civitatum, Athenarum, scilicet, & Lacedæmoniorum, fluxisse videtur. In his enim civitatibus ita agi solitum erat, ut Lacedæmonij quidem magis ea, quæ pro legibus observabant, memoriæ mandarent: Athenienses vero ea, quæ in legibus scripta comprehendissent, custodirent.

11 ¶ Sed naturalia quidem iura, quæ apud omnes gentes peræque observantur: diuina quadam providentia constituta, semper firma atque immutabilia permanent. Ea vero, quæ ipsa sibi quæque civitas constituit sæpe mutari solent, vel tacito consensu populi, vel alia postea lege lata.

12 ¶ Omne autem ius, quo vivimus, vel ad personas

nas pertinet, vel ad res, vel ad actiones. Et prius de personis videamus, nam parum est ius nosse, si personæ, quarum causâ constitutum est, ignorentur.

DE IVRE PERSONARVM.

TITVLVS III.

Summa itaq; diuisio de iure personarum hæc est: quod omnes homines, aut liberi sunt, aut serui.

1 ¶ Et libertas quidem (ex qua etiam liberi vocantur) est naturalis facultas eius, quod cuique facere libet, nisi, si quid vi aut iure prohibetur.

2 ¶ Seruitus autem est constitutio iuris gentiū, quâ quis dominio alieno contra naturam subiicitur.

3 ¶ Serui autem ex eo appellati sunt, quod Imperatores captiuos vendere, ac per hoc seruare, nec occidere solent. qui etiam mancipia dicti sunt, [eo] quod ab hostibus manu capiuntur.

4 ¶ Serui autem aut nascuntur, aut fiunt. nascuntur ex ancillis nostris. fiunt, aut iure gentium, id est, ex captiuitate; aut iure civili, cum liber homo maior viginti annis ad pretium participandum sese venundari passus est.

5 ¶ In seruorum conditione nulla est differentia: in liberis autem multæ; aut enim sunt ingenui, aut libertini.

DE INGENVIS.

TIT. IV.

Ingenuus est is, qui statim, vt natus est, liber est: siue ex duobus ingenuis matrimonio editus est, siue ex libertinis duobus, siue ex altero libertino, & altero ingenuo. Sed & si quis ex matre nascitur libera, patre vero seruo, ingenuus nihilominus nascitur, quemadmodum qui ex matre libera & incerto patre natus est, quoniam vulgo conceptus est. Sufficit autem liberam fuisse matrem eo tempore, quo nascitur, licet ancilla conceperit. Et è contrario, si libera conceperit, deinde ancilla facta pariat: placuit eum, qui nascitur, liberum nasci: quia non debet

debet calamitas matris ei nocere, qui in ventre est. Ex his illud quaesitum est, Si ancilla praegnans manumissa sit; deinde ancilla postea facta pepererit: liberum, an servum pariat? Et Martianus probat liberum nasci. sufficit enim ei, qui in utero est, liberam matrem vel medio tempore habuisse. [ut liber nascatur.] quod & verum est.

1 ¶ Cum autem ingenuus aliquis natus sit, non officit ei in servitute fuisse, & postea manumissum esse: saepissime enim constitutum est, natalibus non officere manumissionem.

DE LIBERTINIS.

TIT. V.

Libertini sunt, qui ex iusta servitute manumissi sunt. manumissio autem est de manu datio. nam quandiu aliquis in servitute est, manui & potestati suppositus est: & manumissus liberatur potestate. Quae res à iure gentium originem sumpsit: utpote cum iure naturali omnes liberi nascerentur. nec esset nota manumissio, cum servitus esset incognita. Sed postquam iure gentium servitus invasit: sequutum est beneficium manumissionis. & cum vno communi nomine omnes *homines* appellarentur, iure gentium tria [hominum] genera esse coeperunt: liberi, & his contrarium servi, & tertium genus libertini, qui de ierant esse servi.

1 ¶ Multis autem modis manumissio procedit: aut enim ex sacris constitutionibus in sacrosanctis Ecclesijs, aut vindicta, aut inter amicos, aut per epistolam, aut per testamentum, aut per aliam quamlibet ultimam voluntatem. Sed & aliis multis modis libertas servo competere potest, qui tam ex veteribus, quam ex nostris constitutionibus introduci sunt.

2 ¶ Servi [vero] à dominis semper manumitti solent: adeo, ut vel in transitu manumittantur: veluti cum praetor, aut praeses, aut proconsul in balneum vel in theatrum eant.

3 ¶ Li-

3 4 Libertinorum autem status tripertitus antea fuerat. Nam qui manumittebantur, modo maiorem & instam libertatem consequiebantur, & fiebant ciues Romani modo minorem, & Latini ex lege Iunia Norbana fiebant: modo inferiorem, & fiebant ex lege Aelia Sentia dedititij. Sed quoniam dedititiorum quidem pessima conditio iam ex multis temporibus in deluetudinem abierat, Latinorum vero nomen non frequentabatur: ideoque nostra pietas omnia augere, & in meliorem statum reducere desiderans, duabus constitutionibus hoc emendauit, & in pristinum statum reduxit: quia & a primis Urbis Romæ cunabulis vna atque simplex libertas competebat: id est, eadem, quam habebat manumissor: nisi quod scilicet libertinus sit, qui manumittitur, licet manumissor ingenuus sit. Et dedititios quidem per constitutionem nostram expulimus, quam promulgauius inter nostras decisiones: per quas, suggerente nobis Triboniano viro excelso quæstore [nostro,] antiqui iuris alterationes placauimus. Latinos autem Iunianos, & ornamem quæ circa eos fuerat obseruantiam, alia constitutione per eiusdem quæstoris suggestionem correximus, quæ inter Imperiales radiat sanctiones. Et omnes libertos, nullo nec ætatis manumissi, nec domini manumittentis, nec in manumissionis modo discrimine habito (sicut iam antea obseruabatur) ciuitate Romana decorauimus: multis modis aduersis, per quos possit libertas seruis cum ciuitate Romana, quæ sola est in præsentī, præstari.

QVIBVS EX CAVSIS MANVM-
mittere non licet.

TITVLVS VI.

Non tamen cuiunque volenti manumittere licet, nam is, qui in fraudem creditorum manumittit, nihil agit: quia lex Aelia Sentia impedit libertatem.

1 5 Licet autem domino, qui soluendo non est.
[in tē.]

[in testamento] servum suum cum libertate hæredem instituere, ut liber fiat, hæresq; ei solus & necessarius: si modo ei nemo alius ex eo testamento heres extiterit: aut quia nemo heres scriptus sit, aut quia is, qui scriptus est, qualibet ex causa heres ei non extiterit. Idq; eadem lege Aelia Sentia pronisum est. & recte. Valde enim prospiciendum erat, ut egentes homines, quibus alius heres extiturus non esset, vel servum suum necessarium heredem haberent, qui satisfactus esset creditoribus: aut hoc eo nō faciente, creditores res hereditarias servi nomine vendant, ne iniuriā defunctus afficiatur.

2 ¶ Idemque iuris est, & si sine libertate servus heres institutus est. Quod nostra constitutio non solum in domino, qui solvendo non est, sed generaliter constituit. nova humanitatis ratione: ut ex ipsa scriptura institutionis etiā libertas ei competere videatur: quum non sit verisimile, eum, quem heredē sibi elegit, si prætermiserit libertatis dationem, servum remanere voluisse, & neminem sibi heredem fore.

3 ¶ In fraudem autem creditorum manumittere videtur, qui vel iam eo tempore quo manumittit, solvendo non est: vel qui datis libertatibus, defuturus est solvendo esse. Prævaluisse tamen videtur (nisi animum quoque fraudandi manumissor habuerit) non impediri libertatem, quamvis bona [eius] creditoribus non sufficiant. sæpe enim de facultatibus suis amplius, quam in his est, sperant homines. Itaque tunc intelligimus impediri libertatem, cum utroque modo fraudantur creditores: id est, & consilio manumittentis, & ipsa re, eo quod eius bona non sunt suffectura creditoribus.

4 ¶ Eadem lege Aelia Sentia domino minori viginti annis non aliter manumittere permittitur, quam si vindicta apud consilium, iusta causa manumissionis adprobata, fuerint manumissi.

5 ¶ Iustæ autem manumissionis causæ hæc sunt: veluti, Si quis patrem aut matrem, filium filiamq;

aut

aut fratres sororesue naturales, aut pædagogum, aut nutricem, aut educatorē, aut alumnū alumnæque, aut collactaneum manumittat: aut seruum, procuratoris habendi gratia: aut ancillam matrimonij [habendi] causa: dum tamē intra sex menses in uxore ducatur, nisi iusta causa impediatur: & [seruus,] qui manumittitur procuratoris habendi gratia, non minor decem & septem annis manumittatur.

6 ¶ Semel autem causa adprobata, siue vera sit, siue falsa, non retractetur.

7 ¶ Cum ergo certus modus manumittendi minoribus viginti annis dominis per legem AELIAM SENTIAM constitutus esset: eveniebat, ut qui quatuordecim annos expleverat, licet testamentū facere, & in eo sibi heredem instituere, legataque relinquere posset: tamen si adhuc minor esset viginti annis, libertatem seruo dare non posset. Quod novum erat ferendum: nam cui totorum suorum bonorum in testamento dispositio data erat: quare non similiter ei, quæadmodū alias res, ita de servis suis in ultima voluntate disponere, quemadmodum voluerit, permittimus, ut & libertatem eis possit præstare? Sed quum libertas inæstimabilis res sit, & propter hoc ante XX. ætatis annum antiquitas libertatem seruo dare prohibebat: ideo nos mediam quodammodo viam eligentes, non aliter minori viginti annis libertatem in testamento dare seruo suo concedimus, nisi decimumseptimum annum impleverit, & decimumoctavum attigerit. Quum enim antiquitas huiusmodi ætati, & pro alijs postulare concesserit: cur non etiam sui iudicij stabilitas ita eos adiuvare credatur, ut ad libertatem dandam servis possint peruenire?

DE LEGE FUSIA CANINIA

collenda.

TIT. VII.

Lex Fusia Caninia certus modus constitutus erat in servis testamento manumittendis: quam quasi liber-

libertates impediētem, & quodammodo inuidam, tollendam esse censuimus: quum satis fuerat inhumanum, viuos quidem licentiam habere totam suam familiam libertate donare, nisi alia causa impediatur libertatem: morientibus autem huiusmodi licentiam adimere.

DE HIS, QUI SUI, VEL

alieni iuris sunt.

T I T. V I I I.

Sequitur de iure personarum alia diuisio. Nam quædam personæ sui iuris sunt, quædam alieno iuri subiectæ. Rursus earum, quæ alieno iuri subiectæ sunt, aliæ sunt in potestate parentum, aliæ in potestate dominorum. Videamus itaque de his, quæ alieno iuri subiectæ sunt, nam si cognouerimus, quæ istæ personæ sunt: simul intelligemus quæ sui iuris sunt ac prius inspiciamus de his, quæ in potestate dominorum sunt.

1 ¶ In potestate itaque dominorum sunt serui. quæ quidem potestas, iuris gentium est. nam apud omnes peræque gentes animaduvertere possumus, dominis in seruos vitæ, necisque potestatem fuisse: & quodcunque per seruum acquiritur, id domino adquiri.

2 ¶ Sed hoc tempore nullis hominibus, qui sub imperio nostro sunt, licet sine causa legibus cognita, in seruos suos [supra modum] sæuire. Nam ex constitutione diui Antonini, qui sine causa seruum suum occiderit, non minus puniri iubetur, quam si alienum seruum occiderit. Sed & maior asperitas dominorum, eiusdem principis constitutione coercetur: nam [Antoninus] consultus à quibusdam præsidibus prouinciarum de his seruis, qui ad ædem sacram, vel ad statuam principum confugiunt, præcepit, ut si intolerabilis videatur sæuitia dominorum, cogantur seruos suos bonis conditionibus vendere, ut pretium dominis daretur, & recte, expedit enim Reipublicæ, ne sua re quis male utatur. Cuius re-

scripti

scripti ad AElum Martianum emissi verba sunt hæc: Dominorum quidem potestatem in seruos suos illibatam esse oportet, nec cuiquam hominum ius suum detrahi. sed dominorum interest, ne auxiliū contra sēuitiam, vel famē, vel intolerabilem iniuriam denegetur ijs, qui iuste deprecantur. Ideoque cognosce de querelis eorum, qui ex familia Iulij Sabini ad statuam confugerunt. & si vel durius habitos, quam æquum est, vel infami iniuria adfectos esse cognoueris: venire iube, ita vt in potestatem domini non reuertantur. Quod si meæ constitutioni fraudem fecerit, sciat me hoc admissum seuerius executurum.

DE PATRIA POTESTATE.

TIT. IX.

IN potestate nostra sunt liberi nostri quos ex iustis nuptijs procreauimus.

1 ¶ Nuptiæ autem, siue matrimonium, est viri & mulieris coniunctio, indiuiduam vitæ consuetudinem continens.

2 ¶ Ius autem potestatis, quod in liberos habemus, proprium est ciuium Romanorum. nulli enim alij sunt homines, qui talem in liberos habeant potestatem, qualem nos habemus.

3 ¶ Qui igitur ex te & vxore tua nascitur, in tua potestate est. Item qui ex filio tuo & vxore eius nascitur, id est, nepos tuus & neptis, æque in tua sunt potestate, & pronepos, & proneptis, & deinceps cæteri. Qui autem ex filia tua nascuntur, in potestate tua non sunt, sed in patris eorum.

DE NVPTIIS.

TIT. X.

Iustas autem nuptias inter se ciues Romani contrahunt, qui secundum præcepta legum coeunt, masculi quidem puberes, foeminae autem viripotē-

tes, siue patres familiarum sint, siue filij familiarum: dum tamē, si filij familiarū sint, consensum habeant parentum, quorum in potestate sunt. Nam hoc fieri debere, & civilis & naturalis ratio suadet: in tantū, vt iussus parentis præcedere debeat. Vnde quæsitū est, an furiosi filia nubere, aut furiosi filius vxorem ducere possit? cumq; super filio variabatur, nostra processit decisio, qua permissum est ad exemplum filiae furiosi, filium quoq; [furiosi] posse & sine patris interuentu matrimonium sibi copulare, secundum datum ex nostra constitutione modum.

1 ¶ Ergo non omnes nobis vxores ducere licet, nam à quarundam nuptijs abstinendum est. inter eas enim personas, quæ parentum liberorumue locum inter se obtinent, contrahi nuptiæ non possunt: veluti inter patrem & filiam, vel auum & neptem, vel matrem & filium, vel auiam & nepotem, & vsque in infinitum. Et si tales personæ inter se coierint: nefarias atque incestas nuptias contraxisse dicuntur. Et hæc adeo vera sunt, vt quamuis per adoptionem parentum liberorumue loco sibi esse cœperint, non possint inter se matrimonio iungi, in tantum, vt etiam dissoluta adoptione, idem iuris maneat. Itaque eam, quæ tibi per adoptionem filia vel neptis esse cœperit, non poteris vxorem ducere, quamuis eam emancipaueris.

2 ¶ Inter eas quoq; personas, quæ ex transuerso gradu cognationis iunguntur, est quædam similis obseruatio, sed non tanta. Sane enim inter fratrem sororemque nuptiæ prohibitæ sunt, siue ab eodem patre eademq; matre nati fuerint, siue ex altero eorū. Sed si qua per adoptionem soror tibi esse cœperit: quandiu quidem constat adoptio sane inter te & eā nuptiæ consistere non possunt. cum verò per emancipationem adoptio, sit dissoluta, poteris eam vxorem ducere. Sed & si tu emancipatus fueris, nihil est in pedimento nuptijs. Et ideo constat, si quis generum adoptare velit, debet e eam antea filiam suam

suam emancipare : & si quis velit nurum adoptare, debere eum antea filium suum emancipare.

3 ¶ Fratris vero, vel sororis filiam, vxorem ducere non licet: sed nec neptem fratris vel sororis quis ducere potest, quamuis quarto gradu sint. Cuius enim filiam vxorem ducere non licet, neque eius neptem permittitur. Eius vero mulieris, quam pater tuus adoptauit, filiam non videris impediri vxorem ducere: quia neque naturali, neque civili iure tibi coniungitur.

4 ¶ Duorum autem fratrum vel sororum liberi, vel fratris & sororis, coniungi possunt.

5 ¶ Item amitam, licet adoptiuam, ducere vxorem non licet, item nec materteram: quia parentum loco habentur. Qua ratione verum est, magnam quoque amitam, & materteram magnam prohiberi vxorem ducere.

6 ¶ Affinitatis quoque veneratione, à quarundam nuptijs abstinere necesse est, vt ecce priuignam aut nurum vxorem ducere non licet: quia utraque filiarum loco sunt. Quod ita scilicet accipi debet, si fuit nurus aut priuigna tua. Nam si adhuc nurus tua est, id est, si adhuc nupta est filio tuo, alia ratione vxorem eam ducere non poteris: quia eadem duobus nupta esse non potest. Item si adhuc priuigna tua est, id est, si mater eius tibi nupta est, ideo eam vxorem ducere non poteris, quia duas vxores eodem tempore habere non licet.

7 ¶ Socrum quoque & nouercam prohibitum est vxorem ducere: quia matris loco sunt. Quod & ipsum dissoluta demum affinitate procedit. alioquin si adhuc nouerca est, id est, si adhuc patri tuo nupta est: communi iure impeditur tibi nubere, quia eadem duobus nupta esse non potest. Item si adhuc socrus est, id est, si adhuc filia eius tibi nupta est, ideo impediuntur tibi nuptiae, quia duas vxores habere non potes.

8 ¶ Matiti tamen filius ex alia vxore, & vxoris filia ex alio marito, vel contra, matrimonium recte

contrahunt: licet habeant fratrem sororemue ex matrimonio postea contracto natos.

9 ¶ Si vxor tua post diuortium ex alio filiā procreauerit: hæc non est quidem priuigna tua: sed Iulianus ab huiusmodi nuptiis abstinere debere ait. nam constat, nec sponsam filij nurum esse, nec patris sponsam nouercam esse: rectius tamen, & iure facturos eos, qui ab huiusmodi nuptiis abstinuerint.

10 ¶ Illud certum est, seruailes quoque cognationes impedimento nuptiis esse: si forte pater & filia, aut frater & soror manumissi fuerint.

11 ¶ Sunt & aliæ personæ, quæ propter diuersas rationes nuptias contrahere prohibentur, quas in libris Digestorum, seu Pandectarum, ex vetere iure collectarum, enumerari permisimus.

12 ¶ Si aduersus ea, quæ diximus, aliqui coe-rint: nec vir, nec vxor, nec nuptiæ, nec matrimo-nium, nec dos intelligitur. Itaque ij, qui ex eo coitu nascuntur, in potestate patris nō sunt: sed tales sunt (quantū ad patriā potestatem pertinet) quales sunt ij, quos mater vulgo concepit. Nam nec hi patrem habere intelliguntur, cum & his pater incertus sit.

vnde solent spurij appellari *ἄδρὰ τῆν σπο-
γὴν*, id est, à *satione* & *ἀπ' αὐτο-*

ρῆς, quasi sine patre filij. Sequitur ergo, vt dissolu-to tali coitu, nec dotis, nec donationis exactioni lo-cus sit: Qui autem prohibitas nuptias contrahunt, & alias poenas patiuntur, quæ sacris constitutionibus continentur.

13 ¶ Aliquando autem euenit, vt liberi, qui sta-tim, vt nati sunt, in potestate parentum non sunt, postea redigantur in potestatem patris: qualis est is, qui dum naturalis fuerat, postea curiæ datus, po-testati patris subiicitur: nec non is, qui à muliere libera procreatus, cuius matrimonium minime le-
gibus

gibus interdictum fuerat, sed ad quam pater consuetudinem habuerat, postea ex nostra constitutione dotalibus instrumentis compositis, in potestate patris efficitur. Quod & alijs liberis, qui ex eodem matrimonio postea fuerint procreati, similiter nostra constitutio præbuit.

DE ADOPTIONIBVS.

TIT. XI.

Non solum autem naturales liberi, secundum ea, quæ diximus, in potestate nostra sunt: verum etiam ij, quos adoptamus.

1 ¶ Adoptio autem duobus modis fit, aut principali rescripto, aut imperio magistratus. Imperatoris auctoritate adoptare quis potest eos easque, qui quæque sui iuris sunt: quæ species adoptionis dicitur adrogatio. Imperio magistratus adoptamus eos easque, qui quæque in potestate parentum sunt, siue primum gradum liberorum obtineant: qualis est filius, filia: siue inferiorem, qualis est nepos, neptis, pronepos, proneptis.

2 ¶ Sed hodie ex nostra constitutione, cum filiusfamilias à patre naturali extraneæ personæ in adoptionem datur: iura patris naturalis minime dissoluuntur, nec quicquam ad patrem adoptiui transit: nec in potestate eius est, licet ab intestato iura successionis, ei à nobis tributa sint. Si vero pater naturalis non extraneo, sed auo filij sui materno, vel si ipse Pater naturalis, fuerit emancipatus, etiam auo vel proauo simili modo paterno vel materno filium suum dederit in adoptionem: in hoc casu, quia concurrunt in vnam personam, & naturalia, & adoptionis iura: manet stabile ius patris adoptiui, & naturali vinculo copulatum, & legitimo adoptionis modo constitutum: vt & in familia, & in potestate huiusmodi patris adoptiui sit.

3 ¶ Cum autem impubes per principale rescriptum

ptum adrogatur, causâ cognitâ adrogatio fieri permittitur, & exquiritur causa adrogationis an honesta sit, expediatque pupillo. Et cum quibusdam conditionibus adrogatio fit; id est, ut caueat adrogator personæ publicæ, si intra pubertatem pupillus decesserit, restitutum se bona illis, qui, si adoptio facta non esset, ad successionem eius venturi essent. Item non aliter emancipare eum potest adrogator, nisi causa cognita dignus emancipatione fuerit, & tunc sua bona ei reddat. Sed & si decedens pater eum exheredauerit, vel viuis sine iusta causa emancipauerit: iubetur quartam partem ei bonorum suorum relinquere, videlicet præter bona, quæ ad patrem adoptivum transtulit, & quorum commodum ei postea acquisiuit.

4 ¶ Minorem natu, maiorem non posse adoptare placet. adoptio enim naturam imitatur: & pro monstro est, ut maior sit filius, quam pater. Debet itaque is, qui sibi filium per adoptionem vel adrogationem facit, plena pubertate, id est, decem & octo annis præcedere.

5 ¶ Licet autem & in locum nepotis vel neptis, pronepotis vel proneptis, vel deinceps adoptare, quamvis filium quis non habeat.

6 ¶ Et tam filium alienum quis in locum nepotis adoptare potest, quam nepotem in locum filij.

7 ¶ Sed si quis nepotis loco adoptet, vel quasi ex filio, quem habet iam adoptatum; vel quasi ex illo, quem naturalē in sua potestate habet: eo casu & filius consentire debet ne ei inuito suus heres agnascatur: sed ex contrario, si avus ex filio nepotem det in adoptionē, non est necesse filium consentire.

8 ¶ In plurimis autem causis adsimilatur is, qui adoptatus vel arrogatus est, ei, qui ex legitimo matrimonio natus est, & ideo, si quis per imperatorem, vel apud prætorem, vel præsidem provinciæ non extraneum adoptaverit, potest eundem in adoptionem alij dare.

9 ¶ Sed & illud utriusque adoptionis commune est, quod & ij: qui generare non possunt (quales sunt spadones) adoptare possunt [castrati autem non possunt.

10 ¶ Foemina quoque adoptare non possunt: quia nec naturales liberos in sua potestate habent: sed ex indulgentia principis ad solatium liberorum amissorum adoptare possunt.

11 ¶ Illud proprium est adoptionis illius, quæ per sacrum oraculum fit, quod is, qui liberos in potestate habet, si se arrogandum dederit, non solum ipse potestati arrogatoris subiicitur, sed etiam liberi eius in eiusdem sunt potestate tanquam nepotes. sic etenim diuus Augustus non ante Tiberium adoptauit, quam is Germanicum adoptasset: ut protinus adoptione facta, inciperet Germanicus Augusti nepos esse.

12 ¶ Apud Catonem bene scriptum refert antiquitas, Seruos, si à domino adoptati sint, ex hoc ipso posse liberari. Vnde & nos eruditi, in nostra constitutione etiam eum seruum, quem dominus actis interuenientibus filium suum nominauerat, liberum esse constituimus: licet hoc ad ius filij accipiendum non sufficiat.

QVIBVS MODIS IVS PATRIAE potestatis soluitur.

TITVLVS. XII.

V Ideamus nunc, quibus modis ij, qui alieno iuri sunt subiecti, eo iure liberentur. Et quidem quem admodum liberentur serui à potestate dominorum, ex ijs intelligere possumus, quæ de seruis manumittendis superius exposuimus. Hi verò, qui in potestate parentis sunt, mortuo eo, sui iuris fiunt. Sed hoc distinctionem recipit. Nam mortuo patre, sane omni modo filij filiaue sui iuris efficiuntur. Mortuo verò auo, non omnino nepotes neptisque sui iuris fiunt: sed ita, si post mortem aui in potestatem

patris sui regasuri non sunt. Itaque si moriente auctore pater eorum viuit, & in potestate patris sui est, tunc post obitum auctoris in potestate patris sui fiunt. Si vero is, quo tempore auctus moritur, aut iam mortuus est, aut [per emancipationem] exijt de potestate patris: tunc ij, qui in potestatem eius cadere non possunt, sui iuris fiunt.

1 ¶ Cum autem is, qui ob aliquod maleficium in insulam deportatur, civitatem amittit: sequitur, ut qui eo modo ex numero civium Romanorum tollitur, perinde quasi eo mortuo, desinant liberi in potestate eius esse. Pari ratione & si is, qui in potestate parentis sit, in insulam deportatus fuerit, desinit esse in potestate parentis. sed si ex indulgentia principis restitui fuerint: per omnia pristinum statum recipiunt.

2 ¶ Religati autem patres in insulam, in potestate liberos retinent. Et ex contrario liberi relegati, in potestate parentum remanent.

3 ¶ Poenæ servus effectus, filios in potestate habere desinit. Servi autem poenæ efficiuntur, qui in metallum damnantur, & qui bestiis subiiciuntur.

4 ¶ Filius familias si militaverit, vel si senator, vel consul factus fuerit: remanet in potestate patris. militia enim, vel consularis dignitas de patris potestate filium non liberat. Sed ex constitutione nostra summa Patriciaque dignitas illico, imperialibus codicillis præstatis, filium à patria potestate liberat. quis enim patiatur patrem quidem posse per emancipationis modum potestatis suæ nexibus filium liberare: Imperatoriam autem celsitudinem non valere eum, quem sibi patrem elegit, ab aliena eximere potestate?

5 ¶ Si ab hostibus captus fuerit parens, quamvis servus hostium fiat tamen penitet ius liberorum propter ius postliminii: quia hi, qui ab hostibus capti sunt, si reversi fuerint, omnia pristina iura recipiunt. Idcirco reuersus etiam liberos habebit in potestate: quia

quia postliminium fingit eum, qui captus est, in ciuitate semper fuisse: Si vero ibi decesserit: exinde, ex quo captus est pater, filius sui iuris fuisse videtur. Ipse quoque filius neposue, si ab hostibus captus fuerit; similiter dicimus propter ius postliminii, ius quoque potestatis parentis in suspensio esse. Dictum est autem postliminium à limine, & post. Vnde cum, qui ab hostibus [captus est, &] in fines nostros postea peruenit, postliminio reuersum recte dicimus. Nam limina, sicut in domo finem quemdam faciunt: sic & imperij finem esse limen veteres voluerunt. Hinc & limen dictum est, quasi finis quidam & terminus, ab eo postliminium dictum est, quia ad idem limen reuertebatur, quod amiserat. Sed & qui captus victis hostibus recuperatur, postliminio rediisse existimatur.

6 ¶ Præterea emancipatione quoque desinunt liberi in potestate parentum esse, sed emancipatio antea quidem vel per antiquam legis observationem procedebat, quæ per imaginarias venditiones, & intercedentes manumissiones celebrabatur, vel ex imperiali rescripto. Nostra autem prouidentia etiam hoc in melius per constitutionem reformauit: ut fictione pristina explosa, recta via ad competentes iudices vel magistratus, parentes intrent: & filios suos, vel filias, vel nepotes, vel neptes, ac deinceps, à sua manu dimittant. Et tunc ex edicto prætoris in bonis huiusmodi filij, vel filia, vel nepotis, vel neptis, qui quæue à parente manumissus, vel manumissa fuerit, eadem iura præstantur parenti, quæ tribuuntur patrono in bonis liberti. Et præterea si impubes sit filius, vel filia, vel cæteri: ipse parens ex manumissione tutelam eius nanciscitur.

7 ¶ Admonendi autem sumus, liberum arbitrium esse ei, qui filium, & ex eo nepotem vel neptem in potestate habebit: filium quidem de potestate dimittere: nepotem verò vel neptem retinere, & è

conuerso filium quidem in potestate retinere. nepotem vero vel neptem mittere, vel omnes ipsi iuris efficere. Eadem & de pronepote & pronepte dicta esse intelligantur.

8 § Sed & si pater filium, quem in potestate habet, auo vel proauo naturali secundum nostras constitutiones super his habitas, in adoptionem dederit: id est, si hoc ipsum actis interuenientibus apud competentem iudicem manifestauerit, præsente eo, qui adoptatur, & non contradicente, nec non eo [præsente,] qui adoptat: soluitur quidem ius potestatis patris naturalis: transit autem in huiusmodi parentem adoptiuum, in cuius persona & adoptionem esse plenissimam antea diximus.

9 § Illud autem scire oportet, quod si nurus tua ex filio tuo concoperit, & filium postea emancipaueris, vel in adoptionem dederis, prægnante nuru tua: nihilominus quod ex ea nascitur, in potestate tua nascitur. Quod si post emancipationem vel adoptionem conceptus fuerit: patris sui emancipati, vel aui adoptiui potestati subijcitur.

10 § Et quidem neque naturales liberi, neque adoptiui villo pene modo possunt cogere parentes, de potestate sua eos dimittere.

DE TUTELIS.

TIT. XIII.

Transeamus nunc ad aliam diuisionem personarum. Nam ex his personis, quæ in potestate non sunt, quædam vel in tutela sunt vel in curatione, quædam neutro iure tenentur. Videamus ergo de his, quæ in tutela vel in curatione sunt. Ita enim intelligemus cæteras personas, quæ neutro iure tenentur. Ac prius dispiciamus de his, quæ in tutela sunt.

1 § Est autem tutela (vt Seruius definiuit) vis ac potestas in capite libero ad tuendum eum, qui
propter

propter ætatem se defendere nequit, iure civili data ac permessa.

2 ¶ Tutores autem sunt, qui eam vim ac potestatem habent, exque ipsa re nomen acceperunt. itaque appellantur tutores, quasi tutores atque defensores: sicut æditui dicuntur, qui ædes tinentur.

3 ¶ Permissum est itaque parentibus, liberis impuberibus, quos in potestate habent, testamento tutores dare. Et hoc in filios, filiasque procedit omnimodo. nepotibus verò neptibusque ita deinceps parentes possunt testamento tutores dare, si post mortem eorum in potestatem patris sui non sunt recasuri. Itaque si filius tuus mortis tuæ tempore in potestate tua sit: nepotes ex eo non poterunt [ex] testamento tuo tutores habere, quamvis in potestate tua fuerint: scilicet quia mortuo te, in potestatem patris sui recasuri sunt.

4 ¶ Cum autem in compluribus alijs causis posthumi pro iam natis habeantur: & in hac causa placuit non minus posthumis, quam iam natis testamento tutores dari posse: si modo in ea causa sint, ut si vivis parentibus nascerentur, sui [heredes,] & in potestate eorum fierent.

5 ¶ Sed & si emancipato filio tutor à patre datus fuerit testamento: confirmandus est ex sententia præsidis omnimodo, id est, sine inquisitione.

QUI TESTAMENTO TUTORES dari possunt.

TIT. XIV.

Dari autem tutor potest testamento non solum paterfamilias, sed etiam filiusfamilias.

1 ¶ Sed & servus proprius testamento cum libertate recte tutor dari potest. Sed sciendum est, eum & sine libertate tutorem datum, tacite libertatē directam accepisse videri, & per hoc recte tutorem esse. Plane si per errorem, quasi liber, tutor datus sit,

fit, aliud dicendum est. Servus autem alienus pure inutiliter testamento datur tutor: sed ita, [cum liber erit,] vtiliter datur: proprius autem servus inutiliter eo modo tutor datur.

2 ¶ Furiosus, vel minor vigintiquinque annis tutor testamento datus, tutor tunc erit, cum compos mentis, aut maior vigintiquinque annis fuerit factus.

3 ¶ Ad certum tempus, vel ex certo tempore, vel sub conditione, vel ante hæredis institutionem posse dari tutorem, non dubitatur.

4 ¶ Certæ autem rei vel causæ tutor dari non potest: quia personæ, non causæ, vel rei [tutor] datur.

5 ¶ Si quis filiabus suis vel filiis tutores dederit: etiam posthumæ [vel posthumo] dedisse videtur: quia filij vel filiæ appellatione & posthumus & posthuma continentur. Quod si nepotes sint, an appellatione filiorum & ipsis tutores dati sint? Dicendum est, ut & ipsis quoque dati videantur: si modo liberos dixerit. Cæterum si filios: non continebuntur, aliter enim filij, aliter nepotes appellantur. Plane si posteris dederit: tam filij posthumi, quam cæteri liberi continebuntur.

DE LEGITIMA ADGNA- torum tutela.

TIT. XV.

Quibus autem testamento tutor datus non est: his ex lege duodecim tabularum adgnati sunt tutores, qui vocantur legitimi.

1 ¶ Sunt autem adgnati, [cognati] per virilis sexus cognationem coniuncti, quasi à patre cognati: veluti frater [ex] eodem patre natus, fratris filius neposue ex eo: item patruus, & patruus filius neposue ex eo. At qui per foemini sexus personas cognatione iunguntur, adgnati non sunt: sed aliàs
natu-

naturali iure cognati. Itaque amitæ tuæ filius non est tibi adgnatus: sed cognatus: & inuicem tu illi eodem iure coniungeris: quia qui [ex ea] nascuntur, patris, non matris familiam sequuntur.

2 ¶ Quod autem [lex duodecim tabularum] ab intestato vocat ad tutelam adgnatos: non hanc habet significationem, si omnino non fecerit testamentum is, qui poterat tutores dare: sed si quantum ad tutelam pertinet, intestatus decesserit. quod tunc quoque accidere intelligitur, cum is, qui est tutor, viuo testatore decesserit.

3 ¶ Sed adgnationis quidem ius omnibus modis capitis deminatione plerumque perimitur: nam adgnatio iuris [civilis] nomen est: cognationis verò ius non omnibus modis commutatur: quia civilis ratio civilia quidem iura corrumpere potest, naturalia verò non utique.

DE CAPITIS DEMINVTIONE.

TIT. XVI.

Est autem capitis deminutio, status mutatio. Ea-
que tribus modis accidit. Nam aut maxima est capitis deminutio. aut minor (quam quidam mediam vocant) aut minima.

1 ¶ Maxima capitis deminutio est, cum aliquis simul & ciuitatem & libertatem amittit. quod accidit in his, qui serui poenæ efficiuntur atrocitate sententiæ: vel libertis, ut ingratis erga patronos condemnatis: [vel his,] qui se ad pretium participandum venundari passi sunt.

2 ¶ Minor, siue media capitis deminutio est, cū ciuitas quidem amittitur, libertas vero retinetur, quod accidit ei, cui aqua & igni interdictum fuerit. vel ei, qui in Insulam deportatus est.

3 ¶ Minima capitis deminutio est, cum ciuitas retinetur & liberras, sed status hominis commutatur: quod accidit in his, qui cum sui iuris fuerint, coepe-

coeperunt alieno iuri subiecti esse, vel contra.
[veluti si filiusfamilias à patre emancipatus fuerit,
est capite deminutus.]

4 ¶ Servus autem munumissus, capite non minuitur: quia nullum caput habuit.

5 ¶ Quibus autem dignitas magis, quàm status permutatur: capite non minuuntur: & ideo à senatu motos capite non minui constat.

6 ¶ Quod autem dictum est, manere cognationis ius etiam post capitis deminutionem: hoc ita est, si minima capitis deminutio interueniat. manet enim cognatio. nam si maxima capitis deminutio interueniat: ius quoque cognationis perit, ut puta seruitute alicuius cognati: & ne quidem si manumissus fuerit, recipit cognationem. Sed & si in insulam quis deportatus sit, cognatio soluitur.

7 ¶ Quum autem ad agnatos tutela pertineat: non simul ad omnes pertinet, sed ad eos tantum, qui proximiores gradu sunt: vel si plures eiusdem gradus sunt, ad omnes [pertinet:] veluti si plures fratres sunt, qui vnam gradum obtinent, pariter ad tutelam vocantur.

DE LEGITIMA PATRONORUM tutela.

TIT. XVII.

EX eadem lege duodecim tabularum libertorum & libertarum tutela ad patronos liberosque eorum pertinet, quæ & ipsa legitima tutela vocatur: non quia nominatim [in] ea lege de hac tutela caueatur: sed quia perinde accepta est per interpretationem, ac si verbis legis introducta esset. Eo enim ipso, quod hereditates libertorum libertarumque, si intestati decessissent, iusserat lex ad patronos liberosque eorum pertinere: crediderunt veteres voluisse legem etiam tutelas ad eos pertinere: cum & agnatos, quos ad hereditatem [lex] vocat, eodem

eosdem & tutores esse iusserit: quia plerunque ubi successionis est emolumentum, ibi & tutelæ onus esse debet. Ideo autem diximus plerunque: quia si a foemina impubes manumittatur, ipsa ad hereditatem vocatur, quum alius sit tutor.

DE LEGITIMA PAREN- tum tutela.

T I T. XVIII.

Exemplo patronorum recepta est & alia tutela, quæ & ipsa legitima vocatur. nam si quis filium aut filiam, nepotem aut neptem ex filio, & deinceps impuberes emancipaverit: legitimus eorum tutor erit.

DE FIDUCIARIA TUTELA.

T I T. XIX.

Est & alia tutela, quæ fiduciaria appellatur. nam si pater filium, vel filiam, nepotem, vel neptem, vel deinceps impuberes manumiserit: legitimam nanciscitur eorum tutelam. Quo defuncto, si liberi [eius] virilis sexus existant, fiduciarii tutores vel fratris, vel sororis efficiuntur. At qui patrono legitimo tutore mortuo. liberi quoque eius legitimi sunt tutores: quoniam filius quidem defuncti, si non esset à viro patre emancipatus, post obitum eius sui iuris efficeretur, nec in fratrum potestatem recideret, ideoque nec in tutelam. Libertus autem, si seruns mansisset, utique eodem iure apud liberos domini post mortem eius futurus esset. Ita tamen hi ad tutelam vocantur, si perfectæ sint ætatis, quod nostra constitutio in omnibus tutelis & curatoribus observari generaliter præcepit.

DE ATILIANO TUTORE, ET

eo qui ex lege Julia & Titia dabatur.

TIT. XX.

SI cui nullus omnino tutor fuerat: ei dabatur in vrbe quidem à prætore urbano, & maiore parte tribunorum plebis tutor ex lege Atilia: in prouincijs verò à præsidibus prouinciarum ex lege Julia & Titia.

1. ¶ Sed & si in testamento tutor sub conditione, aut ex die certo datus fuerat, quamdiu conditio aut dies pendeat, ex eisdem legibus tutor dari poterat. Item si pure datus fuerat: quamdiu ex testamento nemo heres existeret, tamdiu ex eisdem legibus tutor petendus erat: qui desinebat esse tutor. si conditio extiterat, aut dies venerat, aut heres extiterat.

2. ¶ Ab hostibus quoque tutore capto, ex his legibus, tutor petebatur. qui desinebat esse tutor, si is, qui captus erat, in ciuitatem reuersus fuerat. nā reuersus recipiebat tutelam iure postliminii.

3. ¶ Sed ex his legibus tutores pupillis desierunt dari, posteaquam primo consules pupillis vtriusque sexus tutores ex inquisitione dare cœperunt, deinde prætores ex constitutionibus. Nam supradictis legibus neq; de cautione à tutoribus exigenda, rem saluam pupillis fore: neque de compellendis tutoribus ad tutelæ administrationem, quidquam cauebatur.

4. ¶ Sed hoc iure utimur, ut Romæ quidem præfectus vrbi, vel prætor secundum suam iurisdictionem, in prouincijs autem præsides ex inquisitione tutores crearent, vel magistratus iussu præsidum, si non sint magnæ pupilli facultates.

5. ¶ Nos autem per constitutionē nostram huiusmodi difficultates hominum resecantes: nec expectata iussione præsidum, disposuimus, si facultates pupilli vel adulti vsq; ad quingentos solidos valeant, defen-

defensores ciuitatum vna cum eiusdem ciuitatis religiosissimo antistite, vel alias publicas personas, id est, magistratus, vel iuridicum Alexandrinæ ciuitatis, tutores vel curatores creare: legitima cautela secundum eiusdem constitutionis normam præstanda, videlicet eorum periculo, qui eam accipiunt.

¶ Impuberes autem in tutela esse naturali iuri conueniens est. vt is qui perfectæ ætatis non sit, alterius tutela regatur.

7 ¶ Quum ergo pupillorum pupillarumq; tutores negotia gerant: post pubertatem tutelæ iudicio rationem reddunt.

DE AVCTORITATE TUTORVM.

TIT. XXI.

Auctoritas autem tutoris in quibusdam causis necessaria pupillis est, in quibusdam non est necessaria. vt ecce si quid dari sibi stipulentur: non est necessaria tutoris auctoritas. quod si alijs promittant pupilli, necessaria est tutoris auctoritas. Namque placuit meliorem quidem conditionem licere eis facere etiam sine tutoris auctoritate: deteriorem vero non aliter quam [cum] tutoris auctoritate. Vnde in his causis, ex quibus obligationes mutuæ nascuntur, vt in emptionibus, venditionibus, locationibus, conductionibus, mandatis, depositis: si tutoris auctoritas non interueniat: ipsi quidem, qui cum his contrahunt, obligantur: at inuicem pupilli non obligantur.

1 ¶ Neque tamen hæreditatem adire, neque bonorum possessionem petere, neque hæreditatem ex fideicommisso suscipere aliter possunt, nisi tutoris auctoritate (quamuis [illis] lucrosa sit) ne vllum damnum habeant.

2 ¶ Tutor autem statim in ipso negotio præsens debet auctor fieri, si hoc pupillo prodesse existima-uerit, post tempus vero, vel per epistolam: interposita auctoritas, nihil agit.

3 ¶ Si

3 ¶ Si inter tutorem pupillumque iudicio agendum sit: quia ipse tutor in rem suam auctor esse non potest: non prætorius tutor (vt olim) constituitur, sed curator in locum eius datur: quo [curatore] interueniente, iudicium peragitur, & eo peracto, curator esse desinit.

QVIBVS MODIS TVTELA finitur.

TIT. XXII.

Pupilli, pupillæque, cum puberes esse cœperint, [à] tutela liberantur. Pubertatem autem veteres quidem non solum ex annis, sed etiam ex habitu corporis in masculis æstimari volebant. Nostra autem maiestas dignum esse castitate nostrorum temporum [existimans,] bene putauit: quod in foeminis etiam antiquis impudicum esse vilius est, id est, inspectionem habitudinis corporis, hoc etiam in masculos extendere. Et ideo [nostra] sancta constitutione promulgata, pubertatem in masculis post decimumquartum annum completum illico initium accipere disposuimus: antiquitatis normam in foeminis bene positam, [in] suo ordine relinquentes, vt post duodecim annos completos viripotentibus esse credantur.

1 ¶ Item finitur tutela, si adrogati sint adhuc impuberes, vel deportati: item si in seruitutem pupillus redigatur, vel [si] ab hostibus captus fuerit.

2 ¶ Sed & si vsque ad certam conditionem datus sit [tutor] testamento: æque euenit, vt desinat esse tutor existente conditione.

3 ¶ Simili modo finitur tutela morte vel pupillorum, vel tutorum.

4 ¶ Sed & capitis deminutione tutoris, per quã libertas vel ciuitas amittitur, omnis tutela perit. Minima autem capitis deminutione tutoris, veluti si se in adoptionem dederit, legitima tantum tutela perit,

perit, cæteræ non pereunt. Sed pupilli & pupillæ capitis deminutio, licet minima sit, omnes tutelas tollit.

5 ¶ Præterea qui ad certum tempus testamento dantur tutores, finito eo, deponunt tutelam.

6 ¶ Desinunt etiam tutores esse, qui vel remouentur à tutela ob id quod suspecti visi sunt: vel qui ex iusta causa sese excusant, & onus administrandæ tutelæ deponunt, secundum ea quæ inferius præponemus.

DE CVRATORIBVS.

TIT. XXIII.

M Asculi [quidem] pûberes, & fœminæ viripotentes, vsque ad vicesimum quintum annum completum curatores accipiunt: quia licet pûberes sint, adhuc tamen eius ætatis sunt, vt sua negotia tueri non possint.

1 ¶ Dantur autem curatores ab eisdem magistratibus à quibus & tutores. Sed curator testamento non datur: datus tamen confirmatur decreto prætoris vel præsidis.

2 ¶ Item inuiti adolēscētes, curatores non accipiunt, præterquam in litem. curator enim & ad certam causam dari potest.

3 ¶ Furiosi quoque & prodigi, licet maiores viginti quinque annis sint: tamen in curatione sunt agnatorum ex lege duodecim tabularum. Sed solent Romæ præfectus vrbi vel prætores, & in prouincijs præsides ex inquisitione ei curatores dare.

4 ¶ Sed & mente captis, & surdis, & mutis, & qui perpetuo morbo laborant (quia rebus suis superesse non possunt) curatores dandi sunt.

5 ¶ Interdum autem & pupilli curatores accipiunt, vt puta si legitimus tutor non sit idoneus: quoniam habenti tutorem tutor dari non potest. Item si testamento datus tutor, vel à prætore, aut præsi-
de, ido-

de, idoneus non sit ad administrationem, nec tamen fraudulenter negotia administret: solet ei curator adiungi. Item loco tutorum, qui non in perpetuum, sed ad tempus à tutela excusantur, solent curatores dari.

¶ Quod si tutor aduersa valetudine, vel alia necessitate impediatur, quo minus negotia pupilli administrare possit: & pupillus vel absit, vel infans sit: quem velit actorem, periculo ipsius tutoris, prætor, vel qui provinciae præerit, decreto constituet.

DE SATISDACTIONE TUTORUM vel curatorum.

TIT. XXIV.

NE tamen pupillorum pupillarumue, & eorum qui quæue in curatione sunt, negotia à curatoribus tutoribusue consumantur, vel deminuantur: curet prætor, ut & tutores, & curatores eo nomine satisfiant. Sed hoc non est perpetuum. nam tutores testamento dati satisfacere non coguntur: quia fides eorum & diligentia ab ipso testatore adprobata est. Item ex inquisitione tutores vel curatores dati, satisfactione non onerantur: quia idonei electi sunt.

¶ Sed si ex testamento vel inquisitione duo pluresue dati fuerint: potest vnus offerre satisfactionem de indemnitate pupilli vel adolescentis, & contutori suo vel concuratori præferri, ut solus administret: vel ut contutor [aut concurator] satis offerens præponatur ei, ut & ipse solus administret. Itaque per se non potest petere satisfactionem à contutore suo vel concuratore, sed offerre debet, ut electionem det concuratori vel contutori suo, utrum velit satis accipere, an satisfacere, Quod si nemo eorum satis offerat: si quidem adscriptum fuerit à testatore, quis gerat: ille gerere debet. Quod si non fuerit adscriptum: quem maior pars elegerit, ipse gerere debet, ut edicto prætoris ca-

ris cauetur. Sin autem ipsi tutores dissenserint circa eligendum eum, vel eos, qui gerere debent: prætor partes suas interponere debet. Idem & in pluribus ex inquisitione datis comprobandum est: id est, ut maior pars eligere possit, per quem administratio fiat.

2 § Sciendum autem est, non solū tutores vel curatores pupillis vel adultis, cæterisque personis ex administratione rerum teneri: sed etiam in eos, quæ satisfactionē accipiunt, subsidiariam actionem esse, quæ ultimum eis præsidium possit adferre. Subsidiaria autē actio in eos datur, qui aut omnino à tutoribus vel curatoribus satisfacere non curauerunt, aut non idonee passi sunt cauere. quæ quidem tam ex prudentium responsis, quam ex constitutionibus imperialibus etiam in heredes eorum extenditur.

3 § Quibus constitutionibus & illud exprimitur, ut nisi caueant tutores & curatores, pignoribus captis coerceantur.

4 § Neque autem præfectus urbi, neque prætor, neque præses provinciæ, neque quisquam alius, cui tutores dandi ius est, hac actione tenebitur: sed hæ tantummodo, qui satisfactionem exigere solent.

DE EXCUSATIONIBVS TUTORUM VEL CURATORUM.

TIT. XXV.

Excusantur autem tutores & curatores varijs ex causis: plerumque tamen propter liberos, siue in potestate sint, siue emancipati. Si enim tres liberos superstites Romæ quis habeat, vel in Italia quatuor, vel in provincijs quinque: à tutela vel cura potest excusari, exemplo cæterorum munerum. Nam & tutelam & curam placuit publicum munus esse. Sed adoptiui liberi non prosunt. In adoptionem autem dati naturali patri prosunt. Item nepotes ex filio prosunt, ut in locum patris sui succedant.

dant: ex filia non profunt. Filij autem superstites tantum ad tutelæ vel curæ muneris excusationem profunt: defuncti autem non profunt. Sed si in bello amissi sunt: quaesitum est, an profint? Et constat eos solos prodesse, qui in acie amittuntur. hi enim, qui pro republica ceciderunt, in perpetuum per gloriam vivere intelliguntur.

1 ¶ Item diuus Marcus in Sennestribus rescripsit, eum, qui res fisci administrat, à tutela vel cura, quamdiu administrat, excusari posse.

2 ¶ Item qui reipublicæ causa absunt, à tutela vel cura excusantur. Sed & si fuerint tutores vel curatores [dati,] deinde reipublicæ causa abesse coeperint: à tutela vel cura excusantur, quatenus reipublicæ causa absunt: & interea curator loco eorum datur: qui si reuersi fuerint, recipiunt onus tutelæ: nam nec anni habent vacationem, ut Papinianus libro quinto Responsorum scripsit. nam hoc spatium habent ad nouas tutelas vocati.

3 ¶ Et qui potestatem aliquam habent, se excusare possunt, ut diuus Marcus rescripsit: sed suscepam tutelam deferere non possunt.

4 ¶ Item propter litem, quam cum pupillo vel adulto tutor vel curator habet, excusari non potest: nisi forte de omnibus bonis, vel hereditate controuersia sit.

5 ¶ Item tria onera tutelæ non adfectatæ, vel curæ, præstant vacationem, quamdiu administrantur. ut tamen plurimam pupillorum tutela vel cura eorundem bonorum, veluti fratrum, pro vna computetur.

6 ¶ Sed & propter paupertatem excusationem tribui, tam diui fratres, quam per se diuus Marcus rescripsit, si quis imparem se oneri iniuncto possit docere.

7 ¶ Item propter aduersam valetudinem, propter quam ne suis quidem negotijs interesse potest: excusatio locum habet.

8 ¶ Simi-

8 ¶ Similiter eos, qui literas nesciunt, esse excusandos, diuus Pius rescripsit: quamuis & imperiti literarum possint ad administrationem negotiorum sufficere.

9 ¶ Item si propter inimicitias aliquem testamento tutorem pater dederit: hoc ipsum præstat ei excusationem: sicut per contrarium non excusantur, qui se tutelam administraturos patri pupillorum promiserant.

10 ¶ Non esse autem admittendam excusationem eius, qui hoc solo utitur, quod ignotus patri pupillorum sit, diui fratres rescripserunt.

11 ¶ Inimicitiae, quas quis cum patre pupillorum, vel adutorum exercuit: si capitales fuerunt, nec reconciliatio interuenit: à tutela vel cura solent excusare.

12 ¶ Item is, qui status controuersiam à pupillorum patre passus est, excusatur à tutela.

13 ¶ Item maior septuaginta annis à tutela & cura se potest excusare. minores autem viginti-quinque annis, olim quidem excusabantur: nostra autem constitutione prohibentur ad tutelam vel curam adspirare: adeo, ut nec excusatione opus sit. Qua constitutione cauetur, ut nec pupillus ad legitimam tutelam vocetur, nec adultus: quum sit in ciuile, eos, qui alieno auxilio in rebus suis administrandis egere noscuntur, & ab alijs reguntur, aliorum tutelam vel curam subire.

14 ¶ Idem & in milite obseruandum est, ut nec volens ad tutelæ onus admittatur.

15 ¶ Item Romæ grammatici, rhetores, & medici, & qui in patria sua has artes exercent, & intra numerum sunt: à tutela & cura habent vacationem.

16 ¶ Qui autem vult se excusare, si plures habeat excusationes, & ne quibusdam non probauerit: alijs uti intra tempora [constituta] non prohibetur. Qui autem excusare se volunt, non appellant: sed

intra quinquaginta dies continuos, ex quo cognouerint se esse tutores vel curatores datos, se excusare debent. cuiuscunque generis sint, id est, qualitercunque dati fuerint tutores: si intra centesimum lapidem sunt ab eo loco, vbi tutores dati sunt. Si vero ultra centesimum lapidem habitant: dinumeratione facta viginti millium diurnorum, & amplius triginta dierum. qui tamen (vt Scauola dicebat) sic debent computari, ne minus sint, quam quinquaginta dies.

17 § Datus autem tutor, ad vniuersum patrimonium datus esse creditur.

18 § Qui tutelam alicuius gessit, inuitus curator eiusdem fieri non compellitur: in tantum, vt licet paterfamilias, qui testamento tutorem dedit, adiecerit se eundem curatorem dare: tamen inuitum eum curam suscipere non cogendum, diui Severus & Antoninus rescripserunt.

19 § Idem rescripserunt maritum vxori suæ curatorem datum, excusare se posse, licet se immisceat.

20 § Si quis autem falsis allegationibus excusationem tutelæ meruerit: non est liberatus onere tutelæ.

DE SUSPECTIS TUTORIBVS.

vel curatoribus.

TIT. XXVI.

Sciendum est, suspecti crimen ex lege duodecim tabularum descendere.

1 § Datum est autem ius remouendi tutores suspectos Romæ prætori, & in prouincijs præsidibus earum, & legato proconsulis.

2 § Ostendimus, qui possint de suspecto cognoscere: nunc videamus, qui suspecti fieri possint. Ee possunt quidem omnes tutores fieri suspecti, siue sint testamentarii, siue non sint: sed alterius generis

tutores. Quare & si legitimus fuerit tutor, accusari poterit, Quid si patronus? Adhuc idem erit dicendum: dummodo meminerimus famæ patroni parcendum esse, licet ut suspectus remotus fuerit.

3 ¶ Consequens est, ut videamus, qui possint suspectos postulare. Et sciendum est, quasi publicam esse hanc accusationem, hoc est, omnibus patere. Quinimmo & mulieres admittuntur [ex rescripto diuorſi Seueri & Antonini:] sed ex solâ, quæ pietatis necessitudine ductæ, ad hoc procedunt: ut puta mater, nutrix quoque, & auia, potest & soror. sed & si qua alia mulier fuerit, quam prætor propensa pietate intellexerit, sexus virecundiam non egredientem, sed pietate productam, non sustinere iniuriam pupillorum: admittet eam ad accusationem.

4 ¶ Impuberes non possunt tutores suos suspectos postulare. puberes autem curatores suos ex consilio necessariorum suspectos possunt arguere: & ita diui Seuerus & Antoninus rescripserunt.

5 ¶ Suspectus autem est, qui non ex fide tutelam gerit, licet soluendo sit, ut Iulianus quoque scripsit. Sed & antè, quam incipiat tutelam gerere tutor, posse eum quasi suspectum remoueri: idem Iulianus scripsit, & secundum eum constitutum est.

6 ¶ Suspectus autem remotus, si quidem ob dolum: famosus est. si ob culpam: non æque.

7 ¶ Si quis autem suspectus postulatur: quoad cognitio finiatur, interdicitur ei administratio, ut Papiniano visum est.

8 ¶ Sed si suspecti cognitio suscepta fuerit, posteaquam tutor vel curator decesserit, extinguitur suspecti cognitio.

9 ¶ Si quis tutor copiam sui non faciat, ut alimenta pupillo decernantur: cauetur epistola diuorſi Seueri & Antonini, ut in possessionem bonorum eius pupillus mittatur: & quæ mora deteriora futura sunt, dato curatore distrahi iubentur. Ergo ut suspectus remoueri poterit, qui non præstat alimenta.

10 ¶ Sed si quis præsens negat propter inopiam alimenta posse decerni: si hoc per mendacium dicat, remittendum eum esse ad præfectum vrbi puniendum placuit: sicut ille remittitur, qui data pecunia ministerium tutelæ adquisierit, vel redemerit.

11 ¶ Libertus quoque, si fraudulenter tutelam filiorum vel nepotum patroni gessisse probetur, ad præfectum vrbi remittitur puniendus.

12 ¶ Nouissime autem sciendum est: eos, qui fraudulenter tutelam administrant, etiam si satis offerant, remouendos esse à tutela: quia satisfactio tutoris propositum maleuolum non mutat, sed diutius grassandi in re familiari facultatem præstat. Suspectum etiam eum putamus, qui moribus talis est, ut suspectus sit, Enimvero tutor vel curator, quamuis pauper est, fidelis tamen & diligens, remouendus non est quasi suspectus.

INSTITUTIONVM

seu Elementorum

D. IUSTINIANI

sacratissimi Principis

LIBER SECVNDVS.

DE RERVVM DIVISIONE.

TITVLVS. I

SVperiore libro de iure personarum exposuimus: modo videamus de rebus, quæ vel in nostro patrimonio, vel extra patrimonium nostrum habentur. Quædam enim naturali iure communia sunt omnium, quædam publica, quædam vniuersitatis, quædam nullius, pleraque singulorum, quæ ex varijs causis cuique adquiruntur, sicut ex subiectis apparebit.

1 ¶ Et quidem naturali iure communia sunt omnium hæc: aër, aqua profluens, & mare, & per hoc littora maris. Nemo igitur ad littus maris accedere prohibetur: dum tamen à villis, & monumentis & ædificijs abstineat: quia non sunt iuris gentium, sicut est mare.

2 ¶ Flumina autem omnia, & portus, publica sunt. ideoque ius piscandi omnibus commune est in portu fluminibusque.

3 ¶ Est autem littus maris, quatenus hybernus fluctus maximus excurrit.

4 ¶ Riparum quoque vsus publicus est iure gentium, sicut ipsius fluminis. Itaq; naues ad eas appellere, funes arboribus ibi natis religare, onus ali-

quod in his reponere, cuiuslibet liberum est, sicut per ipsum flumen nauigare sed proprietates earum illorum est, quorum praedijs haerent. qua de causa arbores quoque in iisdem natae, eorundem sunt.

5 ¶ Littorum quoque usus publicus est, & iuris gentium, sicut & ipsius maris. & ob id cuiuslibet liberum est calam ibi ponere, in quam se recipiat sicut retia siccare, & ex mari deducere, proprietates autem eorum potest intelligi nullius esse: sed eiusdem iuris esse, cuius & mare, & quae subiacet mari terra vel arena.

6 ¶ Vniuersitatis sunt, non singulorum, quae in ciuitatibus sunt theatra, stadia. & si qua alia sunt communia ciuitatum.

7 ¶ Nullius autem sunt res sacrae & religiosae, & sanctae, quod enim diuini iuris est, id nullius in bonis est.

8 ¶ Sacrae res sunt, quae rite per pontifices Deo consecratae sunt: veluti aedes sacrae, & donaria quae rite ad ministerium Dei dedicata sunt: quae etiam per nostram constitutionem alienari & obligari prohibuimus: excepta causa redemptionis captiuorum. Si quis autem auctoritate sua quasi sacrum sibi constituerit: sacrum non est, sed profanum. Locus autem, in quo aedes sacrae sunt aedificatae: etiam diruto aedificio, sacer adhuc manet, ut & Papinianus scripsit.

9 ¶ Religiosum locum unusquisque sua voluntate facit, dum mortuum infert in locum suum. [In communem autem locum purum inuito socio inferre non licet.] in commune vero sepulchrum etiam inuitis ceteris licet inferre. [Item si alienus usufructus est: proprietarium placet, nisi consentiente usufructuario, locum religiosum non facere.] In alienum locum consentiente domino licet inferre: & licet postea ratum [non] habuerit, quam illatus est mortuus, tamen locus religiosus fit.

10 ¶ Sanctae quoque res veluti muri & portae [ciuita-

[ciuitatis,] quodammodo diuini iuris sunt: & ideo nullius in bonis sunt. Ideo autem muros sanctos dicimus, quia poena capitis constituta est in eos, qui aliquid in muros deliquerint. Ideo & legum eas partes, quibus poenas constituimus aduersos eos, qui contra leges fecerint, sanctiones vocamus.

II ¶ Singulorum autem hominū multis modis res sunt. quarundam enim rerū dominium nanciscimur iure naturali, quod (sicut diximus) appellatur ius gentium: quarundam [verò] iure ciuili. Commodius est itaque à vetustiore iure incipere, palam est autem vetustius esse ius naturale, quod cum ipso genere humano rerum natura prodidit. ciuilia autem iura tunc esse cœperunt, cum & ciuitates condi, & magistratus creari, & leges scribi cœperunt.

12 ¶ Feræ igitur bestię, & volucres, & pisces, & [omnia] animalia, quæ mari, cœlo, & terra nascuntur: simulatq; ab aliquo capta fuerint, iure gentium statim illius esse incipiunt. quod enim ante nullius est, id naturali ratione occupanti cōceditur nec interest, feras bestias & volucres vtrum in suo fundo quis capiat, an in alieno. Plane qui alienum fundum ingreditur venandi aut aucupandi gratia: potest à domino, si is præuiderit, prohiberi, ne ingrediatur. Quicquid autem eorū ceperis: eousq; tuum esse intelligitur, donec tua custodia coercetur. Cum verò tuam euaserit custodiam, & in libertatem naturalem sese receperit: tuum esse desinit, & rursus occupantis fit. Naturalem autem libertatem recipere intelligitur, cum oculos tuos effugerit, vel ita sit in conspectu vt difficilis sit eius persequutio.

13 ¶ Illud quæsitum est, an si fera bestia ita vulnerata sit, vt capi possit, statim tua esse intelligatur? [Et] quibusdam placuit, statim esse tuam: & eousq; tuam videri, donec eam persequaris. quod si desieris persequi: desinere esse tuam, & rursus fieri occupantis. Alij verò putauerunt, non aliter tuam esse, quam si eam ceperis. Sed posteriorem sententiam

nos confirmamus, quod multa accidere soleant, ut eam non capias.

14 ¶ Apium quoque fera natura est. Itaque [apes,] quæ in arbore tua confederint, antequam à te alueo includantur, non magis tuæ intelliguntur esse, quam volucres quæ in arbore tua nidum fecerint. ideoque si alius eas incluserit: is eorum dominus erit. Fauos quoque, si quos effecerint, eximere quilibet potest. Plane integra re, si præuideris ingredientem fundum tuum, poteris eam iure prohibere, ne ingrediatur. Examen quoque, quod ex alueo tuo euolauerit, eousque intelligitur esse tuum, donec in conspectu tuo est, nec difficilis persecutio eius est, alioquin occupantis fit.

15 ¶ Pauonum quoque & columbarum fera natura est. nec ad rem pertinet, quod ex consuetudine euolare & reuolare solent. nam & apes, idem faciunt, quarum constat feram esse naturam. Ceruos quoque quidam ita mansuetos habent, ut in syluam ire, & redire soleant: quorum & ipsorum feram esse naturam, nemo negat. In ijs autem animalibus, quæ ex consuetudine abire & redire solent, talis regula comprobata est: ut eousque tua esse intelligantur, donec animum reuertendi habeant. nam si reuertendi animum habere desierint: etiam tua esse desinunt, & sunt occupantium. Reuertendi autem animum videntur desinere habere tuæ, cum reuertendi consuetudinem deseruerint.

16 ¶ Gallinarum autem & anserum non est fera natura. idque ex eo possumus intelligere, quod aliæ sunt gallinæ, quas feras vocamus: item alij sunt anseres, quos feros appellamus. Ideoque si anseres tui, aut gallinæ tuæ, aliquo modo turbati turbatæue euolauerint: licet conspectum tuum effugerint, quocunque tamen loco sint, tui tuæue esse intelliguntur: & qui lucrandi animo ea animalia detinet, furtum committere intelligitur.

17 ¶ Item ea, quæ ex hostibus capimus, iure gen-

rium

eum statim nostra fiunt: adeo quidem, ut & liberi homines in seruitutem nostrā deducantur: qui tamen, si euaserint nostram potestatem, & ad suos reuersi fuerint: pristinum statum recipiunt.

18 ¶ Item lapilli, & gemmæ. & cetera, quæ in littore maris inueniuntur, iure naturali statim inuentoris fiunt.

19 ¶ Item ea, quæ ex animalibus dominio tuo subiectis nata sunt, eodem iure tibi adquiruntur.

20 ¶ Præterea quod per alluionem agro tuo flumen adiecit, iure gentium tibi acquiritur. Est autem alluio incrementum latens. Per alluionem autem id videtur adiei, quod ita paulatim adijciatur, ut intelligi non possit, quantum quoquo temporis momento adijciatur.

21 ¶ Quod si vis fluminis de tuo prædio partem aliquam detraxerit, & vicini prædio attulerit: palam est eam tuam permanere. Plane si longiore tempore fundo vicini tui hæserit, arboreque quas secum traxit, in eum fundum radices egerint: ex eo tempore videntur vicini fundo acquisitæ esse.

22 ¶ Insula, quæ in mari nata est, (quod raro accidit) occupantis fit. nullius enim esse creditur. At insula in flumine nata (quod frequenter accidit) si quidem mediam partem fluminis tenet: communis est eorum, qui ab utraque parte fluminis prope ripam prædia possident: pro modo [scilicet] latitudinis cuiusque fundi, quæ prope ripam sit. Quod si alteri parti proximior sit: eorum est tantum, qui ab ea parte prope ripam prædia possident. Quod si aliqua parte diuisum sit flumen, deinde infra unitum, agrum alicuius in formam insulæ redegerit: eiusdem permanet is ager: cuius & fuerat.

23 ¶ Quod si naturali alueo in vniuersum derelicto, ad aliam partem fluere cœperit: prior quidem alueus eorum est, qui prope ripam eius prædia possident: pro modo scilicet latitudinis cuiusque agri, quæ prope ripam sit. nouus autem alueus eius

ius esse incipit, cuius & ipsum flumen est, id est, publicus. Quod si post aliquod tempus ad priorem alueum reuersum fuerit flumen: rursus nouus alueus eorum esse incipit, qui prope ripam eius prædia possident.

24. ¶ Alia sane causa est, si cuius totus ager inundatus fuerit. neque enim inundatio fundi speciem commutat: & ob id, si recesserit aqua: palam est eum fundum eius manere, cuius & fuit.

25. ¶ Quum ex aliena materia species aliqua facta sit ab aliquo: quaeri solet, quis eorum naturalis ratione dominus sit: utrum is, qui fecerit, an potius ille, qui materiae dominus fuerit? ut ecce si quis ex alienis uuis, aut oliuis, aut spicis, vinum, aut oleum, aut frumentum fecerit: aut alieno auro, vel argento, vel ære vas aliquid fecerit: vel ex alieno vino & melle mulsum miscuerit: vel ex medicamentis alienis emplastrum aut collyrium composuerit: vel ex aliena lana vestimentum fecerit, vel ex alienis tabulis nauem, vel armarium, vel subsellia fabricauerit. Et post multam Sabinianorum & Proculianorum ambiguitatem, placuit media sententia existimantium, si ea species ad priorem & rudem materiam reduci possit: eum videri dominum esse, qui materiae dominus fuerit, si non possit reduci: eum potius intelligi dominum, qui fecerit: ut ecce, vas conflatum potest ad rudem materiam æris, vel argenti, vel auri reduci, vinum autem, vel oleum, aut frumentum ad uvas, vel oliuas, vel spicas reuerti non potest. at ne mulsum quidem ad vinum & mel resolui potest. Quod si partim ex sua materia, partim ex aliena speciem aliquam fecerit quis: veluti ex suo vino & alieno melle mulsum miscuerit, aut ex suis & alienis medicamentis emplastrum aut collyrium, aut ex sua lana & aliena vestimentum fecerit: dubitandum non est. hoc casu eum esse dominum qui fecerit: cum non solum operam suam dederit, sed & partem eiusdem materiae præstiterit.

26 ¶ Si [tamen] alienam purpuram vestimento suo quis intexuerit : licet pretiosior sit purpura, tamen accessionis vice cedit vestimento : & qui dominus fuit purpure, aduersus eum, qui subripuit, habet furti actionem, & condictiōnem : siue ipse sit, qui vestimentum fecit, siue alius. nam extinctæ res, licet vindicari non possint, condici tamen furibus, & quibusque alijs possessoribus possunt.

27 ¶ Si duorum materiæ ex voluntate dominorum confusæ sint : totum id corpus, quod ex confusione fit, vtriusque commune est : veluti si qui vina sua confuderint, aut massas argenti vel auri conflauerint. Sed & si diuersæ materiæ sint, & ob id propria species facta sit : forte ex vino & melle mulsum, aut ex auro & argento electrum : idem iuris est. nam & hoc casu communem esse speciē non dubitatur. Quod si fortuito, & non voluntate dominorum confusæ fuerint, vel eiusdem generis materiæ, vel diuersæ : idem iuris esse placuit.

28 ¶ Quod si frumentum Titij frumento tuo mixtum fuerit, si quidem ex voluntate vestra, cōmune est : quia singula corpora, id est, singula grana, quæ cuiusq; propria fuerunt, ex consensu vestro cōmunicata sunt, Quod si casu mixtum fuerit, vel Titius id miscuerit sine tua voluntate, non videtur cōmune esse : quia singula corpora in sua substantia durant. Sed nec magis istis casibus commune sit frumentum, quam grex intelligitur esse communis. si pecora Titij tuis pecoribus mixta fuerint. Sed si ab alterutro vestrum totum id frumentum retineatur : in rem quidem actio pro modo frumenti cuiusque competit : arbitrio autem iudicis continetur, ut ipse æstimet, quale cuiusq; frumentum fuerit.

29 ¶ Cum in suo solo aliquis ex aliena materia ædificauerit, ipse intelligitur dominus ædificij : quia omne, quod solo inædificatur, solo cedit. Nec tamen ideo is, qui materiæ dominus fuerat, desinit dominus eius esse, sed tantisper neq; vendicare eam potest, neque

neq; ad exhibendum de ea re agere, propter legem duodecim tabularum, qua cautur, ne quis tignum alienum ædibus suis iunctum eximere cogatur. sed duplum pro eo præstet per actionem, quæ vocatur de tigno iuncto. Appellatione autem tigni omnis materia significatur, ex qua ædificia fiunt. Quod ideo prouisum est, ne ædificia rescindi necesse sit. Quod si aliqua ex causa dirutum sit ædificium, poterit materiæ dominus, si non fuerit duplum iam consequutus, tunc eam vindicare, & ad exhibendum de ea re agere.

30 ¶ Ex diuerso, si quis in alieno solo ex sua materia domum ædificauerit, illius sit domus, cuius & solum est. Sed hoc casu materiæ dominus proprietatem eius amittit: quia voluntate eius intelligitur esse alienata, utiq; si non ignorabat se in alieno solo ædificare: & ideo licet diruta sit domus, materiam tamen vindicare non potest. Certe illud constat, si in possessione constituto ædificatore, soli dominus putat domum suam esse, nec soluat pretium materiæ, & mercedes fabrorum, posse eum per exceptionem doli mali repelli: utiq; si bonæ fidei possessor fuerit, qui ædificauit, Nam scienci alienum solum esse, potest obijci culpa, quod ædificauerit temere in eo solo, quod intelligebat alienum esse.

31 ¶ Si Titius alienam plantam in solo suo posuerit, ipsius erit. Et ex diuerso si Titius suam plantam in Mæuij solo posuerit, Mæuij planta erit. si modo utroque casu radices egerit. ante enim, quam radices egerit, eius permanet, cuius fuerat. Adeo autem ex eo tempore, quo radices egerit planta, proprietas eius commutatur: ut si vicini arbor ita Terram Titij prefferit, ut in eius fundum radices egerit: Titij effici arborem dicamus. ratio enim non permittit, ut alterius arbor esse intelligatur, quam cuius in fundum radices egerit. Et ideo prope confinium arbor posita, si etiam in vicini fundum radices egerit, communis fit.

32 ¶ Qua ratione autem plantæ, quæ terræ coalescunt, solo cedunt, eadem ratione frumenta quoque, quæ facta sunt, solo cedere intelliguntur. Cæterum sicut is, qui in alieno solo edificauit, si ab eo dominus petat ædificiū, defendi potest per exceptionem doli mali, secundum ea, quæ diximus: ita eiusdem exceptionis auxilio tutus esse potest is, qui alienum fundum sua impensa, [bona fide] conseruit.

33 ¶ Literæ quoque, licet aureæ sint, perinde chartis membranisque cedunt, ac solo cedere solent ea, quæ inædificantur, aut inseruntur. ideoque si in chartis membranisque tuis carmen, vel historiā, vel orationem Titius scripserit: huius corporis non Titius, sed tu dominus esse videris. Sed si à Titio petas tuos libros, tuasque membranas, nec impensas scripturæ soluere paratus sis: poterit se Titius defendere per exceptionem doli mali. utique si earum chartarum membranarumque possessionem bona fide nactus est.

34 ¶ Si quis in aliena tabula pinxerit, quidam putant tabulam picturæ cedere: alijs videtur, picturam, qualiscunque sit, tabulæ cedere: sed nobis videtur melius esse, tabulam picturæ cedere. Ridiculum est enim picturam Appellis vel Parrhasij in accessionem vilissimæ tabulæ cedere. Vnde si à domino tabulæ imaginem possidente, is, qui pinxit, eam petat, nec soluat pretium tabulæ, poterit per exceptionem doli mali submoueri. At si is qui pinxit, [eam] possideat: consequens est, ut utilis actio Domino tabulæ a iuratis eum detur: quo casu si non soluat impensam picturæ, poterit per exceptionem doli mali repelli, utique si bona fide possessor fuerit ille, qui picturam impoluit. Illud enim palam est, quod siue is, qui pinxit, subripuit tabulas, siue alius: competit domino tabularum furti actio.

35 ¶ Si quis à non domino, quem dominum esse crediderit, bona fide fundum emerit, vel ex donatione, aliāque qualibet iusta causa æque bona fide acceperit.

ceperit: naturali ratione placuit fructus, quos percepit, eius esse pro cultura & cura. Et ideo si postea dominus supervenerit, & fundum vindicet, de fructibus ab eo consumptis agere non potest. Ei verò qui alienum fundum sciens possederit, non idem concessum est: itaque cum fundo etiam fructus, licet consumpti sint, cogitur restituere.

36 ¶ Is vero ad quem ususfructus fundi pertinet, non aliter fructuum dominus efficitur, quam si ipse eos perceperit. Et ideo licet maturis fructibus, nondum tamen perceptis, decesserit: ad heredes eius non pertinent, sed domino proprietatis adquiruntur, Eadem fere & de colono dicuntur.

37 ¶ In pecudum fructu etiam foetus est, sicuti lac, pilus & lana. itaque agni, hœdi, & vituli, & equuli, & fuculi statim naturali iure domini fructuarij sunt. Partus verò ancillæ in fructu non est, itaque ad dominum proprietatis pertinet. absurdum enim videbatur, hominem in fructu esse, quum omnes fructus rerum natura gratiâ hominis comparaverit.

38 ¶ Sed si gregis usumfructum quis habeat, in locum demortuorum capitum ex foetu fructuarius submittere debet. (vt & Iuliano visum est) & in vinearum demortuarum vel arborum locum, alias debet substituere. recte enim colere, & quasi bonus paterfamilias uti debet.

39 ¶ Thesauros, quos quis in loco suo inuenerit, diuus Hadrianus naturalem æquitatem sequutus, ei concessit, qui [eos] inuenerit. Idemque statuit, si quis in sacro, aut religioso loco fortuito casu inuenerit. At si quis in alieno loco, non data ad hoc opera, sed fortuito inuenerit: dimidium domino soli concessit, & dimidium inuentori. Et conuenienter, si quis in Cæsaris loco inuenerit, dimidium inuentoris, & dimidium esse Cæsaris statuit. Cui conueniens est [vt] si quis in fiscali loco, vel publico vel [ciuitatis] inuenerit, dimidium ipsius esse [debeat.] & dimidium fisci, vel ciuitatis.

40 ¶ Per

40 ¶ Per traditionem quoque iure naturali res nobis adquiruntur: nihil enim tam conueniens est naturali æquitati, quam voluntatem domini volentis rem suam in alium transferre, ratam haberi: & ideo, cuiuscunque generis sit corporalis res, tradi potest, & à domino tradita alienatur. Itaque stipendiaria quoq; & tributaria prædia eodem modo alienantur. Vocantur autem stipendiaria & tributaria prædia, quæ in prouincijs sunt. inter quæ, necnon & Italica prædia, ex nostra constitutione nulla est differentia. sed si quidem ex causa donationis aut dotis, aut qualibet alia ex causa tradantur, sine dubio transferuntur.

41 ¶ Venditæ verò res & traditæ, non aliter emptori adquiruntur, quam, si is venditori premium soluerit, vel alio modo ei satisfecerit: veluti ex promissore aut pignore dato. quod quamquam cauetur ex lege duodecim tabularum, tamen recte dicitur & iure gentium, id est, iure naturali, id effici. sed si is, qui vendidit, fidem emptoris sequutus fuerit, dicendum est, statim rem emptoris fieri.

42 ¶ Nihil autem interest, ytrum ipse dominus tradat alicui rem suam, an voluntate eius alius, [cui eius rei possessio permissa sit.]

43 ¶ Qua ratione, si cui libera vniuersorum negotiorum administratio permissa fuerit à domino, isque ex his negotijs rem vendiderit & tradiderit: faciet eam accipientis.

44 ¶ Interdum etiam sine traditione nuda voluntas domini sufficit, ad rem transferendam: veluti si rem, quam tibi aliquis commodauerit, aut locauerit, aut apud te deposuerit, [postea aut vendiderit tibi,] aut donauerit, [aut dotis nomine dederit.] Quamuis enim ex ea causa tibi eam non tradiderit: eo tamen ipso, quod patitur tuam esse, statim tibi acquiritur proprietas, perinde ac si eo nomine tibi tradita fuisset.

45 ¶ Item si quis merces in horreo depositas

vendiderit, simul atq; claues horrei tradiderit emptori, transfert proprietatem mercium ad emptorē.

46 ¶ Hoc amplius, interdum & in incertam personam collata voluntas domini transfert rei proprietatem: vt ecce, prætores & consules, cum missilia iactant in vulgus, ignorant quod eorum quisque sit excepturus: & tamen quia volunt quod quisque acceperit, eius esse: statim eum dominum efficiunt.

47 ¶ Qua ratione verius esse videtur, si rem pro derelicto à domino habitam occupauerit quis, statim eum dominum effici. Pro derelicto autem habetur, quod dominus ea mente abiecerit, vt id [in numero] rerum suarum esse nolit: ideoque statim dominus eius esse desinit.

48 ¶ Alia sane causa est earum rerum, quæ in tempestate leuandæ nauis causa eiiciuntur. hæ enim dominorum permanent: quia palam est eas non eo animo eiici, quod quis eas habere nolit, sed quo magis cum ipsa naui maris periculum effugiat. Qua de causa, si quis eas fluctibus expulsas, vel etiam in ipso mari nactus, lucrandi animo abstulerit, furtum committit. Nec longe videntur discedere ab his, quæ de rheda corrente non intelligentibus dominis cadunt.

DE REBUS CORPORALIBUS, & incorporalibus.

TIT. II.

QUædam præterea res corporales sunt, quædam incorporales.

1 ¶ Corporales hæ sunt quæ tangi possunt: veluti fundus, homo, vestis, aurum, argentum, & denique aliæ res innumerabiles.

2 ¶ Incorporales autem sunt, quæ tangi non possunt: qualia sunt ea, quæ in iure consistunt: sicut hereditas, ususfructus, usus [&] obligationes quoque

quomodo contractæ. Nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur: nam & fructus qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt: & id, quod ex aliqua obligatione nobis debetur, plerumque corporale est: veluti fundus, homo, pecunia, nam ipsum ius hereditatis, & ipsum ius vtendi fruendi, & ipsum ius obligationis incorporale est.

3 ¶ Eodem numero sunt iura prædiorum urbanorum & rusticorum, quæ etiam seruitutes vocantur.

DE SERVITVTIBVS prædiorum.

TIT. III.

Rusticorum prædiorum iura sunt hæc: iter, actus, via, aquæductus. Iter est ius eundi ambulandi hominis, non etiam iumentum agendi, [vel vehiculum.] Actus est ius agendi vel iumentum, vel vehiculum. Ita qui habet iter, actum non habet: qui actum habet, & iter habet, [eoque vti potest] etiam sine iumento. Via est ius eundi & agendi & ambulandi: nam & iter & actum via in se continet. Aquæductus est ius aquæ ducendæ per fundum alienum.

1 ¶ Prædiorum urbanorum seruitutes sunt hæc, quæ ædificijs inhærent: ideo urbanorum prædiorum dictæ, quoniam ædificia omnia, urbana prædia appellamus, etsi in villa ædificata sint. Item urbanorum prædiorum seruitutes sunt, vt vicinus onera vicini sustineat: vt in parietem eius liceat vicino tignum immittere: vt stillicidium vel flumen recipiat quis in ædes suas, vel in aream, vel in cloacam: ne altius quis tollat ædes suas, ne luminibus vicini officiat.

2 ¶ Inter rusticorum prædiorum seruitutes quidam computari recte putant aquæ haustrum, pecoris ad aquam adpulsum, ius pascendi, calcis coquendæ, arenæ fodiendæ.

3 § Ideo autem hæ servitutes prædiorum appellantur, quoniam sine prædijs constitui non possunt. nemo enim potest servitutem adquirere urbani vel rustici prædij, nisi qui habet prædium.

4 § Si quis velit vicino aliquod ius constituere, pactionibus atque stipulationibus id efficere debet. Potest etiam testamento quis heredem suum damnare ne tollat altius ædes suas, ne luminibus ædium vicini officiat: vel ut patiatur eum tignum in parietem suum immittere, stillicidiumve aduersus eum habere: vel ut patiatur eum per fundum ire, agere, aquamve ex eo ducere.

DE V S V F R V C T V.

T I T. I V.

V Susfructus est ius alienis rebus utendi fruendi, salva rerum substantia. Est autem ius in corpore: quo sublato, & ipsum tolli necesse est.

1 § Vsumfructus à proprietate separationem recipit: idque pluribus modis accidit: ut ecce, si quis vsumfructum alicui legauerit. nam heres nudam habet proprietatem, legatarius vero vsumfructum. Et contra, si fundum legauerit deducto vsumfructu: legatarius nudam habet proprietatem: heres verò vsumfructum. Item alij vsumfructum, alij deducto eo fundum legare potest. Sine testamento [verò] si quis velit vsumfructum alij constituere: pactionibus & stipulationibus id efficere debet. Ne tamen in vniuersum inutiles essent proprietates, semper abscedente vsumfructu: placuit certis modis extinguere vsumfructum, & ad proprietatem reuerti.

2 § Constituitur autem vsumfructus non tantum in fundo & ædibus, verum etiam in seruis, & iumentis, & cæteris rebus: [exceptis ijs, quæ ipso usu consumuntur.] Nam hæ res neque naturali ratione, neque civili recipiunt vsumfructum, quo [in] numero

numero sunt vinum, oleum, frumentum, vestimenta : quibus proxima est pecunia numerata. namque ipso usu assidua permutatione quodammodo extinguuntur. Sed utilitatis causa senatus censuit, posse etiam earum rerum usumfructum constitui : ut tamen eo nomine heredi utiliter caueatur. Itaque si pecuniae usufructus legatus sit : ita datur legatario, ut eius fiat, & legatarius satisfat heredi de tanta pecunia restituenda, si morietur, aut capite minuetur. Ceterae quoque res ita traduntur legatario, ut eius fiant : sed aestimatis his, satisfatur : ut si moriatur, aut capite minuatur, tanta pecunia restituatur, quanti haec fuerint [aestimatae.] Ergo senatus non fecit quidem earum rerum usumfructum, (nec enim poterat) sed per cautionem quasi usumfructum constituit.

3 ¶ Finitur autem usufructus morte usufructuarii, & duabus capitis diminutionibus maxima & media, & non utendo per modum & tempus : quae omnia nostra statuit constitutio. Item finitur usufructus, si domino proprietatis ab usufructuario cedatur : (nam cedendo extraneo, nihil agitur) vel ex contrario, si usufructuarius proprietatem rei adquisierit : quae res consolidatio appellatur. Eo amplius constat si aedes incendio consumptae fuerint, vel etiam terrae motu, vel vitio suo corruerint : extinguuntur usumfructum, & ne arcae quidem usumfructum deberi.

4 ¶ Cum autem finitus fuerit totus usufructus, reuertitur scilicet ad proprietatem, & ex eo tempore nuda proprietatis dominus incipit plenam in se habere potestatem.

DE VSV ET HABITATIONE.

TITVLVS. V.

¶ Idem illis modis, quibus usufructus constituitur, etiam nudus usus constitui solet : iisdemque illis modis finitur, quibus & usufructus desinit.

1 ¶ Minus autem iuris est in usu, quam in usufructu, nam is, qui fundi nudum habet usum, nihil ulterius habere intelligitur, quam ut oleribus, pomis, floribus, foeno, stramentis, & lignis ad usum cotidianum utatur: in eoque fundo haecenus ei morari licet, ut neque domino fundi molestus sit, neque ijs, per quos opera rustica fiunt, impedimento: nec ulli alij ius, quod habet, aut locare, aut vendere, aut gratis concedere potest: [quum is, qui usufructum habet, possit haec omnia facere.]

2 ¶ Item is, qui aedium usum habet, haecenus ius habere intelligitur, ut ipse tantum inhabitet, nec hoc ius ad alium transferre potest. & vix receptum esse videtur, ut hospitem ei recipere liceat: & cum vxore, liberisque suis, item libertis. nec non personis alijs liberis, quibus non minus, quam seruis utitur, habitandi ius habeat. Et conuenienter, si ad mulierem usus aedium pertineat, cum marito ei habitare liceat.

3 ¶ Item is, ad quem serui usus pertinet, ipse tantum opera atque ministerio eius uti potest: ad alium vero nullo modo ius suum transferre ei concessum est. Idem scilicet iuris est & in iumento.

4 ¶ Sed & si pecorum, vel ouium usus legatus sit: neque lacte, neque agnis, neque lana utetur usufructarius, quia ea in fructu sunt. Plane ad stercoreandum agrum suum pecoribus uti potest.

5 ¶ Sed si cui habitatio legata, siue aliquo modo constituta sit, neque usus videtur, neque usufructus, sed quasi proprium aliquod ius: quanquam habitationem habentibus, propter rerum utilitatem, secundum Marcelli sententiam nostra decisione promulgata, permisimus non solum in ea degere, sed etiam alijs locare.

6 ¶ Haec de seruitutibus, & usufructu, & usu, & habitatione dixisse sufficiat. De hereditatibus autem & obligationibus, suis locis proponemus. Exposuimus summatim quibus modis iure gentium res

res adquiruntur: modo videamus, quibus modis legitime & civili iure adquiruntur.

DE VSVCAPIONIBVS, ET longi temporis præscriptionibus.

T I T. V I.

I Vre civili constitutum fuerat, ut qui bona fide ab eo, qui dominus non erat, cum crederet eum dominum esse, rem emerit, vel ex donatione, aliaue quavis iusta causa acceperit, is eam rem, si mobilis erat, anno ubique vno: si immobilis, biennio tantum in Italico solo vsucaperet, ne rerum dominia in incerto essent. Et quum hoc placitum erat, putantibus antiquioribus, dominis sufficere ad inquirendas res suas præfata tempora: nobis melior sententia resedit, ne domini maturius suis rebus defraudentur, neque certo loco beneficii in hoc concludatur: & ideo constitutionem super hoc promulgauimus, qua cautum est, ut res quidem mobiles, per triennium: immobiles vero per longi temporis possessionem (id est, inter præsentis decennio, inter absentes viginti annis) vsucapiantur. & his modis non solum in Italia, sed etiam in omni terra, quæ nostro imperio gubernatur, dominia rerum iusta causa possessionis præcedente adquirantur.

1 ¶ Sed aliquando etiam si maxime quis bona fide rem possederit: non tamen illi vsucapio villo tempore procedit: veluti si quis liberum hominem, vel rem sacram, vel religiosam, vel seruum fugiuium possideat.

2 ¶ Furtivæ quoque res, & quæ vi possessæ sunt, nec si prædicto longo tempore bona fide possessæ fuerint, vsucapi possunt. nam furtivarum rerum lex duodecim tabularum, & lex Atilia, inhibent vsucapionem: vi possessorum, lex Iulia & Plautia.

3 ¶ Quod autem dictum est, furtivarum & vi possessorum rerum vsucapionem per leges prohibi-

eam esse: non eo pertinet, ut ne ipse fur, quiue per vim possidet, usufructu possit (nam his alia ratione usufructus non competit, quia scilicet mala fide possident) sed ne ullus alius, quamvis ab eis bona fide emerit, vel ex alia causa acceperit, usufructu ius habeat. Unde in rebus mobilibus non facile procedit, ut bonæ fidei possessoribus usufructus competat. Nam qui [sciens] alienam rem vendiderit, vel ex alia causa tradiderit, furtum eius committit.

4 ¶ Sed tamen id aliquando aliter se habet. nam si heres rem defuncto commodatam, aut locatam, vel apud eum depositam, existimans hereditariam esse, bona fide accipienti vendiderit, aut donauerit, aut dotis nomine dederit: quin is, qui acceperit, usufructu possit, dubium non est: quippe cum ea res in furti vitium non ceciderit: quum utique heres, qui bona fide tanquam suam alienauerit, furtum non committat.

5 ¶ Item si is, ad quem ancillæ usufructus pertinet, patrum suum esse credens vendiderit, aut donauerit, furtum non committit. furtum enim sine affectu furandi non committitur.

6 ¶ Alijs quoque modis accidere potest, ut quis sine vicio furti, rem alienam ad aliquem transferat, & efficiat, ut à possessore usufructuatur.

7 ¶ Quod autem ad eas res, quæ solo continentur, expedit, ius ita procedit, ut si quis loci vacantis possessionem propter absentiam aut negligentiam domini, aut quia sine successore decesserit, sine vi nanciscatur: quamvis ipse mala fide possideat (quia intelligit se alienum fundum occupasse) tamen si alij bona fide accipienti tradiderit, poterit ei longa possessione res adquiri: quia neque furrium, neque vi possessum acceperit. Abolita est enim quorundam veterum sententia, existimantium etiam fundi lociue furtum fieri, & eorum utilitati, qui res soli possident, principalibus constitutionibus prospicitur, ne cui longa & in iudicata possessio debeat auferri.

8 ¶ Alij

8 § Aliquando etiam furtiva, vel vi possessa res vsucapi potest: veluti si in domini potestatem reuersa fuerit, tunc enim vitio purgato, procedit eius vsucapio.

9 § Res fisci nostri vsucapi non potest. Sed Papinianus scripsit, bonis vacantibus fisco nondum nunciatis, bonæ fidei emptorem traditam sibi rem ex his bonis vsucapere posse: & ita diuus Pius, & diui Seuerus & Antoninus rescripserunt.

10 § Nouissime sciendum est, rem talem esse debere, vt in se non habeat vitium, vt à bonæ fidei emptore vsucapi possit, vel qui ex alia iusta causa possidet.

11 § Error autem falsæ causæ vsucapionem non parit: veluti si quis cum non emerit, emisse se existimans, possideat: vel cum ei donatum non fuerit, quasi ex donatione possideat.

12 § Diutina possessio, quæ prodesse cœperat defuncto, & heredi, & bonorum possessori continuatur, licet ipse sciat prædium alienum esse. quod si ille initium iustum non habuit: heredi & bonorum possessori, licet ignoranti, possessio non prodest. Quod nostra constitutio similiter & in vsucapionibus obseruari constituit, vt tempora continuantur. Inter venditorem quoque & emptorem coniungi tempora, diui Seuerus & Antoninus rescripserunt.

13 § Edicto diui Marci cauetur, eum, qui à fisco rem alienam emit, si post venditionem quinquennium præterierit, posse dominum rei exceptione repellere. Constitutio autem diuæ memoriæ Zenonis bene prospexit ijs, qui à fisco per venditionem, aut donationem, vel alium titulum accipiunt aliquid: vt ipsi quidem securi statim fiant: & victores existant, siue experiantur, siue conueniantur. Adversus autem sacratissimum ærarium vsque ad quadriennium liceat eis intendere, qui pro dominio vel hypotheca earum rerum, quæ alienatæ sunt, putaverint

uerint sibi quasdam competere actiones. Nostra autem diuina constitutio, quam nuper promulgauimus, etiam de ijs, qui à nostra, vel venerabilis Augustæ domo aliquid acceperint, hæc statuit, quæ in fiscalibus alienationibus præfatæ Zenonianæ constitutionis continentur.

DE DONATIONIBVS.

TIT. VII.

Est & aliud genus acquisitionis, donatio. Donationum autem duo sunt genera: mortis causa, & non mortis causa.

I Mortis causa donatio est, quæ propter mortis sit suspensionem: cum quis ita donat, ut si quid humanitus ei contigisset, haberet is, qui accepit. Sin autem supervixisset: is, qui donauit, reciperet: vel si eum donationis poenituisse: aut prior decesserit, cui donatum sit. Hæ mortis causa donationes ad exemplum legatorum redactæ sunt per omnia: nam cum prudentibus ambiguum fuerat, utrum donationis, an legati instar eam obtinere oportere, & utriusque causæ quædam habebat insignia, & alij ad aliud genus eam retrahebant: à nobis constitutum est, ut per omnia fere legatis connumeretur, & sic procedat, quemadmodum nostra constitutio eam formauit. Et in summa, mortis causa donatio est, cum magis se quis velit habere, quàm eum, cui donat: magisque eum, cui donat, quam heredem suum: sic, & apud Homerum Telemachus donat Pírrō.

Πείραι, ὃ δὲ τ' ἴδμεν ὅπως ἔσται
ταῦδε ἔρῃαι,

Εἶπεν ἐμὲ μνηστῆρες, αἰ γήνορες; ἐν
μεγάροισι

Λάθρη

Δάθρη κλείναντες, πατρώια πάντα
 δάσονται.

Αὐτὸν ἔχοντά σε βέλομαι ἐπαυρέ-
 μεν, ἢ τίνα τῶν θεῶν.

Εἰδὲ καὶ ἐγὼ τούτοις Φόνον καὶ κή-
 ρα φυλεύσω,

Δή τότε μοι χαίροντι φέρειν πρὸς
 δώματα χαίρων.

id est,

*Piræ, incertus quoniam rerum exitus
 harum est,*

*Si tacita incautum stolidi me forte
 necare*

*Morte proci poterunt, & opes vexare
 paternas:*

*Hæc ego te malo, quam illorum quem-
 piam habere.*

*Sin ego eos iusta meritos affecero cla-
 de,*

*Tum mihi tu leto reddes illa omnia
 letus.*

2 ¶ Aliæ autem donationes sunt, quæ sine ulla
 mortis cogitatione fiunt, quas inter viuos appel-
 lamus,

Iam usque, quæ non omnino comparantur legatis: quæ si fuerint perfectæ temere reuocari non possunt. Perficiuntur autem, cum donator suam voluntatem scriptis, aut sine scriptis manifestauerit. Et ad exemplum venditionis, nostra constitutio eas etiam in se habere necessitatem traditionis voluit: ut etiam si non tradantur, habeant plenissimum & perfectum robur & traditionis necessitas incumbat donatori. Et cum retro principum dispositiones insinuari eas actis interuenientibus volebant, si maiores fuerant ducentorum solidorum: constitutio nostra eam quantitatem usque ad quingentos solidos ampliauit, quam stare etiam sine insinuatione statuit: sed & quasdam donationes inuenit, quæ penitus insinuationem fieri minime desiderant, sed in se plenissimam habent firmitatem. Alia insuper multa ad vberiore exitum donationum inuenimus: quæ omnia ex nostris constitutionibus, quas super his exposuimus, colligenda sunt. Sciendum est tamen, quod etsi plenissimæ sint donationes: si tamen ingrati existant homines, in quos beneficium collatum est: donatoribus per nostram constitutionem licentiam præstitimus certis ex causis eas reuocare: ne illi, qui suas res in alios contulerint, ab his quandam patiantur iniuriam vel iacturam, secundum emuneratos in constitutione nostra modos.

3 § Est & aliud genus inter viuos donationis, quod veteribus quidem prudentibus penitus erat incognitum, postea autem a iunioribus diuis principibus introductum est, quod ante nuptias vocabatur: & tacitam in se conditionem habebat, ut tunc ratum esset, cum matrimonium esset, insequentum. Ideoque ante nuptias appellabatur, quod ante matrimonium efficiebatur, & nunquam post nuptias celebratas talis donatio procedebat. Sed primus quidem diuis Iustinus pater noster, cum augeri doctes & post nuptias fuerat permittum, si quid tale eveniret, & ante nuptias augeri donationem &

CON-

constante matrimonio, sua constitutione permiscit sed tamen nomen inconueniens remanebat, cum ante nuptias quidem vocabatur, post nuptias autem tale accipiebat incrementum. Sed nos plenissimo fini tradere sanctiones cupientes, & consequentia nomina rebus esse studentes, constituimus, vt tales donationes non augeantur tantum, sed etiam constante matrimonio initium accipiant: & non ante nuptias, sed propter nuptias vocentur, & dotibus in hoc exæquentur, vt quemadmodum dotes constante matrimonio non solum augeantur, sed etiam fiunt: ita & istæ donationes, quæ propter nuptias introductæ sunt, non solum antecedant matrimonio, sed eo etiam contracto augeantur, & constuantur.

4 ¶ Erat olim & alius modus civilis acquisitionis. per ius adcrescendi. quod est tale; Si communem seruum habeas aliquis cum Titio, solus libertatem ei imposuerit vel vindictâ, vel testamento: eo casu pars eius amittebatur, & socio adcrescebat. Sed cum pessimum fuerat exemplo, & libertate seruum defraudari, & ex ea humanioribus quidem dominis damnum inferri, sæuioribus autem dominis lucrum accedere: hoc quasi inuidia plenum, pio remedio per nostram constitutionem mederi necessarium duximus. Et inuenimus viam, per quam & manumissor, & socius eius, & qui libertatem accepit, nostro beneficio fruantur libertate cum effectu procedente (cuius fauore antiquos legumlatores multa etiam contra communes regulas statuisse manifestum est) & eo, qui eam libertatem imposuit, suæ liberalitatis stabilitate gaudente: & socio indemni conseruato, pretiumque serui secundum partem domini, quod nos definiuimus, accipiente.

QVIBVS ALIENARE LICET,
vel non.

TIT. VIII.

Accidit aliquando, ut qui dominus sit, alienare non possit: & contra, qui dominus non sit, alienandæ rei potestatem habeat. Nam dotale prædium maritus invita muliere per legem Iuliam prohibetur alienare: quamvis ipse sit, dotis causa ei datum, quod nos, legem Iuliam corrigentes, in meliorem statum deduximus. Cum enim lex in solis tantummodo rebus locum habebat, quæ Italicæ fuerant: & alienationes inhibebat, quæ invitâ muliere fiebant, hypothecas autem earum rerum, etiam volente ea: utrique remedium imposuimus, ut etiam in eas res, quæ in provinciali solo positæ sunt, interdicta sit alienatio vel obligatio: ut neutrum eorum neque consentientibus mulieribus procedat, ne sexus muliebris fragilitas in perniciem substantiæ, earum convertatur.

1 ¶ Contra autem creditor pignus ex pactione, quamvis eius ea res non sit, alienare potest. Sed hoc forsitan ideo videtur fieri, quod voluntate debitoris intelligitur pignus alienari, quia ab initio contractus pactus est, ut liceret creditori pignus vendere si pecunia non solvatur. Sed ne creditores ius suum persequi impedirentur, neque debitores temere suarum rerum dominium amittere viderentur: nostra constitutione consultum est, & certus modus impositus est, per quem pignorum distractio possit procedere: cuius tenore utrique parti, creditorum & debitorum, satis abunde provisum est.

2 ¶ Nunc admonendi sumus, neque pupillum, neque pupillam ullam rem sine tutoris auctoritate alienare posse. Ideoque si mutuum pecuniam sine tutoris auctoritate alicui dederit, non contrahit obligationem: quia pecuniam non facit accipientis, ideoque vindicari nummi possunt, sicubi extant.

Sed

Sed si nummi, quos mutuo minor dederit, ab eo, qui accepit, bona fide consumpti sunt: condici possunt. si mala fide, ad exhibendum de his agi potest. At ex contrario, omnes res pupillo & pupillæ sine tutoris auctoritate recte dari possunt. Ideoque si debitor pupillo soluat: necessaria est debitori tutoris auctoritas, alioqui non liberabitur. Sed hoc etiam evidentissima ratione statutum est in constitutione, quam ad Cæsarienses advocatos ex suggestione Triboniani viri eminentissimi, quæstoris sacri palatii nostri, promulgavimus: qua dispositum est, ita licere tutori vel curatori debitorem pupillarem solvere, ut prius iudicialis sententia sine omni damno celebrata, hoc permittat. quo subsequuto, si & iudex pronunciauerit, & debitor soluerit: sequatur huiusmodi solutionem plenissima securitas. Sin autem aliter, quam disposuimus, solutio facta fuerit, pecuniam autem saluam habeat pupillus, aut ex ea locupletior sit, & adhuc eandem pecuniæ summam petat: per exceptionem doli mali poterit submoueri. Quod si male consumplerit, aut furto, [aut vi] amiserit: nihil proderit debitori doli mali exceptio, sed nihilominus condemnabitur: quia temere sine tutoris auctoritate, & non secundum nostram dispositionem soluerit. Sed ex diuerso, pupilli vel pupillæ solvere sine tutoris auctoritate non possunt, quia id, quod solvunt, non fit accipientis: quum scilicet nullius rei alienatio eis sine tutoris auctoritate concessa sit.

PER QVAS PERSONAS CUI-
que acquiritur.

TIT. IX.

Adquiritur vobis non solum per vosmetipsos, sed etiam per eos, quos in potestate habetis: [item per seruos, in quibus vsumfructum habetis:] item per homines liberos, & per seruos alienos quos

quos bona fide possideris, de quibus singulis diligenter dispiciamus.

1 ¶ Igitur liberi vestri utriusque sexus, quos in potestate habetis, olim quidem, quicquid ad eos pervenerat (exceptis videlicet castrensibus pecunijs) hoc parentibus suis acquirebant sine ulla distinctione: & hoc ita parentum fiebat, ut etiam esset eis licentia, quod per unum vel unam eorum adquisitum esset, alij filio, vel extraneo donare, vel vendere, vel quocunque modo voluerant, applicare. Quod nobis inhumanum visum est: & generali constitutione emissâ, & liberis peperimus, & patribus honorem debitum reservauimus. Sancitum etenim à nobis est, ut si quid ex re patris ei obueniat, hoc secundum antiquam observationem totum parenti adquiratur. Quæ enim inuidia est, quod ex patris occasione profectum est, hoc ad eum reuerri? Quod autem ex alia causa sibi filius familias adquisiuit: huius ususfructum patri quidem adquirat, dominium autem apud eum remaneat: ne quod ei suis laboribus, vel prospera fortuna accesserit, hoc in alium perueniens, luctuosum ei procedat.

2 ¶ Hoc quoque à nobis dispositum est & in ea specie, ubi parens emancipando liberos suos ex rebus, quæ acquisitionem effugiebant, sibi tertiam partem retinere (si voluerat) licentiam ex anterioribus constitutionibus habebat, quasi pro pretio quodammodo emancipationis: & inhumanum quiddam accidebat, ut filius rerum suarum ex hac emancipatione dominio pro parte [tertia] defraudaretur: & quod honoris ei ex emancipatione additum erat, quod sui iuris effectus esset, hoc per rerum diminutionem decresceret. Ideoque statuimus, ut parens pro tertia parte domini, quam retinere poterat, dimidiam non domini rerum, sed ususfructus retineat. Ita enim res intactæ apud filium remanebunt, & pater ampliore summa fruetur, pro tertia dimidia potiturus.

3 ¶ Item vobis acquiritur, quod serui vestri ex traditione nanciscuntur: siue quid stipulentur, siue ex donatione, vel ex legato, vel ex qualibet alia causa adquirant. Hoc enim vobis ignorantibus & inuitis obuenit. Ipse enim seruus, qui in potestate alterius est, nihil suum habere potest. Sed si heres institutus sit, non alias nisi vestro iussu, hereditatem adire potest. Et si vobis iubentibus adierit vobis hereditas acquiritur, perinde ac si vos ipsi heredes instituti essetis. Et convenienter scilicet vobis legatum per eos acquiritur. Non solum autem proprietas per eos, quos in potestate habetis, vobis acquiritur: sed etiam possessio. Cuiuscunque enim rei possessionem adepti fuerint, id vos possidere videmini. Vnde etiam per eos vsucapio, vel longi temporis possessio vobis accidit.

4 ¶ De ijs autem seruis, in quibus tantummodo vsumfructum habetis, ita placuit: vt quicquid ex re vestra, vel ex operis suis adquirant, id vobis adijciatur: quod vero extra eas causas consequuti sunt, id ad dominum proprietatis pertineat. Itaque si is seruus heres institutus sit, legatumue quid ei, aut donatum fuerit: non vsufructuario, sed domino proprietatis acquiritur. Idem placet & de eo, qui vobis bona fide possidetur: siue is liber sit, siue alienus seruus. Quod enim placuit de vsufructuario, idem placet & de bonæ fidei possessore. Itaque quod extra istas duas causas acquiritur: id vel ad ipsum pertinet, si liber est: vel ad dominum, si seruus est. Sed bonæ fidei possessor cum vsuceperit seruum, (quia eo modo dominus sit) ex omnibus causis per eum sibi adquirere potest. Fructuarius vero vsucapere non potest: primum, quia non possidet, sed habet ius vtendi fruendi: deinde quia scit seruum alienum esse. Non solum autem proprietas per eos seruos, in quibus vsumfructum habetis, vel quos bona fide possidetis, aut per liberam personam, quam bona fide vobis seruus, vobis acquiritur: sed etiam posses-

possessio. Loquimur autem in vtriusque persona secundum distinctionem, quam proxime exposuimus: id est, si quam possessionem ex re vestra, vel ex suis operis adepti fuerint.

5 ¶ Ex his itaque apparet, per liberos homines, quos neque vestro iuri subiectos habetis, neque bona fide possidetis: item per alienos seruos, in quibus neque vsumfructum habetis, neque possessionem instam: nulla ex causa vobis adquiri posse. Et hoc est, quod dicitur, per extraneam personam nihil adquiri posse: excepto eo, quod per liberam personam (veluti per procuratorem) placet non solum scientibus, sed & ignorantibus vobis adquiri possessionem, secundum diui Severi constitutionem: & per hanc possessionem etiam dominium, si dominus fuerit, qui tradidit: vel vsucapionem, aut longi temporis præscriptionem, si dominus non sit.

6 ¶ Hactenus tantisper admonuisse sufficiat: quemadmodum singulæ res vobis adquirantur. nam legatorum ius, quo & ipso singulæ res vobis adquiruntur: item fideicommissorum, vbi singulæ res vobis relinquuntur: opportunius inferiore loco referemus. Videamus itaque nunc, quibus modis per vniuersitatem res vobis adquirantur. Si cui ergo heredes facti sitis, siue cuius bonorum possessionem petieritis, vel si quem adrogaueritis, vel si cuius bona libertatum conseruandarum causa vobis addicta fuerint: eius res omnes ad vos transeunt. Ac prius de hereditatibus dispiciamus, quarum duplex conditio est. nam vel ex testamento, vel ab intestato ad vos pertinent. Et prius est, vt de his dispiciamus, quæ ex testamento vobis obueniunt. qua in re necessarium est, initium de ordinandis testamentis exponere.

DE TESTAMENTIS ordinandis.

TIT. X.

Testamentum ex eo appellatur, quod testatio mentis sit.

1 ¶ Sed ut nihil antiquitatis penitus ignoretur, sciendum est, olim quidem duo genera Testamentorum in usu fuisse: quorum altero in pace & otio utebantur, quod calatis comitijs appellabant: altero, cum in praelium exituri essent, quod procinctu dicebatur. Accessit deinde tertium genus testamentorum, quod dicebatur per æs & libram: scilicet quod per emancipationem, id est, imaginariam quandam venditionem agebatur, quinque testibus, & libripende, ciuibus Romanis puberibus præsentibus, & eo, qui familiæ emptor dicebatur. Sed illa quidem priora duo genera testamentorum ex veteribus temporibus in desuetudinem abierunt. quod vero per æs & libram fiebat, licet diutius permanferit, attamen partim & hoc in usu esse desijt.

2 ¶ Sed prædicta quidem nomina testamentorum ad ius ciuile referebantur, postea vero ex edicto prætoris forma alia faciendorum testamentorum introducta est. Iure enim honorario nulla emancipatio desiderabatur: sed septem testium signa sufficiebant, cum iure ciuili signa testium non essent necessaria.

3 ¶ Sed cum paulatim tam ex usu hominum, quam ex constitutionum emendationibus cœpit in vnam consonantiam ius ciuile & prætorium iungi, constitutum est, ut vno eodemque tempore (quod ius ciuile quodammodo exigebat) septem testibus adhibitis, & subscriptione testium (quod ex constitutionibus inuentum est, & ex edicto prætoris) sigilla testamentis imponerentur: ita, ut hoc ius tripartitum esse videatur: & testes quidem & eorum præsentia vno contextu testamenti celebrandi gra-

ria, à iure civili descendant; subscriptiones autem testatoris & testium, ex sacrarum constitutionum observatione adhibeantur: signacula autem, & testium numerus, ex edicto prætoris.

4 ¶ Sed his omnibus à nostra constitutione propter testamentorum sinceritatem, ut nulla fraus adhibeatur, hoc additum est: ut per manus testatoris vel testium nomen heredis exprimatur, & omnia secundum illius constitutionis tenorem procedant.

5 ¶ Possunt autem omnes testes & vno anulo signare testamentum. quid enim si septem anuli vna sculptura fuerint, secundum quod Papiniano visum est? Sed & alieno quoque anulo licet signare [testamentum.]

6 ¶ Testes autem adhiberi possunt ij, cum quibus testamenti factio est. Sed neque mulier, neque impubes, neque servus, neque furiosus, neque mulus, neque surdus, neque is, cui bonis interdictum est, neque ij quos leges iubent improbos intestabilesque esse, possunt in numerum testium adhiberi.

7 ¶ Sed cum aliquis ex testibus testamenti quidem faciendi tempore liber existimabatur, postea autem servus apparuit: tam diuus Hadrianus Cætoni, quam postea diui Severus & Antoninus rescripserunt, subuenire se ex sua liberalitate testamentum: ut sic habeatur [firmum,] ac si, ut oportebat, factum esset: cum eo tempore quo testamentum signaretur, omnium consensu hic testis liberi loco fuerit: neque quisquam esset, qui status ei questionem moueret.

8 ¶ Pater, nec non is, qui in potestate eius est, item duo fratres, qui in eiusdem patris potestate sunt, utique testes in vno testamento fieri possunt: quia nihil nocet, ex vna domo plures testes alieno negotio adhiberi.

9 ¶ In testibus autem non debet esse is, qui in potestate testatoris est. Sed si filius familias de castris peculio post missionem faciat testamentum;

nec pater eius recte adhibetur testis, nec is, qui in potestate eiusdem patris est. reprobatum est enim in ea re domesticum testimonium.

10 ¶ Sed neque heres scriptus, neque is, qui in potestate eius est, neque pater eius qui eum habet in potestate, neque fratres, qui in eiusdem patris potestate sunt, testes adhiberi possunt: quia hoc totum negotium, quod agitur testamenti ordinandi gratia, creditur hodie inter testatorem & heredem agi. Licet autem totum ius tale conturbatum fuerat, & veteres quidem familiæ emptorem, & eos qui per potestatem ei coniuncti fuerant, à testamentarijs testimonijs repellebant: heredi [autem,] & ijs, qui per potestatem ei coniuncti fuerant, concedebant testimonia in testamentis præstare: licet ij, qui id permittebant, hoc iure minime abuti eos debere suadebant: tamen nos eandem observationem corrigentes, & quod ab illis suatum est, in legis necessitatem transferentes, ad imitationem pristini familiæ emptoris, merito nec heredi, (qui imaginem vetustissimi familiæ emptoris obtinet) neque alijs personis, quæ ei (ut dictum est) coniunctæ sunt, licentiam concedimus, sibi quodammodo testimonia præstare. ideoque nec eiusmodi veteres constitutiones nostro **Codici** inseri permisimus.

11 ¶ Legatarijs autem & fideicommissarijs, quia non iuris successores sunt, & alijs personis eis coniunctis testimonium non denegamus, imo in quadam nostra constitutione & hoc specialiter eis concessimus. Et multò magis ijs, qui in eorum potestate sunt, vel qui eos habent in potestate, huiusmodi licentiam damus.

12 ¶ Nihil autem interest, testamentum in tabulis, an in chartis, membranisque, vel in alia materia fiat.

13 ¶ Sed & vnum testamentum pluribus codicibus conficere quis potest, secundum obtinentem tamen observationem omnibus factis. quod inter-

dum

dum etiam necessarium est: veluti si quis nauiga-
 turus & secum ferre, & [domi] relinquere iudicio-
 rum suorum contestationem velit, vel propter alias
 innumerabiles causas, quæ humanis necessitatibus
 imminant.

14 ¶ Sed hæc quidem de testamento, quæ scri-
 ptis conficiuntur, [sufficiunt.] si quis autem sine
 scriptis voluerit ordinare iure civili testamentum:
 septem testibus adhibitis, & sua voluntate coram
 eis nuncupata, sciat hoc perfectissimum testamen-
 tum iure civili, firmiterque constitutum.

DE MILITARI TESTAMENTO.

TIT. XI.

S Vpra dicta diligens observatio in ordinandis te-
 stamentis, militibus, propter nimiam imperi-
 tiam eorum, constitutionibus [principalibus] re-
 missa est. Nam quamvis ij neque legitimum nume-
 rum testium adhibuerint, neque aliam testamento-
 rum solemnitatem observauerint: recte nihilomi-
 nus testantur, videlicet cum in expeditionibus oc-
 cupati sunt: quod merito nostra constitutio intro-
 duxit. Quoquo enim modo voluntas eius suprema
 inueniatur, siue scripta, siue sine scriptura: valet te-
 stamentum ex voluntate eius. Illis autem tempori-
 bus, per quæ citra expeditionum necessitatem in
 alijs locis vel suis ædibus degunt: minime ad ven-
 dicandum tale privilegium adiuuantur. sed testari
 quidem, etsi filij familiarum sint, propter militiam
 conceduntur: iure tamen communi eadem obser-
 vatione & in eorum testamentis adhibenda, quam
 in testamentis paganorum proxime exposuimus.

1 ¶ Plane de testamentis militum diuus Traianus
 Catilio Severo ita rescripsit: Id privilegium, quod
 militantibus datum est, ut quoquo modo facta ab his
 testamenta rata sint: sic intelligi debet, ut utique
 prius constare debeat, testamentum factum esse, quod
 & sine

& sine scriptura & à non militibus fieri potest. Si ergo miles, de cuius bonis apud te quaeritur, convocatis ad hoc hominibus, ut voluntatem suam testaretur, ita loquutus est, ut declararet, quem vellet sibi heredem esse, & cui libertatem tribueret: potest videri sine scripto hoc modo esse testatus, & voluntas eius rata habenda est. Ceterum si (ut plerumque sermonibus fieri solet) dixit alieni, *ego te heredem facio, aut, bona mea tibi relinquo*: non oportet hoc pro testamento observari. Nec ullorum magis interest, quam ipsorum, quibus id privilegium datum est, eiusmodi exemplum non admitti. Alioqui non difficile post mortem alicuius militis testes existerent, qui adfirmarent se audisse dicentem aliquem, relinqueret se bona, cui visum sit, & per hoc vera iudicia subvertentur.

2 ¶ Quinimo & mutus & surdus miles testamentum facere potest.

3 ¶ Sed haecenus hoc illis à principalibus constitutionibus conceditur, quatenus militent, & in castris degunt. Post missionem vero veterani, vel extra castra [alii,] si faciant adhuc militantes testamentum, communi omnium civium Romanorum iure id facere debent. Et quod in castris fecerint testamentum, non communi iure, sed quomodo voluerint: post missionem intra annum tantum valebit. Quid ergo si intra annum quis decesserit, conditio autem heredi adscripta post annum extiterit? an quasi militis testamentum valeat? Et placet quasi militis.

4 ¶ Sed & si quis ante militiam non iure fecit testamentum, & miles factus, & in expeditione degens resignavit illud, & quaedam adiecit, siue detraxit, vel alias manifesta est militis voluntas hoc valere volentis: dicendum est valere hoc testamentum, quasi ex nova militis voluntate.

5 ¶ Denique & si in adrogationem datus fuerit miles, vel filiusfamilias emancipatus est, testamentum eius quasi ex noua militis voluntate valet, nec videtur capitis deminutione irritum fieri.

6 ¶ Sciendum tamen est, quod cum ad exemplum castrensis peculij, tam anteriores leges, quam principales constitutiones quibusdam quasi castrensia dederant peculia, & horum quibusdam permisum fuerat etiam in potestate degentibus testari: nostra [id] constitutio latius extendens, permiserit omnibus in huiusmodi peculij testari quidem, sed iure communi. Cuius constitutionis tenore perspecto; licentia est, nihil eorum, quæ ad præfatum ius pertinent ignorare.

QUIBUS NON EST PERMISSUM facere Testamentum.

TIT. XII.

Non tamen omnibus licet facere testamentum. Statim enim ii, qui alieno iuri subiecti sunt, testamenti faciendi ius non habent: adeo quidem, ut quamuis parentes eis permiserint, nihilo magis iure testari possint: exceptis ijs, quos antea enumerauimus, & præcipue militibus qui in potestate parentum sunt, quibus de eo, quod in castris adquisierunt, permissum est ex constitutionibus principum testamentum facere. Quod quidem ius ab initio tantum militantibus datum est, tam ex auctoritate diui Augusti, quam Neruæ, nec non optimi Imperatoris Traiani: postea vero subscriptione diui Hadriani, etiam dimissis à militia, id est, veteranis concessum est. Itaque si quidem fecerint de castrensi peculio testamentum: pertinebit hoc ad eum, quem heredem reliquerunt. si verò intestati decesserint, nullis liberis vel fratribus superstitis: ad parentes eorum iure communi pertinebit. Ex hoc intelligere possumus: quod in castris adquisierit miles
quæ

qui in potestate patris est, neque ipsum patrem adimere posse, neque patris creditores id vendere, vel aliter inquietare, neque patre mortuo cum fratribus commune esse: sed scilicet proprium eius esse, qui id in castris adquisierit: quanquam iure civili omnium, qui in potestate parentum sunt, peculia perinde in bonis parentum computentur, ac seruorum peculia in bonis dominorum numerantur: exceptis videlicet ijs, quæ ex sacris constitutionibus & præcipue nostris propter diuersas causas non adquiruntur. præter hos igitur, qui castrense peculium vel quasi castrense habent, si quis alius filiusfamilias testamentum fecerit, inutile est, licet suæ potestatis factus decesserit.

1 ¶ Præterea testamentum facere non possunt impuberes: quia nullum eorum animi iudicium est. Item furiosi: quia mente carent. Nec ad rem pertinet, si impubes, postea pubes: aut furiosus, postea compos mentis factus fuerit, & decesserit. Furiosi autem, si per id tempus fecerint testamentum, quo furor eorum intermissus est: iure testati esse videntur, certe eo, quod ante furorem fecerint, testamento valente. Nam neque testamentum recte factum, neque vllum aliud negotium recte gestum, postea furor interueniens perimit.

2 ¶ Item prodigus, cui bonorum suorum administratio interdicta est, testamentum facere non potest: sed id, quod ante fecerit, quàm interdictio bonorum suorum ei fiat, ratum est.

3 ¶ Item surdus & mutus non semper testamentum facere possunt. Utique autem de eo surdo loquimur, qui omnino non exaudit, non qui tarde exaudit. nam & mutus is intelligitur, qui eloqui nihil potest, non qui tarde loquitur. sæpe enim etiam literati & eruditi homines varijs casibus & audiendi & loquendi facultatem amittunt. Vnde nostra constitutio etiam his subuenit, vt certis casibus & modis secundum normam eius possint testari, aliaque

facere, quæ eis permiffa funt. Sed fi quis post testamen-
tum factum, aduersa valetudine, aut quolibet
alio casu mutus aut surdus esse cœperit, ratum ni-
hilominus manet eius testamentum.

4 ¶ Cæcus autem non potest facere testamen-
tum, nisi per observationem, quam lex diui Iustini
patris nostri introduxit.

5 ¶ Eius, qui apud hostes est, testamentum quod
ibi fecit, non valet. quamuis redierit. sed quod, dum
in ciuitate fuerat, fecit: siue redierit, valet iure post-
liminij: siue illic decesserit, valet ex lege Cornelia.

DE EXHEREDATIONE

liberorum.

TIT. XIII.

Non tamen vt omnino valeat testamentum suffi-
cit hæc obseruatio, quam supra exposuimus: sed
qui filium in potestate habet, curare debet, vt eum
heredem instituat, vel exheredem eum nominatim
faciat: alioqui si eum silentio præterierit, inutili-
ter testabitur: adeo quidem, vt si viuo patre, filius
mortuus sit, nemo heres ex eo testamento existere
possit, quia scilicet ab initio non constiterit testa-
mentum. Sed non ita de filiabus, & alijs per virilem
sexum descendentibus liberis vtriusque sexus an-
tiquitati fuerat obseruatum: sed si non fuerant scri-
pti heredes scriptæque, vel exheredati exheredatae-
que: testamentum quidem non infirmabatur, ius ta-
men ad crescendi eis ad certam portionem præsta-
batur. sed nec nominatim eas personas exheredare,
parentibus necesse erat, sed licebat inter cæteros
hoc facere. Nominatim autem quis exheredari vi-
detur, siue ita exheredetur, *Titius filius meus*
exheres esto: siue ita, *filius meus exheres*
esto, non adiecto proprio nomine, scilicet si alius
filius non exstet.

¶ Posthumi quoque liberi, vel heredes institui
debent,

debent, vel exheredari. Et in eo par omnium conditio est, quod & filio posthumus, & quolibet ex cæteris liberis, siue foemini sexus, siue masculini, præterito: valet quidem testamentum, sed postea adgnatione posthumi siue posthumæ rumpitur, & ea ratione totum infirmatur. Ideoq; si mulier, ex qua posthumus aut posthuma sperabatur, abortum fecerit: nihil impedimento est scriptis heredibus ad hereditatem adeundam. Sed foemini quidem sexus personæ vel nomination, vel inter cæteros exheredari solebant: dum tamen, si inter cæteros exheredarentur, aliquid eis legaretur, ne viderentur præteritæ esse per obliuionem. Masculos vero posthumos, id est, filios, & deinceps, placuit non aliter recte exheredari, nisi nominatim exheredarentur: hoc scilicet modo, *quicumq; mihi filius genitus fuerit, exheres esto.*

2 ¶ Posthumorum autem loco sunt & hi, qui in sui heredis locum succedendo, quasi adgnascendo fiunt parentibus sui heredes: ut ecce, si quis filium, & ex eo nepotem neptemue in potestate habeat: quia filius gradu præcedit, is solus iura sui heredis habet, quamuis nepos quoq; & neptis ex eo in eadem potestate sunt. Sed si filius eius viuo eo moriatur, aut qualibet alia ratione exeat de potestate eius: incipit nepos neptisue in eius locum succedere, & eo modo iura suorum heredum quasi adgnatione nanciscuntur. Ne ergo eo modo rumpatur eius testamentum: sicut ipsum filium vel heredem instituere, vel nominatim exheredare debet testator, ne non iure faciat testamentum: ita & nepotem neptemue ex filio necesse est ei vel heredem instituere, vel exheredare: ne forte eo viuo filio mortuo, succedendo in locum eius nepos neptisue, quasi adgnatione rumpat testamentum. Idq; lege Iulia Vellea prouisum est, in qua similis exheredationis modus ad similitudinem posthumorum demonstratur.

3 ¶ Emancipatos liberos iure civili neque heredes instituere, neque exheredare necesse est: quia non sunt sui heredes. Sed prætor omnes, tam foeminini sexus, quam masculini, si heredes non instituantur, exheredari iubet: virilis sexus nominatim: foeminini vero inter cæteros: quia si neque heredes instituti fuerint, neque ita (vt diximus) exheredati, permittit eis prætor contra tabulas testamenti bonorum possessionem.

4 ¶ Adoptiui liberi, quamdiu sunt in potestate patris adoptiui, eiusdem iuris habentur, cuius sunt iustis nuptiis quæsitum. itaque heredes instituendi, vel exheredandi sunt secundum ea, quæ de naturalibus exposuimus. Emancipati vero à patre adoptiuo, neque iure civili, neque [eo iure,] quod ad edictum prætoris attinet, inter liberos connumerantur. Quæ ratione accidit, vt ex diuerso (quod ad naturalē parentem attinet) quamdiu quidem sunt in adoptiua familia, extraneorum numero habeantur: vt eos neque heredes instituere, neque exheredare necesse sit. cum vero emancipati fuerint ab adoptiuo patre: tunc incipiant in ea causa esse in qua futuri essent, si à naturali patre emancipati fuissent.

5 ¶ Sed hæc quidem vetustas introducebat. nostra vero constitutio inter masculos & foeminas in hoc iure nihil interesse existimans: quia vtraque persona in hominum procreatione simili naturæ officio fungitur, & lege antiqua [duodecim tabularum] omnes similiter ad successionem ab intestato vocabantur, quod & prætores postea secuti esse videntur: ideo simplex ac simile ius, & in filiis, & in filiabus, & in cæteris descendantibus per virilem sexum personis, non solum iam natis, sed etiam posthumis, introduxit: vt omnes siue sui, siue emancipati sint, vel heredes instituantur, vel nominatim exheredentur: & eundem habeant effectum circa testamenta parentum suorum infirmamenta, & hereditatem auferendam, quem filij sui vel emancipati habent,

habent, siue iam nati sint, siue adhuc in vtero constituti, postea nati sint. Circa adoptiuos autem [filios] certam induximus diuisionem, quæ in nostra constitutione, quam super adoptiuis tulimus, continetur.

6 ¶ Sed si in expeditione occupatus miles testamentum faciat, & liberos suos iam natos, vel posthumos nominatim non exheredauerit, sed [silentio] præterierit, non ignorans, an habeat liberos: silentium eius pro exheredatione nominatim facta valere, constitutionibus principum cautum est.

7 ¶ Mater, vel auus maternus, necesse non habent liberos suos, aut heredes instituere, aut exheredare: sed possunt eos silentio omittere. nam silentium matris, aut aui materni, & cæterorum per matrem ascendentium tantum facit, quantum exheredatio patris. Neque enim matri filiam filiamque, neque auo materno nepotem neptemue ex filia, si eum eamue heredem non instituat, exheredare necesse est: siue de iure ciuili quæramus, siue de edicto prætoris, quo [prætor] præteritis liberis contra tabulas bonorum possessionem permittit: sed aliud eis adminiculum seruatur, quod paulo post vobis manifestum fiet.

DE HEREDIBVS INSTI- tuendis.

TIT. XIV.

Heredes instituere permissum est tam liberos homines, quam seruos: & tam proprios quam alienos. Proprios autem olim quidem secundum plurimum sententias non aliter, quam cum libertate, recte instituere licebat. hodie vero etiam sine libertate, ex nostra constitutione heredes eos instituere permissum est. Quod non per innouationem induximus, sed quoniam æquius erat, & Atilicino placuisse Paulus suis libris, quos tam ad Masurium Sa-

binum, quam ad Plautium scripsit, refert. Proprius autem servus etiam is intelligitur, in quo nudam proprietatem testator habet, alio usufructum habente. Est tamen casus, in quo nec est libertate utiliter servus à domina heres instituitur, ut constitutione diuorum Severi & Antonini cauetur, cuius verba hæc sunt: Servum adulterio maculatum, non iure testamento manumissum ante sententiam ab ea muliere videri, quæ rea fuerat eiusdem criminis postulata, rationis est. Quare sequitur, ut in eandem à domina collata heredis institutio, nullius momenti habeatur. Alienus servus etiam is intelligitur, in quo usufructum testator habet.

1. ¶ Servus autem à domino suo heres institutus, siquidem in eadem causa manserit: fit ex testamento liber, heresque ei necessarius. Si vero a viuo testatore manumissus fuerit, suo arbitrio adire hereditatem potest: quia non fit heres necessarius, cum utrumque ex domini testamento non consequatur. Quod si alienatus fuerit: iussu novi domini adire hereditatem debet, & ea ratione per eum dominus fit heres. nam ipse alienatus, neque liber neque heres esse potest, etiamsi cum libertate heres institutus fuerit, destitisse enim à libertatis datione videtur dominus, qui eum alienavit. Alienus quoque servus heres institutus, si in eadem causa duraverit, iussu eius domini adire hereditatem debet. Si vero alienatus fuerit ab eo, aut viuo testatore, aut post mortem eius, antequam adeat, debet iussu novi domini adire. At si manumissus est viuo testatore, vel mortuo, antequam adeat, suo arbitrio adire potest hereditatem.

2. ¶ Servus etiam alienus post domini mortem recte heres instituitur: quia & cum hereditariis servis est testamenti factio. Nondum enim adita hereditas, personæ vicem sustinet, non heredis futuri, sed defuncti: cum etiam eius, qui in utero est, servus recte heres instituatur.

3 ¶ Seruus [autem] plurium, cum quibus testamenti factio est, ab extraneo institutus heres, vnicuique dominorum, cuius iussu adierit, proportionem dominijs acquirit hereditatem.

4 ¶ Et vnum hominem, & plures vsque in infinitum, quot quis heredes velit facere, licet.

5 ¶ Hereditas plerumque diuiditur in duodecim vncias, quæ assis appellatione continentur. Habent autem & hæ partes propria nomina ab vncia vsque ad assem hæc: sextans, quadrans, triens, quincunx, semis, septunx, bes, dodrans, dextans, denunx. Non autem utiq; [semper] duodecim vncias esse oportet. nam tot vnciæ assen efficiunt, quot testator voluerit. & si vnum tantum quis ex semisse (verbi gratia) heredem scripserit, totus as in semisse erit: Neq; enim idem ex parte testatus, & ex parte intestatus decedere potest: nisi sit miles, cuius sola voluntas in testando spectatur. Et e contrario potest quis in quocunque voluerit plurimas vncias suam hereditatem diuidere.

6 ¶ Si plures instituantur heredes: ita demum in hoc casu partium distributio necessaria est, si nolit testator eos ex æquis partibus heredes esse, satis enim constat, nullis partibus nominatis, ex æquis partibus eos heredes esse. Partibus autem in guprandam personis expressis, si quis alius sine parte nominatus erit: siquidem aliqua pars assis deerit: ex ea parte heres sit. Et si plures sine parte scripti sunt, omnes in eandem partem concurrunt. Si vero totus as completus sit: ij, qui nominatim expressas partes habent, in dimidiam partem vocantur: & ille vel illi omnes in alteram dimidiam. Nec interest, primus, an medius, an nouissimus, sine parte heres scriptus sit. ea enim pars data intelligitur, quæ vacat.

7 ¶ Videamus, si pars aliqua vacet, nec tamen quisquam sine parte sit heres institutus, quid iuris sit, veluti si tres ex quartis partibus heredes scripti sunt.

sunt. Et constat vacantem partem singulis tacite pro hereditaria parte accedere, & perinde haberi, ac si ex tertijs partibus heredes scripti essent. & ex diverso, si plures heredes scripti in portionibus sint: tacite singulis decrecere: ut si (verbi gratia) quatuor ex tertijs partibus heredes scripti sint, perinde habeantur, ac si unusquisque ex quarta parte heres scriptus fuisset.

8 ¶ Et si plures unciae, quam duodecim distributae sint: is, qui sine parte institutus est, quod dupondio deest, habebit. Idemque erit, si dupondius expletus sit. quae omnes partes ad assem postea revocantur, quamvis sint plurium unciarum.

9 ¶ Heres & pure & sub conditione institui potest: ex certo tempore, aut ad certum tempus non potest: veluti, *post quinquennium quam moriar, vel ex calendis illis, vel usque ad Calendas illas heres esto.* Denique diem adiectum haberi pro supernacuo placet: & perinde esse, ac si pure heres institutus esset.

10 ¶ Impossibilis conditio in institutionibus & legatis, necnon in fideicommissis & libertatibus, pro non scripta habetur.

11 ¶ Si plures conditiones in institutionibus adscriptae sunt: siquidem coniunctim, ut puta *si illud & illud factum fuerit*: omnibus parendum est. si separatim, veluti *si illud aut illud factum erit*: cuilibet [conditioni] obtemperare satis est.

12 ¶ Ij, quos nunquam testator vidit, heredes institui possunt. veluti si fratris filios peregrinantes, ignorans qui essent, heredes instituerit.

ignorantia enim testantis inutilem institutionem non facit.

DE VVLGARI SVBSTITVTIONE.

T I T. XV.

POtest autem quis in testamento suo plures gradus heredum facere: vt puta, *Si ille heres*

non erit ille heres esto: & deinceps, in quantum velit testator: vt nouissimo loco in subsidium vel seruum necessariū heredem instituere [possit.]

1 ¶ Et plures in vnus locum possunt substitui, vel vnus in plurium, vel singuli in singulorum, vel inuicem ipsi, qui heredes instituij sunt.

2 ¶ Et si ex disparibus partibus heredes scriptos inuicem substituerit, & nullam men tionem in substitutione partium habuerit: eas videtur in substitutione partes dedisse, quas in institutione expressit: & ita diuus Pius rescripsit.

3 ¶ Sed si instituto heredi, coherede substituto dato, alius ei substitutus fuerit: diui Severus & Antoninus sine distinctione rescripserunt, ad ytramque partem substitutum admitti.

4 ¶ Si seruum alienum qui paterfamilias arbitratus, heredem scripserit: & si heres non esset, Mæuium ei substituerit: isque seruus inssu domini adierit hereditatem: [Mæuius] substitutus, in partem admittitur. Illa enim verba, *si heres non*

erit, in eo quidem, quem alieno iuri subiectum esse testator scit, sic accipiuntur: si neque ipse heres erit, neque alium heredem effecerit. in eo verò, quem patremfamilias esse arbitratur, illud significant: hereditatem sibi, vel ei, cuius iuri postea subiectus esse cœperit, non adquisierit. Idque

Tiberius Cæsar in persona Parthenij
serui sui constituit.

DE PUPILLARI SUBSTITUTIONE.

TIT. XVI.

Liberis suis impuberibus, quos in potestate quis habet, non solum ita, ut supra diximus, substituere potest: id est, ut si heredes ei non exstiterint, alius sit ei heres: sed eo amplius ut si heredes ei exstiterint, & adhuc impuberes mortui fuerint, sit eis aliquis heres: veluti si quis dicat hoc modo, *Titius filius meus heres mihi esto. Et si filius meus heres mihi non erit: siue heres erit, & prius moriatur, quam in suam tutelam venerit: tunc Seius heres esto.* quo casu, siquidem non extiterit heres filius: tunc substitutus patri sit heres: si vero extiterit heres filius, & ante pubertatem decesserit: ipsi filio sit heres substitutus. nam moribus institutum est, ut quum eius ætatis filij sint, in qua ipsi sibi testamentum facere non possunt: parentes eis faciant.

1 ¶ Qua ratione excitati, etiam constitutionem posuimus in nostro Codice, qua prospectum est, ut si qui mente captos habeant filios, vel nepotes, vel pronepotes, cuiuscunq; sexus vel gradus: liceat eis, & si puberes sint ad exemplum pupillaris substitutionis, certas personas substituere. sin autem infirmitate puerint, eandem substitutionem infirmari, & hoc ad exemplum pupillaris substitutionis, quæ postquam pupillus adoleuerit, infirmatur.

2 ¶ Igitur in pupillari substitutione secundum præfatum modum ordinata, duo quodammodo sunt testamenta: alterum patris, alterum filij, tanquam si ipse filius sibi heredem instituisset: aut certe vnum testamentum est duarum causarum, id est, duarum hereditatum.

3 ¶ Si autē quis ita formidolosus sit, ut timeat, ne filius suus pupillus adhuc, ex eo, quod palam substitutum acceperit, post obitum eius periculo insidiarum subiaceat: vulgarem quidem substitutionem palam facere, & in primis testamenti partibus [ordinare] debet: illam autem substitutionem, per quam, si heres exstiterit pupillus, & intra pubertatem decesserit, substitutus vocatur: separatim in inferioribus partibus scribere, eamque parrem proprio lino, propriaque cera consignare: & in priore parte testamenti cauere, ne inferiores tabulae viuo filio & adhuc impubere aperiantur. Illud palam est, non ideo minus valere substitutionem impuberis filij, quod in eisdem tabulis scripta sit, quibus sibi quisque heredem institueret, quamvis pupillo hoc periculosum sit.

4 ¶ Non solum autem heredibus institutis impuberibus liberis ita substituere parentes possunt, ut si heredes eis exstiterint, & ante pubertatem mortui fuerint, sit eis heres is, quem ipsi voluerint: sed etiam exheredatis. Itaque eo casu si quid [exhereditato] pupillo ex hereditatibus, legatibus, aut donationibus propinquorum atque amicorum adquisitum fuerit: id omne ad substitutum pertinebit. Quaecumque diximus de substitutione impuberum liberorum, vel heredum institutorum, vel exheredatorum: eadem etiam de posthumis intelligimus.

5 ¶ Liberis autem suis testamentum nemo facere potest, nisi & sibi faciat, nam pupillare testamentum, pars & sequela est paterni testamenti: adeo, ut si patris testamentum non valeat: nec filij quidem valebit.

6 ¶ Vel singulis libetis, vel ei, qui eorum novissimus impubes morietur, substitui potest, singulis quidem, si neminem eorum intestatum decedere voluerit: novissimo, si ius legitimarum hereditatum integrum inter eos custodiri velit.

7 ¶ Substituitor autem impuberi aut nominatim,

tim, veluti *Titius* : aut generaliter, ut *quisquis mihi heres erit*. Quibus verbis vocantur ex substitutione, impubere mortuo filio, illi, qui & scripti sunt heredes, & exstiterunt, & pro qua parte heredes facti sunt.

8 ¶ Masculo igitur usque ad quatuordecim annos substitui potest : fœminæ usque ad duodecim annos : & si hoc tempus exceſſerint, substitutio evanescit.

9 ¶ Extraneo vero, vel filio puberi heredi instituto, ita substituere nemo potest, ut si heres exstiterit : & intra aliquod tempus decesserit, alius ei sit heres : sed hoc solum permissum est, ut eum per fideicommissum testator obliget alij hereditatem eius, vel totam, vel pro parte restituere. quod ius quale sit, suo loco trademus.

QVIBVS MODIS TESTAMENTA infirmentur.

TIT. XVII.

Testamentum iure factum usque eo valet, donec rumpatur, irritumve fiat.

1 ¶ Rumpitur autem testamentum, cum in eodem statu manente testatore, ipsius testamenti ius viciatur. Si quis enim post factum testamentum adoptauerit sibi filium per Imperatorem, eum, qui est sui iuris : aut per prætorem secundum nostram cōstitutionem, eum, qui in potestate parentis fuerit : testamentum eius rumpitur, quasi adgnatione sui heredis.

2 ¶ Posteriore quoque testamento, quod iure perfectum est, superius rumpitur. nec interest, exstiterit : aliquis heres ex eo, an non. hoc enim solum spectatur, an aliquo casu existere potuerit. Idcirco si quis noluerit heres esse, aut viuo testatore, aut post mortem eius antequam hereditatem adiret,

iret, decesserit: aut conditione, sub qua heres institutus est, defectus sit: in his casibus præterfamilias intestatus moritur. Nam & prius testamentum non valet, ruptum à posteriore: & posterius æque nullas habet vires, cum ex eo nemo heres exstiterit.

3 ¶ Sed & si quis priore testamento iure perfecto, posterius æque iure fecerit: etiam si ex certis rebus in eo heredem instituerit: superius tamen testamentum sublatum esse: diui Severus & Antoninus rescripserunt. cuius constitutionis verba [& hic] inseri iussimus, quum aliud quoque præterea in ea constitutione expressum sit. Imperatores Severus & Antoninus Cocceio Campano. Testamentum secundo loco factum, licet in eo certarum rerum heres scriptus sit, perinde iure valere, ac si rerum mentio facta non esset: sed & teneri heredem scriptum, ut contentus rebus sibi datis, aut suppleta quarta ex lege Falcidia, hereditatem restituat his, qui in priore testamento scripti fuerant, propter inserta fideicommissi verba, quibus, ut valeret prius testamentum, expressum est: dubitari non oportet, Et ruptum quidem testamentum hoc modo efficitur.

4 ¶ Alio autem modo testamenta iure facta infirmantur: veluti cum is, qui fecit testamentum, capite deminutus sit. quod quibus modis accidat, primo libro retulimus.

5 ¶ Hoc autem casu irrita fieri testamenta dicuntur: quum alioqui & quæ rumpuntur, irrita fiant: & ea, quæ itatim ab initio non iure fiunt, irrita sint. sed & ea, quæ iure facta sunt, & postea per capitis deminutionem irrita fiunt, possumus nihilominus rupta dicere. Sed quia sane commodius erat singulas causas singulis appellationibus distinguere. ideo quædam non iure facta dicuntur, quædam iure facta rumpi, vel irrita fieri:

6 ¶ Non tamen per omnia inutilia sunt ea testamenta, quæ ab initio iure facta, per capitis deminutionem

nutionem irrita facta sunt: nam si septem testium signis signata sunt: potest scriptus heres secundum tabulas testamenti bonorum possessionem agnoscere. si modo defunctus, & ciuis Romanus, & suæ potestatis mortis tempore fuerit. Nam si ideo irritum factum sit testamentum, quia ciuitatem, vel etiam libertatem testator amisit, aut quia in adoptionem se dedit, & mortis tempore in adoptiui patris potestate sit: non potest scriptus heres secundum tabulas bonorum possessionem petere.

7 ¶ Ex eo autem solo non potest infirmari testamentum, quod postea testator id noluerit valere: usque adeo, ut & si quis post factum prius testamentum posterius facere cœperit: & aut mortalitate præuentus, aut quia eum eius rei pœnituit, id non perfecerit: diui Pertinacis oratione cautum sit, ne alias tabulæ priores iure factæ irritæ fiant, nisi sequentes iure ordinatæ & perfectæ fuerint. nam imperfectum testamentum sine dubio nullum est.

8 ¶ Eadem oratione expressit, non admissurum se hereditatem eius, qui litis causa principem reliquerit heredem: neque tabulas non legitimæ factas, in quibus ipse ob eam causam heres institutus erat, probaturum: neque ex nuda voce heredis nomen admissurum: neque ex vlla scriptura, cui iuris auctoritas desit, aliquid adepturum. Secundum hoc diui Seuerus & Antoninus sæpissime rescripserunt. Licet enim (inquiunt) legibus soluti simus, attamen legibus viuimus.

DE INOFFICIOSO TESTAMENTO.

TIT. XVIII.

Q Via plerumq; parentes sine causa liberos suos exheredant, vel omittunt: inductum est, ut de inofficioso testamento agere possint liberi, qui queruntur, aut inique se exheredatos, aut iniq; pre-

teritos.

De inofficioso testam.

caritos : hoc colore, quasi non sanæ mentis fuerint, cum testamentum ordinarunt. Sed hoc dicitur, non quasi vere furiosus sit, sed recte quidem fecerit testamentum, non autem ex officio pietatis. Nam si vere furiosus sit, nullum testamentum est.

1 ¶ Non autem liberis tantum permissum est testamentum parentum inofficiosum accusare, verum etiam liberorum parentibus. Soror autem & frater, turpibus personis scriptis heredibus, ex sacris constitutionibus prælati sunt. Non ergo contra omnes heredes agere possunt. Ultra fratres igitur & sorores cognati nullo modo aut agere possunt, aut agentes vincere.

2 ¶ Tam autem naturales liberi, quam secundum nostræ constitutionis divisionem adoptati, ita demum de inofficioso testamento agere possunt, si nullo alio iure ad defuncti bona venire possint. Nam qui ad hereditatem totam vel partem eius alio iure veniunt, de inofficioso agere non possunt. Posthumi quoque, qui nullo alio iure venire possunt, de inofficioso agere possunt.

3 ¶ Sed hæc ita accipienda sunt, si nihil eis penitus à testatoribus testamento relictum est. quod nostra constitutio ad verecundiam naturæ introduxit. Sin vero quantacumque pars hereditaris vel res eis fuerit relicta: de inofficioso querela quiescente, id, quod eis deest, usque ad quartam legitimæ partis repleatur: licet non fuerit adiectum, boni viri arbitratu debere eam compleri.

4 ¶ Si tutor nomine pupilli, cuius tutelam gerebat, ex testamento patris sui legatum acceperit, cum nihil erat ipsi tutori relictum à patre suo: nihilominus poterit nomine suo de inofficioso patris testamento agere.

5 ¶ Sed si è contrario pupilli nomine: cui nihil relictum fuerat, de inofficioso egerit, & superatus est: ipse [tutor] quod sibi in testamento eodem legatum relictum est, non amittit.

5 ¶ Igitur quartam quis deber habere, ut de inofficioso agere non possit: siue iure hereditario. siue iure legati, vel fideicommissi: vel si mortis causa ei quarta donata fuerit, vel inter viuos: in ijs tantummodo casibus, quorum mentionem fecit nostra constitutio: vel alijs modis, qui [in nostris] constitutionibus continentur. Quod autem de quarta diximus. ita intelligendum est: ut siue vnus fuerit, siue plures, quibus agere de inofficioso testamento permittitur, vna quarta eis dari possit, ut ea pro rata eis distribuatur.

DE HEREDVM QUALITATE, & differentia.

TIT. XIX.

Heredes autem, aut necessarij dicuntur, aut sui & necessarij, aut extranei.

1 ¶ Necessarius heres, est seruus heres institutus. Ideoque sic appellatur, quia siue velit, siue nolit, oratione post mortem testatoris protinus liber & necessarius heres fit. Vnde qui facultates suas suspectas habent: solent seruum suum primo aut secundo, aut etiam vltiore gradu heredem institueret: ut si creditoribus satis non fiat, potius eius heredis bona, quam ipsius testatoris à creditoribus possideantur, vel distrahantur, vel inter eos diuidantur. Pro hoc tamen incommodo, illud ei commodum præstatur: ut ea, quæ post mortem patroni sui sibi adquisierit, ipsi reseruentur. Et quamuis bona defuncti non sufficiant creditoribus: [iterum] tamen ex ea causa res eius, quas sibi adquisierit, non veneunt.

2 ¶ Sui autem & necessarij heredes sunt, veluti filius, filia, nepos neptisue ex filio, & deinceps cæteri liberi, qui in potestate morientis modo fuerint. Sed ut nepos, neptisue sui heredes sint, non sufficit eum eamue in potestate aui mortis tempore

pore fuisse: sed opus est, ut pater eius viuo patre suo defierit suus heres esse, aut morte interceptus, aut qualibet alia ratione liberatus à patris potestate: tunc enim nepos neptisue in locum patris sui succedit. Sed sui quidem heredes ideo appellantur, quia domestici heredes sunt, & viuo quoque patre quodammodo domini existimantur. Unde etiam si quis intestatus moriatur: prima causa est in successione liberorum. Necessarii vero ideo dicuntur, quia omnino, siue velint, siue nolint, tam ab intestato, quam ex testamento [ex lege duodecim tabularum] heredes fiunt. Sed his prætor permittit volentibus abstinere hereditate: ut potius parentis, quam ipsorum bona similiter à creditoribus possideantur.

3 ¶ Cæteri, qui testatoris iuri subiecti non sunt, extranei heredes appellantur. Itaque liberi quoque nostri, qui in potestate nostra non sunt, heredes à nobis instituti, extranei heredes nobis videntur. Qua de causa, & qui heredes à matre instituntur, eodem numero sunt: quia foeminae in potestate liberos non habent. Seruus quoque heres à domino institutus, & post Testamentum factum ab eo manumissus, eodem numero habetur.

4 ¶ In extraneis heredibus illud observatur, ut sit cum eis testamenti factio: siue heredes ipsi instituantur, siue hi, qui in potestate eorum sunt. & id duobus temporibus inspicitur: testamenti quidem [facti] tempore, ut constiterit institutio: mortis vero testatoris, ut effectum habeat: hoc amplius, & cum adit hereditatem, esse debet cum eo testamenti factio, siue pure, siue sub conditione heres institutus sit. nam ius heredis eo maxime tempore inspiciendum est, quo acquirit hereditatem. Medio autem tempore inter factum testamentum, & mortem testatoris, vel conditionem institutionis existentem, mutatio iuris non nocet heredi: quia (ut diximus) tria tempora inspicere debent. Te-

testamenti autem factionem non solum is habere videtur, qui testamentum facere potest: sed etiam qui ex alieno testamento vel ipse capere potest, vel alij acquirere, licet non possit facere testamentum. Et ideo furiosus & mutus, & posthumus, & infans, & filius familias, & servus alienus testamenti factionem habere dicuntur. Licet enim testamentum facere non possint, attamen ex testamento vel sibi, vel alij acquirere possunt.

5 ¶ Extraneis autem heredibus deliberandi potestas est de adeunda hereditate, vel non adeunda. Sed siue is, cui abstinendi potestas est, immiscuerit se bonis hereditariis: siue extraneus, cui de adeunda hereditate deliberare licet, adierit: postea relinquendæ hereditatis facultatem non habet, nisi minor sit vigintiquinque annis: Nam huius ætatis hominibus, sicut in cæteris omnibus causis deceptis: ita & si temere damnosam hereditatem susceperint, prætor succurrit. Sciendum est tamen diuum Hadrianum etiam majori vigintiquinque annis veniam dedisse, cum post aditam hereditatem grande æs alienum, quod aditæ hereditatis tempore latebat, emerisset. Sed hoc quidem diuus Hadrianus cuidam speciali beneficio præstitit: diuus autem Gordianus postea militibus tantummodo hoc concessit.

6 ¶ Sed nostra benevolentia comune omnibus subiectis Imperio nostro hoc beneficium præstitit: & constitutionem tam æquissimam, quam nobilissimam scripsit: cuius tenorem si observauerint homines, licet eis adire hereditatem, & in tantum teneri, quantum valere bona hereditatis contingit: ut ex hac causa neque deliberationis auxilium sit eis necessarium, nisi omissa observatione nostræ constitutionis, & deliberandum existimauerint, & sese veteri gravamini additionis supponere maluerint.

7 ¶ Item extraneus heres testamento institutus, aut ab intestato ad legitimam hereditatē vocatus, potest

potest aut pro herede gerendo, aut etiam nuda voluntate suscipiendæ hereditatis heres fieri. Pro herede autem gerere quis videtur, si rebus hereditarijs tanquam heres utatur, vel vendendo res hereditarias, vel prædia colendo locandoue. & quoquo modo voluntatem suam declarer, vel re, vel verbo de adeunda hereditate: dummodo sciat eum, in cuius bonis pro herede gerit, testatum intestatumue obijisse, & se ei heredem esse. Pro herede enim gerere, est pro domino gerere, veteres enim heredes pro dominis appellabant. Sicut autem nuda voluntate extraneus heres fit: ita contraria destinatione statim ab hereditate repellitur. Eum, qui surdus vel mutus natus, vel postea factus est, nihil prohibet pro herede gerere, & adquirere sibi hereditatem: si tamen intelligit, quod agit.

DE LEGATIS.

TIT. XX.

Post hæc videamus de legatis: quæ pars iuris extra propositam quidem materiam videtur. (nam loquimur de ijs iuris figuris, quibus per uniuersitatem res nobis adquiruntur) sed cum omnino de testamento, & de heredibus, qui in testamento inscribuntur, loquenti sumus: non sine causa sequenti loco potest hæc iuris materia tractari.

1 ¶ Legatum itaque est donatio quædam à defuncto relicta, ab herede præstanda.

2 ¶ Sed olim quidem erant legatorum genera quatuor: per vindicationem, per damnationem, fidei iudicii modo, per præceptionem: & certa quædam verba cuique generi legatorum adsignata erant, per quæ singula genera legatorum significabantur. Sed ex constitutionibus diuorum Principum solennitas huiusmodi verborum penitus sublata est. Nostra autem constitutio, quam cum magna fecimus lucubratione, defunctorum voluntates validiores esse

cupientes, & non verbis, sed voluntatibus eorum fauentes, disposuit; ut omnibus legatis una sit natura, & quibuscunque verbis aliquid relictum sit, liceat legatariis id persequi, non solum per actiones personales, sed etiam per in rem, & per hypothecariam. Cuius constitutionis perpensum modum ex ipsius tenore perfectissimè accipere possibile est.

3 ¶ Sed non usque ad eam constitutionem standum esse existimauimus. Cum enim antiquitatem inuenimus legata quidem strictè concludentem, fideicommissis autem, quæ ex voluntate magis descendebant defunctorum, pinguiorem naturam indulgentem: necessarium esse duximus, omnia legata fideicommissis exæquare: ut nulla sit inter ea differentia: sed quod deest legatis, hoc replicatur ex natura fideicommissorum: & si quid amplius est in legatis, per hoc crescat fideicommissorum natura. Sed ne in primis legum cunabulis permistim de his exponendo, studiosis adolescentibus quandam introducamus difficultatem: operæ pretium esse duximus, interim separatim prius de legatis: & postea de fideicommissis tractare, ut natura vtriusque iuris cognita, facile possint permissionem eorum eruditi subtilioribus auribus accipere.

4 ¶ Non solum autem testatoris vel heredis res, sed etiam aliena legari potest: ita, ut heres cogatur redimere eam, & præstare: vel si eam non potest redimere, æstimationem eius dare. Sed si talis sit res, cuius commercium non est, [vel adipisci non potest:] nec æstimatio eius debetur: veluti si campum Martium, vel basilicas, vel templa, vel quæ publico vsui destinata sunt, legauerit. nam nullius momenti [tale] legatum est. Quod autem diximus alienam rem posse legari: ita intelligendum est, si defunctus sciebat alienam rem esse, non si ignorabat. Forsitan enim si sciisset alienam rem esse, non legasset, & ita diuus Pius rescripsit. Et verius est ipsum qui agit, id est, legatarium probare oportere, sciuisse alie-

nam rem legare defunctum: non heredem probare oportere, ignorasse alienam: quia semper necessitas probandi incumbit illi, qui agit.

5 ¶ Sed & si rem obligatam creditori aliquis legauerit, necesse habet heres [eam] luere. Et [in] hoc quoque casu idem placet, quod in re aliena: ut ita demum luere necesse habeat heres, si sciebat defunctus rem obligatam esse. & ita diui Seuerus & Antoninus rescripserunt. Si tamen defunctus voluerit legatarium luere, & hoc exprefferit: non debet heres eam luere.

6 ¶ Si res aliena legata fuerit: & eius rei viuo testatore legatarius dominus factus fuerit: si quidem ex causa emptionis: ex testamento actione pretium consequi potest. Si vero ex causa lucrativa, veluti ex donatione, vel ex alia simili causa, agere non potest: nam traditum est duas lucrativas causas in eundem hominem & eandem rem concurrere non posse. Hac ratione, si ex duobus testamentis eadem res eidem debeatur: interest, utrum rem, an æstimationem ex testamento consequutus sit. nam si rem habet, agere non potest, quia habet eam ex causa lucrativa. si æstimationem, agere potest.

7 ¶ Ea quoque res, quæ in rerum natura non est, si modo futura est, recte legatur: veluti fructus, qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex illa ancilla natum erit.

8 ¶ Si eadem res duobus legata sit, siue coniunctim, siue disiunctim: si ambo perueniant ad legatum, scinditur inter eos legatum: si alter deficiat (quia aut spreuerit legatum, aut viuo testatore decesserit, vel alio quoquo modo defecerit) totum ad collegatarium pertinet. Coniunctim autem legatur, veluti si quis dicat, *Titio & Seio hominem Stichum de lego.* disiunctim ita, *Titio hominem Stichum do lego. Seio homi-*

F 5

nem

nem Stichum do, lego. Sed & si expresse eundem hominem Stichum, æque disinctim legatum intelligitur.

9 § Si cui fundus alienus legatus sit, & emerit proprietatem deducto usufructu, & usufructus ad eum peruenerit, & postea ex testamento agat: recte eum agere, & fundum petere, Iulianus ait: quia usufructus, in petitione, seruitutis locum obtinet. sed officio iudicis continetur, ut deducto usufructu, iubeat æstimationem præstari.

10 § Sed si rem legatarij quis ei legauerit, inutile est legatum: quia quod proprium est ipsius, amplius eius fieri non potest: & licet alienauerit eam, non debetur nec ipsa res, nec æstimatio eius.

11 § Si quis rem suam quasi alienam legauerit: valet legatum, nam plus valet quod in veritate est, quam quod in opinione. Sed & si legatarij esse putauit, valere constat: quia exitum voluntas defuncti habere potest.

12 § Si rem suam legauerit testator, posteaque eam alienauerit: Celsus putat, si non adimendi animo vendidit, nihilominus deberi. Idemq; diui Severus & Antoninus rescripserunt. Idem rescripserunt eum, qui post testamentum factum prædia, quæ legata erant, pignori dedit, ademisse legatum non videri: & ideo legatarium cum herede [eius] agere posse, ut prædia à creditore luantur. Si vero quis partem rei legatæ alienauerit: pars, quæ nõ est alienata, omnino debetur. pars autem alienata ita debetur, si non adimendi animo alienata sit.

13 § Si quis debitori suo liberationem legauerit, legatum utile est: & neque ab ipso debitore, neque ab herede eius potest heres petere: neque ab alio, qui heredis loco sit. Sed & potest à debitore conueniri, ut liberet eum. Potest etiam quis vel ad tempus iubere, ne heres petat.

14 § Ex contrario, si debitor creditori suo quod debet

debet legauerit: inutile est legatum, si nihil plus est in legato, quam in debito: quia nihil amplius per legatum habet. Quod si in diem, vel sub conditione debitum ei pure legauerit: utile est legatum propter repræsentationem. Quod si viuo testatore dies venerit, vel conditio extiterit, Papinianus scripsit, utile esse nihilominus legatum: quia semel constitit, quod & verum est. Non enim placuit sententia existimantium, extinctum esse legatum, quia in eam causam peruenerit, à qua incipere non potest.

15 ¶ Sed si uxori maritus dotem legauerit, valet legatum: quia plenius est legatum, quam de dote actio. Sed si, quam non accepit dotem, legauerit: diui Senerus & Antoninus rescripserunt, si quidem simpliciter legauerit, inutile esse legatum: si vero certa pecunia, vel certum corpus, aut instrumenta dotis in relegando demonstrata sunt, valere legatum.

16 ¶ Si res legata sine facto heredis perierit, legatario decedit. Et si seruus alienus legatus sine facto heredis manumissus fuerit: non tenetur heres. Si vero heredis seruus legatus sit, & ipse eum manumini erit: teneri ipsum Iulianus scripsit. nec interest, sciuerit, an ignorauerit à se legatum esse. Sed & si alij donauerit seruum, & is, cui donatus est, eum manumiserit: tenetur heres quamuis ignorauerit à se eum legatum esse.

17 ¶ Si quis ancillas cum suis natis legauerit, etiam si ancillæ mortuæ fuerint, partus legato cedunt. Idem est, & si ordinarij serui cum vicarijs legati fuerint: qui licet mortui sunt ordinarij, tamen vicarij legato cedunt. Sed si seruus fuerit cum peculio legatus: mortuo seruo, vel manumisso, vel alienato, peculij legatum extinguitur. Idem est, si fundus instructus, vel cum instrumento legatus fuerit. Nam fundo alienato, & instrumenti legatum extinguitur.

18 ¶ Si grex legatus fuerit: & postea ad vnā ouem peruenerit, quod superfuerit, vindicari potest. Grege autem legato, etiam eas oues, quæ post

testamentum factum gregi adijciuntur, legato cedere, Iulianus ait. Est autem gregis vnum corpus ex distantibus capitibus, sicut ædium vnum corpus est ex cohærentibus lapidibus.

19 ¶ AEdibus deniq; legatis, columnas & marmora, quæ post testamentum factum adiecta sunt, legato [dicimus] cedere.

20 ¶ Si peculium legatū fuerit: sine dubio, quicquid peculio accedit, vel decedit viuo testatore, legatarij lucro vel damno est. Quod si post mortem testatoris ante aditam hereditatem [aliquid] seruus adquisierit: Iulianus ait, Ipsi quidem ipsi manumisso peculium legatum fuerit: omne, quod ante aditam hereditatem adquisitum est, legatario cedere, quia huiusmodi legati dies ab adita hereditate cedit. sed si extraneo peculium legatum fuerit: non cedere ea legato, nisi ex rebus peculiaribus auctum fuerit peculium. Peculium autem, nisi legatum fuerit, manumisso non debetur: quamuis si viuus manumiserit, sufficit, si non adimatur. & ita diui Seruerus & Antoninus rescripserunt. Iidem rescripserunt, peculio legato, non videri id relictum, vt petitionem habeat pecuniæ, quam in rationes dominicas impenderit. Iidem rescripserunt, peculium videri legatum, cum rationibus redditis liber esse iustus est, & ex eo reliqua inferre.

21 ¶ Tam autem corporales res legari possunt, quam incorporales: & ideo quod defuncto debetur, potest alicui legari, vt actiones suas heres legatario præstet: nisi exegerit viuus testator pecuniam. nam hoc casu legatum extinguitur. Sed & tale legatum valet, *Damnas esto heres meus domum illius reficere, vel, illum a re alieno liberare.*

22 ¶ Si generaliter seruus vel res alia legetur, electio legatarij est: nisi aliud testator dixerit.

23 ¶ Optio-

23 ¶ Optionis legatum, [id est,] vbi testator ex seruis suis, vel alijs rebus optare legatarium iusserat, habebat olim in se conditionem: & ideo nisi ipse legatarius viuis optasset, ad heredem legatum non trans mittebat: sed ex constitutione nostra & hoc in meliorem statum reformatum est: & data est licentia heredi legatarij optare [seruum,] licet viuis legatarius hoc non fecerit. Et diligentiore tractatu habito, & hoc in nostra constitutione additum est: siue plures legatarij extiterint, quibus optio relicta est, & dissentiant in corpore eligendo: siue vnius legatarij plures heredes [sint,] & inter se circa optandum dissentiant, alio aliud corpus eligere cupiente, ne pereat legatum (quod plerique prudentium contra beneuolentiam introducebant) fortunam esse huius optionis iudicem, & sorte hoc esse dirimendum, vt ad quem fors venerit, illius sententia in optione præcellat.

24 ¶ Legari autem illis solum potest cum quibus testamenti factio est.

25 ¶ Incertis vero personis neque legata, neque fideicommissa olim relinqui concessum erat. Nam ne miles quidem incertæ personæ poterat relinquere, vt diuus Hadrianus rescripsit. Incerta autem persona videbatur, quam incerta opinione animo suo testator subiiciebat: veluti si quis ita dicat, *quicumq; filio meo filiam suam in matrimonium dederit, ei heres meus illum fundum dato.* Illud quoque, quod ijs relinquebatur, qui post testamentum scriptum primi consules designati essent: æque incertæ personæ legari videbatur. & denique multæ aliæ huiusmodi species sunt. Libertas quoque incertæ personæ non videbatur posse dari, quia placebat nominatim seruos liberari. Sub certa vero demonstratione, id est, ex certis personis incertæ personæ recte legabatur
veluti

veluti, *ex cognatis meis, qui nunc sunt, & quis filiam meam uxorem duxerit, ei heres meus illam rem dato.* Incertis autem personis legata vel fideicommissa relicta & per errorem soluta, repeti non posse, sacris constitutionibus cautum erat.

26 ¶ Posthumus quoque alieno inutiliter [antea] legabatur. Est autem alienus posthumus, qui natus inter suos, heres testatori futurus non est. Ideoque ex emancipato filio conceptus nepos, extraneus erat posthumus auo.

27 ¶ Sed nec huiusmodi species penitus est sine iusta emendatione relicta. quum in nostro Codice constitutio posita sit, per quam & huic parti medemur, non solum in hereditatibus, sed etiam in legatis & fideicommissis: quod euidenter ex ipsius constitutionis lectione clarescit. Tutor autem nec per nostram constitutionem incertus dari debet: quia certo iudicio debet quis pro tutela suæ posteritati cauere.

28 ¶ Posthumus autem alienus heres institui & ante poterat, & nunc potest. nisi in utero eius sit, quæ iure nostro uxor esse non potest.

29 ¶ Si quidem in nomine, cognomine, prænomine, [agnomine] legatarij testator errauerit: cum de persona constat, nihilominus valet legatum. Idemque in heredibus seruatur, & recte. Nomina enim, significandorum hominum gratia reperia sunt: qui si alio quolibet modo intelligantur, nihil interest.

30 ¶ Huic proxima est illa iuris regula falsa demonstratione legatum non perimi: veluti si quis ita legauerit, *Stichum seruum meum vernam do, lego*: licet enim non verna: sed emptus sit: si tamen de seruo constat, utile est legatum.

gatum. Et conuenienter, si ita demonstraue-
Stichum seruum, quem à Seio emi,
 sitque ab alio emptus: utile est legatum, si de seruo
 constat.

31 ¶ Longe magis legato falsa causa [adiecta]
 non nocet: veluti cum quis ita dixerit: *Titio,*
quia me absente negotia mea curauit,
Stichum do lego: vel ita, *Titio, quia*
patrocinio eius capitali crimine libe-
ratus sum, Stichum do lego. Licet enim
 neque negotia testatoris vnquam gesserit Titius,
 neque patrocinio eius liberatus sit, legatum tamen
 valet. Sed si conditionaliter enuntiata fuerit cau-
 sa, aliud iuris est: veluti hoc modo, *Titio, si ne-*
gotia mea curauerit, fundum [meum]
do, lego.

32 ¶ An seruo heredis recte legemus, quaeritur.
 & constat pure inutiliter legari, nec quicquam pro-
 ficere, si viuo testatore de potestate heredis exie-
 rit: quia quod inutile foret legatum, si statim post
 factum testamentum decessisset testator, hoc non
 debet ideo valere, quia diutius testator vixerit. Sub
 conditione vero recte legatur [seruo,] vt requira-
 mus, an quo tempore dies legati cedi, in potestate
 heredis non sit.

33 ¶ Ex diuerso herede instituto seruo, quin
 domino recte etiam sine conditione legatur, non
 dubitatur. Nam etsi statim post factum testamen-
 tum decesserit testator: non tamen apud eum, qui
 heres sit, dies legati cedere intelligitur: cum here-
 ditas à legato separata sit: & possit per eum ser-
 uum alius heres effic, si prius, quam iussu domini
 adeat,

adeat, in alterius potestatem translatus sit: vel man-
missus ipse heres efficitur; quibus casibus utile
est legatum: Quod si in eadem causa permanferit,
& iussu legatarij adierit: euanesceit legatum.

34 ¶ Ante heredis institutionem inutiliter an-
tea legabatur: scilicet quia testamentum vim ex in-
stitutione heredis accipitur, & ob id veluti caput
atque fundamentum intelligitur totius testamenti
heredis institutio. Pari ratione nec libertas ante
heredis institutionem dari poterat. Sed quia in ci-
uile esse putauimus, scripturæ ordinem quidem se-
qui (quod & ipsi antiquitati vituperandum fuerat vi-
sum) sperni autem testatoris voluntatem: per no-
stram constitutionem & hoc vitium emendauimus:
vt liceat & ante heredis institutionem, & inter me-
dias heredum institutiones legatum relinquere, &
multo magis libertatem, cuius vsus favorabilior est.

35 ¶ Post mortem quoque heredis aut legatarij
simili modo inutiliter legabatur: veluti si quis ita
dicat, *cum heres meus in rtus fuerit,*
do lego. Item, *pridie quam heres aut le-*
gatus morietur. Sed simili modo & hoc
correximus, firmitatem huiusmodi legatis ad fidei-
committorum similitudinem præstantes: ne in hoc
casu deterior causa legatorum, quam fideicommis-
sorum inueniatur.

36 ¶ Poenæ quoque nomine inutiliter [ante]
legabatur & adimebatur, vel transferebatur. Poenæ
autem nomine legari viderur, quod coercendi here-
dis causa relinquitur, quo magis aliquid faciat, aut
non faciat: veluti si quis ita scripserit: *heres*
meus si filiam suam in matrimonium
Titio collocauerit: vel ex diuerso, *si non*
collocauerit, dato decem aureos Seio:
aut si

aut si ita scripserit, *heres meus si servum Stichum alienauerit* : vel ex diuerso, *si non alienauerit, Titio decem aureos dato*. Et in tantum hæc regula obseruabatur, vt quam plurimis principalibus constitutionibus significaretur, nec principem agnoscere, quod ei pœnæ nomine legatum sit. nec ex militis quidem testamento talia legata valebant, quamuis aliæ militum voluntates in ordinandis testamentis valde obseruabantur. quin etiam nec libertates pœnæ nomine dari posse placebat. eo amplius nec heredem pœnæ nomine adijci posse, Sabinus existimabat: veluti si quis ita dicat, *Titius heres esto, si Titius filiam suam in matrimonium Seio collocauerit, Seius quoque heres esto*.

Nihil enim intereat, qua ratione Titius coerceretur, vtrum legati donatione, an coheredis adiectione. Sed huiusmodi scrupulositas nobis non placuit: & generaliter ea, quæ relinquuntur, licet pœnæ nomine fuerint relicta, vel adempta, vel in aliū translata: nihil distare à cæteris legatis constituimus, vel in dando vel in adimendo, vel in transferendo: exceptis videlicet ijs, quæ impossibilia sint, vel legibus interdicta, aut alias probrosa. Huiusmodi enim testamentorum dispositiones valere, secta meorum temporum non patitur.

DE ADEPTIONE LEGATORVM.

TIT. XXI.

Ademptio legatorum (siue eodem testamento adimantur, siue codicillis) firma est. siue contrarijs verbis fiat ademptio: veluti si quis ita quid legauerit, *do lego*: ita adimatur, *non do, non lego*:

lego siue non contrarijs, sed & alijs quibuscunque verbis.

1 ¶ Transferri quoque legatum ab alio ad alium potest. veluti si quis ita dixerit, *hominem Stichum, quem Titio legavi, Seio do lego*: siue in eodem testamento siue in codicillis hoc fecerit. quo casu simul [&] Titio adimi videtur, & Seio dari.

DE LEGE FALCIDIA.

TIT. XXII.

S Vperest, vt de lege Falcidia dispiciamus, qua modus nouissime legatis impositus est. Cum enim olim lege duodecim tabularum libera erat legandi potestas, vt liceret vel totum patrimonium legatis erogare (quippe [cum] ea lege ita cautum esset: *vt quisque legasset suæ rei, ita ius esto*) visum est hanc legandi licentiam coarctare: idque ipsorum testatorum gratia prouisum est, ob id, quod plerumq; intestati moriebantur, recusantibus scriptis heredibus pro nullo aut minimo lucro hereditates adire. Et cum super hoc tam lex Furia, quam lex Voconia latæ sunt, quarum neutra sufficiens ad rei consummationem videbatur: nouissime lata est lex Falcidia, qua cauetur, ne plus legare liceat, quam dodrantem totorum bonorum: id est, vt siue vnus heres institutus sit, siue plures, apud eum eoque pars quarta remaneat.

2 ¶ Et cum quæsitum esset, duobus heredibus institutis (veluti Titio & Seio) si Titij pars, aut tota exhausta sit legatis, quæ nominatim ab eo data sunt, aut supra modum onerata: à Seio vero aut nulla relicta sint legata, aut quæ partem eius duntaxat in partem dimidiam minuunt: an quia is quartam partem totius hereditatis aut amplius habet, Titio nihil ex

nil ex legatis, quæ ab eo relicta sunt, retinere liceat, ut quartam partem suæ patris salutem habeat: placuit posse retinere. etenim in singulis heredibus ratio legis Falcidiæ ponenda est.

3 ¶ Quantitas autem patrimonij, ad quam ratio legis Falcidiæ redigitur, mortis tempore spectatur. Itaque (verbi gratia) si is, qui centum aureorum patrimonium in bonis habeat, centum aureos legaverit: nihil legatarijs prodest, si ante aditam hereditatem per servos hereditarios, aut ex partu ancillarum hereditariorū, aut ex foetu pecorum tantum accesserit hereditati, ut centum [aureis] legatorum nomine erogatis heres quartam partem hereditatis habiturus sit: sed necesse est, ut nihilominus quarta pars legatis detrahatur. Ex diverso, si septuagintaquinque legaverit, & ante aditam hereditatem in tantum decreverint bona (incendijs forte, aut naufragijs, aut morte servorum) ut non amplius, quam septuagintaquinque [aureorum substantia,] vel etiam minus relinquatur: solida legata debentur. Nec ea res damnosa est heredi, cui liberum est non adire hereditatem: quæ res efficit: ut sit necesse legatarijs, ne destituto testamento nihil consequantur, cum herede in portione pacisci.

4 ¶ Cum autem ratio legis Falcidiæ ponitur, ante deducitur æs alienum: item funeris impensa, & pretia servorum manumissorum: tunc demum in reliquo ita ratio habetur, ut ex eo quarta pars apud heredem remaneat, tres vero partes inter legatarios distribuantur: pro rata scilicet portione eius, quod cuique eorum legatum fuerit. Itaque si fingamus quadringentos aureos legatos esse, & patrimonij quantitatem, ex qua legata erogari oportet, quadringentorum esse: quarta pars legatarijs singulis debet detrahi. Quod si trecentos quinquaginta legatos fingamus: octava debet detrahi. Quod si quingentos legaverit: initio quinta, deinde quarta detrahi debet. Ante enim detrahendum est, quod

quod extra bonorum quantitatem est, deinde quod ex bonis apud heredem remanere oportet.

DE FIDEICOMMISSARIIS HEREDITATIBUS: [& ad senatusconsultum Trebellianum.]

T I T. XXIII.

Nunc transeamus ad fideicommissa. sed prius est, ut de hereditatibus fideicommissariis videamus.

1 ¶ Sciendum itaque est, omnia fideicommissa primis temporibus infirma fuisse, quia nemo iniurus cogebatur præstare id, de quo rogatus erat. Quibus enim non poterant hereditatem, vel legata relinquere, si relinquebant, fidei committebant eorum, qui capere ex testamento poterant [hereditatem.] Et ideo fideicommissa appellata sunt, quia nullo vinculo iuris, sed tantum pudore eorum, qui rogabantur, continebantur. Postea diuus Augustus primus, semel iterumque gratiâ personarum motus, vel quia per ipsius salutem rogatus quis diceretur, aut ob insignem quorundam perfidiam, iussis consulibus auctoritatem suam interponere. Quod quia iustum videbatur, & popolare erat: paulatim conuersum est in assiduam iurisdictionem: tantusque eorum fauor factus est, ut paulatim etiam prætor proprius crearetur, qui de fideicommissis ius diceret, quem fideicommissarium appellabant.

2 ¶ In primis igitur sciendum est, opus esse, ut aliquis recto iure testamento heres instituat: eiusque fidei committatur, ut eam hereditatem alij restituat. alioqui inutile est testamentum, in quo nemo heres instituitur. Cû igitur aliquis scripserit, *Lucius Titius heres esto*: potest adijcere, *roge te Luci Titi, ut cum primum poteris hereditatem meam adire, eam*

Caio Seio reddas restituas. Potest autem quisque & de parte restituenda heredem rogare. Et liberum est, vel pure, vel sub conditione relinquere fideicommissum, vel ex certo die.

3 ¶ Restituta autem hereditate, is quidem, qui restituit, nihilominus heres permanet: is vero, qui recipit hereditatem, aliquando heredis, aliquando legatarij loco habetur.

4 ¶ Et Neronis quidem temporibus Trebellio Maximo & Annæo Seneca consulibus senatusconsultum factum est: quo cautum est, ut si hereditas ex fideicommissi causa restituta sit: omnes actiones, quæ iure civili heredi, & in heredem competere, ei, & in eum darentur, cui ex fideicommisso restituta esset hereditas. Post quod senatusconsultum prætor utiles actiones ei, & in eum, qui recipit hereditatem, quasi heredi, & in heredem dare cœpit.

5 ¶ Sed quia heredes scripti, cum aut totam hereditatem, aut pene totam plerumque restituere rogabantur, adire hereditatem ob nullum vel minimum lucrum recusabant, atque ob id exstinguebantur fideicommissa: postea Vespasiani Augusti temporibus Pegaso & Pusione consulibus senatus censuit: ut ei, qui rogatus esset hereditatem restituere, perinde liceret quartam partem retinere, atque ex lege Falcidia ex legatis retinere conceditur. Ex singulis quoque rebus, quæ per fideicommissum relinquuntur, eadem retentio permissa est. Post quod senatusconsultum ipse heres onera hereditaria sustinebat. Ille autem, qui ex fideicommissis recipiebat partem hereditaris, legatarij partiarij loco erat, id est, eius legatarij, cui pars bonorum legabatur; quæ species legati, partitio vocabatur: quia cum herede legatarius partiebatur hereditatem. Unde quæ solebant stipulationes inter heredem & partiarium legatarium interponi: eadem interpone-

bantur inter eum, qui ex fideicommissio recipit hereditatem, & heredem, id est, ut lucrum & damnum hereditarium pro rata parte inter eos commune esset.

6 ¶ Ergo siquidem non plus, quam dodrantem hereditatis scriptus heres rogatus sit restituere: tunc ex Trebelliano senatusconsulto restituebatur hereditas, & in utrumque actiones hereditariae pro rata parte dabantur: in heredem quidem iure civili: in eum vero, qui recipiebat hereditatem, ex senatusconsulto Trebelliano tanquam in heredem. At si plus, quam dodrantem, vel etiam totam hereditatem restituere rogatus esset: locus erat Pelagianus senatusconsulto: & heres, qui semel adierat hereditatem (si modo sua voluntate adierat) siue retinebat quartam partem, siue retinere noluerat: ipse universa onera hereditaria sustinebat. Sed quarta quidem retenta, quasi partis & pro parte stipulationes interponebantur, tanquam inter patrimonium legatarium & heredem. si vero totam hereditatem restitueret: emptae & venditae hereditatis stipulationes interponebantur. Sed si recusabat scriptus heres adire hereditatem; ob id, quod diceret eam sibi suspectam esse quasi damnosam: cauebatur Pelagianus senatusconsulto, ut desiderante eo, cui restituere rogatus esset, iussu praetoris adiret, & restitueret hereditatem: perindeque ei & in eum, qui reciperet hereditatem, actiones darentur, ac iuris est ex Trebelliano senatusconsulto. quo casu nullis stipulationibus est opus: quia simul & huic, qui restituit, securitas datur; & actiones hereditariae ei & in eum transferuntur, qui recipit hereditatem, utroque senatusconsulto in hac specie concurrente.

7 ¶ Sed quia stipulationes ex senatusconsulto Pelagianus descendentes, & ipsi antiquitati displicuerunt, & quibusdam casibus captiosas eas homo excelsi ingenij Papinianus appellat, & nobis in legibus magis simplicitas quam difficultas placet: ideo omnibus nobis suggestis tam similitudinibus, quam

quam differentiis utriusque senatusconsulti: placuit; exploso senatusconsulto Pegasiano, quod postea superuenit, omnem auctoritatem Trebelliano senatusconsulto præstare, ut ex eo fideicommissariæ hereditates restituantur: siue habeat heres ex voluntate testatoris quartam, siue plus, siue minus, siue nihil penitus: ut tunc quando vel nihil, vel minus quarta apud eum remanet, liceat ei vel quartam, vel quod deest, ex nostra auctoritate retinere, vel repetere solum quasi ex Trebelliano senatusconsulto: pro rata portione actionibus, tam in heredem, quam in fideicommissarium competentibus. si vero totam hereditatem sponte restituerit: omnes hereditariæ actiones fideicommissario, & aduersus eum competant. Sed etiam id, quod præcipuum Pegasiani senatusconsulti fuerat, ut quando recusaret heres scriptus sibi datam hereditatem adire, necessitas ei imponeretur totam hereditatem volenti fideicommissario restituere, & omnes ad eum & contra eum transferre actiones: & hoc transposuimus ad senatusconsultum Trebellianum, ut ex hoc solo necessitas heredi imponatur, si ipso nolente adire, fideicommissarius desideret restitui sibi hereditatem, nullo nec damno nec commodo apud heredem remanente.

8 ¶ Nihil autem interest, utrum aliquis ex asse heres institutus, aut totam hereditatem, aut pro parte restituere rogatur: an ex parte heres institutus, aut totam eam partem, aut partem partis restituere rogatur. Nam & hoc casu eadem obseruare præcipimus, quæ in totius hereditatis restitutione diximus.

9 ¶ Si quis vna aliqua re deducta, siue præcepta, quæ quartam continet (veluti fundo, vel alia re) rogatus sit restituere hereditatem: simili modo ex Trebelliano senatusconsulto restitutio fiet, perinde ac si quarta parte retenta rogatus esset reliquâ hereditatem restituere sed illud interest, quod altero

divine res l. m. r. l. m. r. l. m. r.

casu, id est, cum deducta, siue præcepta aliqua re, restituitur hereditas: in solidum ex eo senatus consulto actiones transferuntur: & res, quæ remanet apud heredem, sine ullo onere hereditario apud eum remanet, quæ si ex legato ei adquisita. altero vero casu, id est, cum quarta parte retenta rogatus est heres restituere hereditatem, & restitui: sciuntur actiones, & pro dodrante quidem transferuntur ad fideicommissarium, pro quadrante remanent apud heredem. Quinetiam licet vna re aliqua deducta, aut præcepta, restituere aliquis hereditatem rogatus sit, in qua maxima pars hereditatis contineatur: æque in solidum transferuntur actiones: & secum deliberare debet is, cui restituitur hereditas, an expediat sibi restitui. Eadem scilicet interueniunt, & si duabus pluribusue deductis præceptisue rebus, restituere hereditatem rogatus sit. Sed & si certa summa deducta præceptaue, quæ quartam vel etiam maximam partem hereditatis continet, rogatus sit aliquis hereditatem restituere: idem iuris est. Quæ [autem] diximus de eo, qui ex asse institutus est: eadem transferimus & ad eum, qui ex parte heres scriptus est.

IO ¶ Præterea intestatus quoque moriturus, potest rogare eum, ad quem bona sua, vel legitimo iure, vel honorario pertinere intelligit: ut hereditatem suam totam, partemue eius, aut rem aliquam (veluti fundum, hominem, pecuniam) alicui restituat. cum alioqui legata, nisi ex testamento, non valeant.

II ¶ Eum quoque, cui aliquid restituitur, potest rogare, ut id rursum alij aut totum, aut partem, vel etiam aliquid aliud restituat.

12 ¶ Et quia prima fideicommissorum cunabula à fide heredum pendent, & tam nomen, quam substantiam acceperunt: ideo diuus Augustus ad necessitatem iuris ea retraxit. Nuper & nos eundem principem superare contendentes, ex facto,

quod

quod Tribonianus vir excellentissimus. Quæstor sacri palatii suggessit, constitutionem fecimus: per quam disposuimus, si testator fidei heredis sui commisit, ut vel hereditatem, vel speciale fideicommissum restituat, & neque ex scriptura, neque ex quinque testium numero (qui in fideicommissis legitimus esse noscitur) possit res manifestari, sed vel pauciores, quam quinque, vel nemo penitus testis interuenerit: tunc siue pater heredis, siue alius quicumque sit, qui fidem heredis elegerit, & ab eo restitui aliquid voluerit: si heres perfidia tentus adimplere fidem recusat, negando rem ita esse subsequutam, si fideicommissarius iusiurandum ei detulerit, cum prius ipse de calumnia iurauerit; necesse eum habere vel iusiurandum subire, quod nihil tale à testatore audiuerit, vel recusantem ad fideicommissi vel vniuersalis, vel specialis solutionem coarctari, ne depereat vltima voluntas testatoris fidei heredis commissa. Eadem obseruari censuimus, & si à legatario vel fideicommissario aliquid similiter relictum sit. Quod si is, à quo relictum dicitur, [postquam negauerit,] confiteatur quidem aliquid à se relictum esse, sed ad legis subtilitatem recurrat, omnino soluere cogendus est.

DE SINGVLIS REBVS PER fideicommissam relictis.

TIT. XXIV.

Potest tamen quis etiam singulas res per fideicommissum relinquere: veluti fundum, argentum, hominem, vestem, [&] pecuniam numeratam, & vel ipsum heredem rogare: ut alicui restituat, vel legatarium, quamuis à legatario legare non possit.

Item Potest autem non solum proprias res testator per fideicommissum relinquere: sed & heredis, aut legatarij, aut fideicommissarij, aut cuiuslibet

alterius. Itaque & legatarius & fideicommissarius non solum de ea re rogari potest, ut eam alicui restituat, quæ ei relicta sit: sed etiam de alia, siue ipsius, siue aliena sit. Hoc solum observandum est, ne plus quisquam rogetur alicui restituere, quam ipse ex testamento ceperit; nam quod amplius est, inutiliter relinquitur. Cum autem aliena res per fideicommissum relinquitur: necesse est ei, qui rogatus est, aut ipsam redimere & præstare, aut æstimationem eius soluere.

2 § Libertas quoque seruo per fideicommissum dari potest, ut heres cum rogetur manumittere, vel legatarius, vel fideicommissarius. nec interest, utrum de suo proprio seruo testator roget, an de eo, qui ipsius heredis, aut legatarij, vel etiam extranei sit. Itaque & alienus seruus redimi & manumitti debet. Quod si dominus eum non vendat: si modo nihil ex iudicio eius, qui reliquit libertatem, recipit; non statim extinguitur fideicommissaria libertas, sed differtur, quia possit tempore procedente, ubicunque occasio serui redimendi fuerit, præstari libertas. Qui autem ex fideicommissi causa manumittitur: non testatoris fit libertus, etiam si testatoris seruus sit, sed eius, qui manumittit. At is, qui directo ex testamento liber esse iubetur, ipsius testatoris libertus fit, qui etiam *orcinus* appellatur. Nec alius ullus directo ex testamento libertatem habere potest, quam qui utroque tempore testatoris fuerit, & quo faceret testamentum, & quo moreretur. Directa autem libertas tunc dari videtur, cum non ab alio seruum manumitti rogat, sed velut ex suo testamento libertatem ei competere vult.

3 § Verba autem fideicommissorū hæc maxime in usu habentur. *peto, rogo, volo, mando, fidei tue committo.* quæ perinde singula firma sunt, atque si omnia in vnum congesta essent.

DE CODICILLIS.

TIT. XXV.

ANTE Augusti tempora constat codicillorum in usu non fuisse, sed primus Lucius Lentulus (ex cuius persona etiam fideicommissa [esse] coeperunt) codicillos introduxit. Nam cum decederet in Africa, scripsit codicillos testamento confirmatos, quibus ab Augusto petijt per fideicommissum, ut faceret aliquid. Et cum diuus Augustus voluntatem eius impleset: deinceps reliqui eius auctoritatem sequuti, fideicommissa præstabant: & filia Lentuli legata, quæ iure non debebat, soluit. Dicitur autem Augustus convocasse sapientes viros, interque eos Trebatium quoque, cuius tunc auctoritas maxima erat, & quæsisse, an posset recipi hoc, nec absonans à iuris ratione codicillorum usus esset: & Trebatium spasisse Augusto, quod diceret vtilissimum & necessarium hoc ciuibus esse propter magnas & longas peregrinationes, quæ apud veteres fuissent: ubi si quis testamentum facere non posset, tamen codicillos posset. Post quæ tempora cum & Labeo codicillos fecisset: iam nemini dubium erat, quin codicilli iure optimo admitterentur.

1 ¶ Non tantum autem testamento facto potest quis codicillos facere, sed [&] intestatus quis decedens fideicommittere codicillis potest. Sed cum ante testamentum factum codicilli facti erant: Papinianus ait, non aliter vires habere, quam si speciali postea voluntate confirmentur. Sed diui Severus & Antoninus rescripserunt: ex ijs codicillis, qui testamentum præcedunt, posse fideicommissum peti: si appareat eum, qui testamentum fecit, à voluntate, quam in codicillis expresserat, non recessisse.

2 ¶ Codicillis autem hereditas neq; dati, neque adimi potest: ne confundatur ius testamentorum & codicillorum. & ideo nec exheredatio scribi. Dire-

¶ Oportet autem hereditas codicillis neque dari neque ad-
mi potest: nam per fideicommissum hereditas co-
dicillis iure relinquitur. Nec conditionem heredi
instituto codicillis adijcere, neque substituere dire-
cto [quis] potest.

3 4 Codicillos etiam plures quis facere potest,
& nullam solennitatem ordinationis
desiderant.

INSTITUTIONVM, *seu Elementorum*

D. IUSTINIANI
Sacratissimi Principis

LIBER TERTIVS.

DE HEREDITATIBVS, QVAE
ab intestato deferuntur.

TITVLVS. I.

Intestatus decedit, qui aut omnino testamentum non fecit: aut non iure fecit: aut id, quod fecerat, ruptum irritumque factum est, aut si ex eo nemo heres extiterit.

1 ¶ Intestatorum autem hereditates ex lege duodecim tabularum, primum ad suos heredes pertinent.

2 ¶ Sui autem heredes existimantur (vt supra diximus) qui in potestate morientis fuerint: veluti filius filiaue, nepos neptisue ex filio, pronepos proneptisue ex nepote, ex filio nato prognatus prognataue. Nec interest, vtrum naturales sint liberi, an adoptiui. Quibus connumerari necesse est etiam eos, qui ex legitimis quidem [nuptijs vel] matrimonijs non sunt progeniti, curijs tamen ciuitatum dati secundum diualium constitutionum, quæ super his positæ sunt, tenorem, [heredum] suorum iura nanciscuntur. Necnon eos, quos nostræ amplexæ sunt constitutiones, per quas iussimus, [vt] si quis mulierem in suo contubernio copulauerit, non ab initio affectione maritali, eam tamen, cum qua poterat

habere coniugium, & ex ea liberos sustulerit: postea vero affectione procedente, etiam nuptialia instrumenta cum ea fecerit, & filios vel filias habuerit: non solum eos liberos, qui post dotem editi sunt, iustos & in potestate patris esse: sed etiam anteriores, qui & ijs qui postea nati sunt, occasionem legitimi nominis præstiterunt. Quod obtinere censuimus, & si non progeniti fuerint post dotale instrumentum confectum liberi, vel etiã nati ab hac luce fuerint subtrahiti. Ita demum tamen nepos neptisue, pronepos proneptisue, suorum heredum numero sunt, si præcedens persona defuerit in potestate parentis esse: siue mortuo id acciderit, siue alia ratione, velut emancipatione. Nam si per id tempus, quo quis moritur, filius in potestate eius sit: nepos ex eo, suus heres esse non potest. Idque & in cæteris deinceps liberorum personis dictum[esse] intelligimus. Posthumi quoque, qui si viuo parẽte nati essent, in potestate[eius] futuri forent, sui heredes sunt.

3 ¶ Sui autem heredes fiunt etiam ignorantes, & licet furiosi sint, heredes possunt existere: quia quibus ex causis ignorantibus nobis acquiritur: ex his causis & furiosis acquiri potest. Et statim morte parentis quasi continuatur dominium. & ideo nec tutoris auctoritate opus est pupillis, cum etiam ignorantibus acquiratur suis heredibus hereditas. nec curatoris assensu acquiratur furioso, sed ipso iure.

4 ¶ Interdum autem, licet in potestate [parentis] mortis tempore suus heres non fuerit, tamen suus heres parenti efficitur: veluti [si] ab hostibus quis reuersus fuerit post mortem patris [sui.] ius enim postliminii hoc facit.

5 ¶ Per contrarium [autem hoc] euenit, vt licet quis in familia defuncti sit mortis tempore, tamen suus heres non fiat: veluti si post mortem suam pater iudicatus fuerit perduellionis reus, ac per hoc memoria eius damnata fuerit. suum enim heredem

dem habere non potest, cum fiscus ei succedat. sed potest dici ipso [quidem] iure suum heredem esse, sed desinere.

6 ¶ Cum filius filiaue, & ex altero filio nepos neptisue existunt, pariter ad hereditatem [aui] vocantur: nec qui gradu proximior est, vltiorem excludit. Aequum enim esse videtur, nepotes neptesque in patris sui locum succedere. Pari ratione & si nepos neptisue sit ex filio, & ex nepote pronepos proneptisue: simul vocantur. Et quia placuit nepotes neptesue, item pronepotes proneptesue in parentis sui locum succedere: conueniens esse visum est, non in capita, sed in stirpes hereditatem diuidi, vt filius partem dimidiam hereditatis habeat, & ex altero filio duo pluresue nepotes alteram dimidia. Item si ex duobus filiis nepotes neptesue existant, ex altero vnus forte aut duo, ex altero tres aut quatuor: ad vnum aut duos dimidia pars pertineat, ad tres vel ad quatuor altera dimidia.

7 ¶ Cum autem quæritur, an quis suus heres existere possit: eo tempore quærendum est, quo certum est aliquem sine testamento decessisse, quod accidit & destituto testamento. Hac ratione, si filius exheredatus fuerit, & extraneus heres institutus, & filio mortuo, postea certum fuerit heredem institutum ex testamento non fieri heredem, aut quia noluit esse heres, aut quia non potuit, nepos auo suus heres existet: quia quo tempore certum est intestatum decessisse patremfamilias, solus inueniatur nepos. & hoc certum est.

8 ¶ Et licet post mortem aui natus sit, tamen auo viuo conceptus, mortuo patre eius, posteaque deserto aui testamento, suus heres efficiant. Plane si & conceptus & natus fuerit post mortem aui: mortuo patre suo, desertoque postea aui testamento, suus heres auo non existet: quia nullo iure cognationis patrem sui patris attigit. Sed nec ille est inter liberos aui, quem filius emancipatus adoptauit. Hi autem,

tem, cum non sint sui (quantum ad hereditatem) liberi: neque bonorum possessionem petere possunt quasi proximi cognati. Hæc de suis heredibus.

9 ¶ Emancipati autem liberi, iure civili nihil iuris habent (neque enim sui heredes sunt, qui in potestate parentis esse desierunt) neque vlllo alio iure per legem duodecim tabularum vocantur. sed prætor naturali æquitate motus, dat eis bonorum possessionem *Vnde liberi*, perinde ac sic in potestate parentis tempore mortis fuissent: siue soli sint, siue cum suis heredibus concurrant. Itaque duobus liberis existentibus, emancipato vno, & eo qui tempore mortis in potestate fuerit: sane quidem is, qui in potestate fuit, solus iure civili heres est, & solus suus heres: sed cum emancipatus beneficio prætoris in partem admittitur, euenit, vt suus heres pro parte heres fiat.

10 ¶ At hi, qui emancipati à parente in adoptionem se dederunt, non admittuntur ad bona naturalis patris quasi liberi: si modo, cum is moreretur in adoptiua familia fuerint. Nam viuo eo emancipati ab adoptiuo patre, perinde admittuntur ad bona naturalis patris, ac si emancipati ab ipso essent, nec vnquam in adoptiua familia fuissent. Et conuenienter, quod ad adoptiuum patrem pertinet, extraneorum loco esse incipiunt. Post mortem vero naturalis patris emancipati ab adoptiuo patre: & quantum ad hunc adoptiuum patrem pertinet, æque extraneorum loco fiunt: & quantum ad naturalis patris bona pertinet, nihilo magis liberorum gradum nanciscuntur. Quod ideo sic placuit, quia iniustum erat esse in potestate patris adoptiui, ad quos bona naturalis patris pertineant, vtrum ad liberos eius, an ad agnatos.

11 ¶ Minus ergo iuris habent adoptiui [filij] quam naturales. namque naturales emancipati, beneficio prætoris gradum liberorum retinent, licet iure

iure ciuili perdant : adoptiui vero emancipati & iure ciuili perdunt gradum liberorum , & à prætore non admittuntur , & recte . naturalia enim iura ciuilis ratio perimere non potest , nec quia desinunt sui heredes esse , possunt desinere filij filiaque , aut nepotes neptesque esse . adoptiui vero emancipati , extraneorum loco incipiunt esse : quia ius nomenque filij filiaque , quod per adoptionem consequuti sunt , alia ciuili ratione , id est , emancipatione perdunt .

12 ¶ Eadem hæc obseruantur , & in ea bonorum possessione , quam contra tabulas testamenti parentis liberis præteritis , id est , neque heredibus institutis , neque ut oportet exheredatis , prætor pollicetur . Nam eos quidem , qui in potestate mortis tempore fuerint , & emancipatos , vocat prætor ad eandem bonorum possessionem : eos vero , qui in adoptiua familia fuerint per hoc tempus quo naturalis parens moreretur , repellit . Item adoptiuos liberos emancipatos ab adoptiuo patre , sicut ab intestato , ita longe minus contra tabulas testamenti ad bona eius [non] admittit : quia desinunt [in] numero liberorum [eius] esse .

13 ¶ Admonendi tamen sumus , eos , qui in adoptiua familia sunt , quiue post mortem naturalis parentis ab adoptiuo patre emancipati fuerint : intestato parente naturali mortuo , licet ea parte edicti qua liberi ad bonorum possessionem vocantur , non admittantur , alia tamen parte vocari , scilicet qua cognati defuncti vocantur . Ex qua parte ita admittantur , si neque sui heredes liberi , neque emancipati obitent , neque adgnatus quidem ullus interueniat . Ante enim prætor liberos vocat tam suos heredes , quam emancipatos , deinde legitimos heredes , deinde proximos cognatos .

14 ¶ Sed ea omnia antiquitati [quidem] placuerunt : aliquam autem emendationem à nostra constitutione acceperunt , quam super ijs personis com-

composuimus, quæ à patribus suis naturalibus in adoptionem alijs dantur. Inuenimus etenim nonnullos casus, in quibus filij & naturalium parentum successionem propter adoptionem amittebant: & adoptione facile per emancipationem soluta, ad nouitius patris successionem vocabantur. Hoc solito more corrigentes, constitutionem scripsimus, per quam definimus, quando parens naturalis filium suum adoptandum alij dederit, integra omnia iura ita seruari, atque si in patris naturalis potestate permansisset, nec penitus adoptio fuisset subsequuta: nisi in hoc tantummodo casu, vt possit ab intestato ad patris adoptiui venire successionem. Testamento autem ab eo facto: neque iure civili, neque prætorio, ex hereditate eius aliquid persequi potest, neque contra tabulas bonorum possessione agnita, neque inofficiosi querela instituta: cum nec necessitas patri adoptiuo imponatur, vel heredem eum instituere, vel exheredatum eum facere, utpote nullo vinculo naturali copulatum, neque si ex Sabiniano senatus consulto ex tribus maribus fuerit adoptatus. Nam & in eiusmodi casu, neque quarta ei seruatur, neque vlla actio ad eius persequutionem ei competit. Nostra autem constitutione exceptus est is, quem parens naturalis adoptandum suscepit. Vtroque enim iure tam naturali, quam legitimo in hanc personam concurrente: pristina iura tali adoptioni seruamus, quemadmodum si paterfamilias sese dederit adrogandum: quæ specialiter & singulatim ex præfatæ constitutionis tenore possunt colligi.

15 ¶ Item vetustas ex masculis progenitos plus diligens, solos nepotes vel neptes, qui [quæue] ex virili sexu descendunt, ad suorum vocabant successionem, & iure agnatorum eos anteponebat: nepotes autem, qui ex filiabus nati sunt, & pronepotes ex neptibus, cognatorum loco connumerans, post agnatorum lineam eos vocabat tam in suis vel

proavi materni, quam in avia vel proavia, siue paternæ, siue maternæ successionem. Dini autem principes non passi sunt talem contra naturam injuriam sine competenti emendatione relinquere: sed cum nepotis & pronepotis nomen commune sit utriusque, tam qui ex masculis quam qui ex foeminis descendunt: ideo eundem gradum & ordinem successionis eis donaverunt. Sed ut amplius aliquid sit eis, qui non solum naturæ, sed etiam veteris iuris suffragiis muniuntur: portionem nepotum, vel neptum, vel deinceps (de quibus supra diximus) paulo minuendam esse existimaverunt: ut minus tertia parte acciperent, quam mater eorum, vel avia fuerat acceptura, vel pater eorum, vel avus paternus, siue maternus, quando foemina mortua sit, cuius de hereditate agitur: ijsque (licet soli sint) adeuntibus, adgnatos minime vocabant. Et quemadmodum lex duodecim tabularum filio mortuo nepotes, vel neptes, pronepotes vel proneptes in locum patris sui ad successionem avi sui vocat: ita & principalis dispositio in locum matris suæ vel avia, eos cum iam designata partis tertiæ deminutione vocat.

16 § Sed nos, cum adhuc dubitatio maneret inter adgnatos & memoratos nepotes, quartam partem substantiæ defuncti adgnatis sibi vindicantibus ex cuiusdam constitutionis auctoritate: memoratam quidem constitutionem à nostro Codice segregavimus, neque inferi eam ex Theodosiano Codice in eo concessimus. Nostra autem constitutione promulgata, toti iuri eius derogatum est: & sanximus, talibus nepotibus ex filia, vel pronepotibus ex nepte, & deinceps, superstitis, adgnatos nullam partem mortui successionis sibi vindicare: ne hi, qui ex transversa linea veniunt, potiores ijs habeantur, qui recto iure descendunt. Quam constitutionem nostram obtinere secundum sui vigorem & tempora, & nunc sancimus: ita tamen, ut quemadmodum

modum inter filios & nepotes ex filio antiquitas statuit, non in capita, sed in stirpes diuidi hereditatem: similiter nos inter filios & nepotes ex filia, distributionem fieri iubeamus, vel inter omnes nepotes & neptes, & inter pronepotes & proneptes, & alias deinceps personas: ut utraque progenies, matris vel patris, auia vel aui, portionem sine vlla diminutione consequatur: ut si forte vnus vel duo ex vna parte, ex altera tres aut quatuor extent: vnus aut duo dimidiam, alteri tres aut quatuor alteram dimidiam hereditatis habeant.

DE LEGITIMA ADGNATORUM successione.

TIT. II.

SI nemo suus heres, vel eorum, quos inter suos heredes prætor, vel constitutiones vocant, existat, qui successionem quoquo modo amplectatur: tunc ex lege duodecim tabularum ad adgnatum proximum pertinet hereditas.

I ¶ Sunt autem adgnati (ut primo quoque libro tradidimus) cognati per virilis sexus personas cognatione coniuncti. quasi à patre cognati. Itaque [ex] eodem patre nati fratres, adgnati sibi sunt, qui & consanguinei vocantur: nec requiritur, an etiam eandem matrem habuerint. Item patruus fratris filio, & inuicem is illi adgnatus est. Eodem numero sunt fratres patruales, id est, qui ex duobus fratribus procreati sunt, qui etiam consobrini vocantur. Qua ratione etiam ad plures gradus adgnationis peruenire poterimus. Ij etiam, qui post mortem patris nascuntur, iura consanguinitatis nanciscuntur. Non tamen omnibus simul adgnatis dat lex hereditatem: sed ijs, qui tunc proximiores gradu sunt, cum certum esse cœperit aliquem intestatum decessisse.

2 ¶ Per adoptionem quoque adgnationis ius consistit

sistit: veluti inter filios naturales, & eos, quos pater eorum adoptavit. Nec dubium est, quin improprie consanguinei appellentur. Item si quis ex cæteris adgnatis [tuis,] veluti frater, aut patruus, aut denique is, qui longiore gradu est, adoptaverit aliquem: adgnatus inter suos heredes esse non dubitatur.

3 ¶ Cæterum inter masculos quidem adgnationis iure hereditas, etiam si longissimo gradu sint, vitro citroque capitur. Quod ad fœminas vero attingit: ita placebat, ut ipsæ consanguinitatis iure tantum capiant hereditatem, si sorores sint: ulterius non capiant. masculi autem ad earum hereditates (etiam si longissimo gradu sint) admittantur. Qua de causa fratris tui, aut patruus tui filiæ, vel amittæ tuæ hereditas ad te pertinebat: tua vero ad illas non pertinebat. Quod ideo ita constitutum erat, quia commodius videbatur ita iura constitui, ut plerumque hereditates ad masculos confluerent. Sed quia sane iniquum erat, in uniuersum eas quasi extraneas repelli: prætor eas ad bonorum possessionem admittit ea parte, qua proximitatis nomine bonorum possessionem pollicetur, ex qua parte ita scilicet admittuntur, si neque adgnatus ullus, neque proximior cognatus interueniat. Et hæc quidem lex duodecim tabularum nullo modo introduxit: sed simplicitatem legibus amicam amplexa, simili modo omnes adgnatos, siue masculos, siue fœminas, cuiuscunque gradus, ad similitudinem suorum inuicem ad successionem vocabat. Media autem iurisprudencia, quæ erat quidem lege duodecim tabularum iunior, imperiali autem dispositione anterior: subtilitate quadam excogitata, præfatam differentiam inducebat, & penitus eas à successione adgnatorum repellebat: omni alia successione incognita, donec prætores paulatim asperitatem iuris civilis corrigentes: siue, quod deerat, implentes, humano proposito, alium ordinem suis edictis addiderunt: & cognationis lineam proximitatis nomine introductam

per bonorum possessionem eas adiunabant, & pol-
licebantur his bonorum possessionem, quæ *unde*
cognati appellatur. Nos vero, legem duodecim
tabularum sequentes, & eius vestigia in hac parte
conseruantes, laudamus quidem prætores suæ hu-
manitatis, non tamen eos in plenum [huic] causæ
mederi inuenimus. Quare etenim vno eodemque
gradu naturali concurrente, & adgnationis titulis,
tam in masculis, quam in foeminis æqua lance con-
stitutis, masculis quidem dabatur ad successionem
venire omnium adgnatorum: ex adgnatis autem
mulieribus nulli penitus, nisi soli sorori, ad adgna-
torum successionem patebat aditus? Ideo [nos] in
plenum omnia reducentes, & ad ius duodecim ta-
bularum eandem dispositionem exæquantes, nostra
constitutione sancimus: omnes legitimas personas,
id est, per virilem sexum descendentes (siue mascu-
lini generis, siue foeminini sint) simili modo ad
iura successionis legitimæ ab intestato vocari se-
cundum sui gradus prærogativam: nec ideo exclu-
dendas, quia consanguinitatis iura, sicut germanæ,
non habent.

4 ¶ Hoc etiam addendum nostræ constitutioni
existimauimus, vt transferatur vnus tantummodo
gradus à iure cognationis in legitimam successio-
nem: vt non solum fratris filius & filia (secundum
quod iam definitiuimus) ad successionem patris sui
vocentur: sed etiam germanæ consanguinæ, vel
sororis vterinæ filius & filia soli, & non deinceps
personæ vna cum his ad iura auunculi sui perueni-
ant: & mortuo eo, qui patruus quidem est fratris
filijs, auunculus autem sororis suæ soboli: simili
modo ab utroque latere succedant, tanquam si om-
nes ex masculis descendentes, legitimo iure veni-
ant, scilicet vbi frater & soror superstites non sunt.
His etenim personis præcedentibus & successio-
nem admittentibus, cæteri gradus remanens peni-

us semoti, videlicet hereditate non in stirpes, sed in capita diuidenda.

5 ¶ Si plures sint gradus adgnatorum: aperte lex duodecim tabularum proximum vocat. Itaque si (verbi gratia) sint defuncti frater, & alterius fratris filius, aut patruus: frater potior habetur. Et quamuis singulari numero vsa lex [duodecim tabularum] proximum vocet, tamen dubium non est, quin, si plures sint eiusdem gradus, omnes admittantur. Nam & proprie proximus ex pluribus gradibus intelligitur: & tamen non dubium est, quin licet vnus sit gradus adgnatorum, pertineat ad eos hereditas.

6 ¶ Proximus autem, si quidem nullo testamento facto quisquam decesserit, per hoc tempus requiritur, quo mortuus est is, cuius de hereditate quaeritur. Quod si facto testamento quisquam decesserit, per hoc tempus requiritur, quo certum esse coeperit, nullum ex testamento heredem existitum. tunc enim proprie quisque intestatus decessisse intelligitur. Quod quidem aliquando longo tempore declaratur. In quo spatio temporis saepe accidit, vt proximior mortuo, proximus esse incipiat, qui moriente testatore non erat proximus.

7 ¶ Placebat autem in eo genere percipiendarum hereditatum successionem non esse: id est, vt quamuis proximus, qui secundum ea, quae diximus, vocatur ad hereditatem, aut spreuerit hereditatem, aut antequam adeat, decesserit: nihilo magis legitimo iure sequentes admittantur. Quod iterum praetores imperfecto iure corrigentes, non in totum sine adminiculo relinquebant: sed ex cognatorum ordine eos vocabant, vtpote adgnationis iure eis recluso. Sed nos nihil perfectissimo iuri deesse cupientes, nostra constitutione, quam de iure patronatus, humanitate suggerente, protulimus, [sanctimus] successionem in adgnatorum hereditatibus non esse eis denegandam: cum satis absurdum erat, quod cognatis a praetore apertum est, hoc adgnatis

esse reclusum: maxime cum in onere quidem tabularum & primo gradu deficiente, sequens succedit: & quod in onere obtinebat, non erat in lucro permissum.

8 ¶ Ad legitimam successionem nihilominus vocatur etiam parens, qui contracta fiducia filium vel filiam, nepotem vel neptem, ac deinceps emancipat. quod ex nostra constitutione omnino inducitur, ut emancipationes liberorum semper videantur quasi contracta fiducia fieri: cum apud veteres non aliter hoc obtinebat: nisi specialiter contracta fiducia parens manumississet.

DE SENATVS CONSULTO

Tertulliano.

T I T. III.

L Ex duodecim tabularum ita stricto iure utebatur, & præponebat masculorum progeniem: & eos, qui per foeminini sexus necessitudinem sibi iunguntur, adeo expellebat, ut ne quidem inter matrem & filium filiamue vltro citroque hereditatis capiendæ ius daret: nisi quod prætores ex proximitate cognatorum eas personas ad successionem, bonorum possessione, *unde cognati*, adcommodata, vocabant.

1 ¶ Sed hæc iuris angustia postea emendata sunt. Et primus quidem diuus Claudius matri, ad solatium liberorum amissorum, legitimam eorum detulit hereditatem.

2 ¶ Postea autem senatusconsulto Tertulliano, quod diui Hadriani temporibus factum est, plenissime de tristi successione matri, non etiam auiæ deferenda cautum est: ut ingenua trium liberorum ius habens, libertina quatuor, ad bona filiorum filiarumue admittatur intestato mortuorum, licet in potestate parentis sit: ut scilicet cum alieno iure subiecta est, iussu eius adeat [hereditatem,] cuius subiecta est.

3 ¶ Præ-

3 ¶ Præferuntur autem matri liberi defuncti, qui sui sunt, quia suorum loco sunt, siue primi gradus, siue vltioris. Sed & filia suæ mortuæ filius vel filia præponitur ex constitutionibus matri defunctæ, id est, auia suæ. Pater vero vtriusque, non etiam auus & proauus matri antepositur, scilicet cum inter eos solos de hereditate agitur. Frater autem consanguineus tam filij, quam filia excludebat matrem: soror autem consanguinea pariter cū matre admittebatur. Sed si fuerant frater & soror consanguinei, & mater liberis onerata: frater quidem matrem excludebat, communis autem erat hereditas ex æquis partibus fratribus & sororibus.

4 ¶ Sed nos constitutione, quam in Codice nostro nomine decorato posuimus, matri subueniendum esse existimauimus: respicientes ad naturam, & puerperium, & periculum, & sæpe mortem ex hoc casu matribus illatam. Ideoque impium esse credidimus, casum fortuitum in eius admitti detrimentum. si enim ingenua ter, vel libertina quater non peperit, immerito defraudabatur successione suorum liberorum: quid enim peccauit, si non plures sed paucos peperit? Et dedimus ius legitimum plenum matribus (siue ingenuis siue libertinis) & si non ter enixa fuerint vel quater, sed eum tantum vel eam, qui quæue morte intercepti sunt, ut sic vocentur in liberorum suorum legitimam successionem.

5 ¶ Sed cum antea constitutiones iura legitimæ successionis perscrutantes, partim matrem adiuebant, partim eam prægrauabant, nec in solidum eam vocabant, sed in quibusdam casibus tertiam ei partem abstrahentes, certis legitimis dabant personis, in alijs autem contrarium faciebant: nobis visum est recta & simplici via matrem omnibus personis legitimis anteponi, & sine vlla deminutione filiorum suorum successionem accipere: excepta fratris & sororis persona, siue consanguinei sint, siue

sola cognationis iura habentes: ut quemadmodum eam toti alij ordini legitimo praeponimus, ita omnes fratres & sorores, siue legitimi sint, siue non, ad capiendas hereditates simul vocemus: ita tamen, ut si quidem solae sorores adgnatae vel cognatae, & mater defuncti vel defunctae supersint: dimidiam quidem mater, alteram vero dimidiam partem omnes sorores habeant. Si vero matre superstiti & fratre, vel fratribus solis, vel etiam cum sororibus, siue legitima, siue sola cognationis iura habentibus, intestatus quis vel intestata moriatur: in capita distribuatur eius hereditas.

6 ¶ Sed quemadmodum nos matribus prospeximus, ita eas oportet suae soboli consulere: scituris eis, quod si tutores liberis non petierint, vel in locum remoti vel excusati, intra annum petere neglexerint: ab eorum impuberum morientium successione merito repellentur.

7 ¶ Licet autem vulgo quaesitus sit filius filiae: potest [tamen] ad bona eius mater ex Tertulliano senatusconsulto admitti.

DE SENATVSCONSVLTO

Orphitiano.

TIT. 1 v.

PER contrarium autem liberi ad bona matrum intestatarum admittuntur ex senatusconsulto Orphitiano, quod Orphitio & Rufo consulibus effectum est, diui Marci temporibus, & data est tam filio quam filiae legitima hereditas etiam si alieno iuri subiecti sint: & praeferrantur consanguineis & adgnatis defunctae matris.

1 ¶ Sed cum ex hoc senatusconsulto nepotes [& neptes] ad auiarum successionem legitimo iure non vocarentur: postea hoc constitutionibus principibus emendatum est, ut ad similitudinem filiorum filiarumque & nepotes & neptes vocentur.

2 ¶ Scien-

2 ¶ Sciendum autem est huiusmodi successiones, quæ ex Tertulliano & Orphitiano senatusconsultis deferuntur, capitis deminutione non perimi, propter illam regulam, qua novæ hereditates legitimæ capitis deminutione non pereunt, sed illæ solæ, quæ ex lege duodecim tabularum deferuntur.

3 ¶ Nouissime sciendum est, etiam illos liberos, qui vulgo quæsitæ sunt, ad matris hereditatem ex hoc senatusconsulto admitti.

4 ¶ Si ex pluribus legitimis heredibus quidam omiserint hereditatem, vel morte, vel alia causa impediti fuerint, quominus adeant: reliquis, qui adierint, adcrescit illorum portio: & licet ante decesserint, ad heredes tamen eorum pertinet.

DE SUCCESSIONE

cognatorum.

TIT. V.

Post suos heredes, eosque, quos inter suos heredes prætor & constitutiones vocant, & post legitimos (quo numero sunt adgnati, & hi, quos in locum adgnatorum tam supradicta senatusconsulta, quam nostra erexit constitutio) proximos cognatos prætor vocat.

I ¶ Qua parte naturalis cognatio spectatur. nam adgnati capite deminuti, quique ex his progeniti sunt, ex lege duodecim tabularum inter legitimos non habentur, sed à prætore tertio ordine vocantur: exceptis solis tantummodo fratre & sorore emancipatis, non etiam liberis eorum, quos lex Anastasiana cum fratribus integri iuris constitutis, vocat quidem ad legitimam tratis hereditatem, siue sororis: non æquis tamen partibus, sed cum aliqua deminutione, quam facile est ex ipsius constitutionis verbis colligere. Alijs vero adgnatis inferioris gradus, licet capitis deminutionem passi non sunt, tamen anteponit eos & proculdubio cognatis.

2 ¶ Ens etiam, qui per foeminini sexus personas ex transuerso cognatione inunguntur, tertio gradu proximitatis nomine prætor ad successionē vocat.

3 ¶ Liberi quoque, qui in adoptiua familia sunt, ad naturalium parentum hereditatem hoc eodem gradu vocantur.

4 ¶ Vulgo quæsitos, nullos habere adgnatos manifestum est: quum adgnatio à patre sit, cognatio à matre, hi autem nullum patrem habere intelligantur. Eadem ratione ne inter se quidem possint videri consanguinei esse: quia consanguinitatis ius species est adgnationis. Tantum ergo cognati sunt sibi, sicut & matri cognati sunt. Itaque omnibus istis [ex] ea parte competit bonorum possessio, qua proximitatis nomine cognati vocantur.

5 ¶ Hoc loco & illud necessario admonendi sumus: adgnationis quidem iure admitti aliquem ad hereditatem, etsi decimo gradu sit: siue de lege duodecim tabularum quæramus, siue de edicto, quo prætor legitimis heredibus datum se bonorum possessionem pollicetur. Proximitatis vero nomine ijs solis prætor promittit bonorum possessionem, qui usque ad sextum gradum cognationis sunt, & ex septimo sobrino sobrinâque nato nataue.

DE GRADIBVS COGNATIONUM.

TIT. VI.

HOC loco necessarium est exponere, quemadmodum gradus cognationis numerentur. Quare in primis admonendi sumus, cognationem aliam supra numerari, aliam infra, aliam ex transuerso, quæ etiam à latere dicitur. superior cognatio est parentum, inferior liberorum, ex transuerso fratrum sororumue, & eorum qui quæue ex his generantur: & conuenienter patruus, amicus, auunculi, matertera. Et superior quidem & inferior cognatio à primo gradu

gradu incipit: at ea, quæ ex transuerso numeratur, a secundo.

1 ¶ Primo gradu est supra pater, mater: infra filius, filia.

2 ¶ Secundo [gradu] supra auus, auia: infra nepos, neptis: ex transuerso frater, soror.

3 ¶ Tertio [gradu] supra proauus, proauia: infra pronepos, proneptis: ex transuerso fratris sororisque filius, filia, & conuenienter patruus, amita, auunculus, matertera. Patruus est frater patris, qui Græco πατράδελφος appellatur. A-

uunculus est frater matris, qui Græce μητρός-δελφος dicitur, & vterq; promiscue Φείσ appellatur: amita est patris soror, [quæ Græce πατράδελφη appellatur.] Matertera vero matris soror, [quæ Græce μητράδελφη dicitur,] & vtræque promiscue Φείσα appellatur.

4 ¶ Quarto gradu supra abauus, abauia: infra abnepos, abneptis: ex transuerso fratris sororisque nepos neptisue: & conuenienter patruus magnus, amita magna, id est, aui frater & soror, item auunculus magnus, & matertera magna, id est, auia frater & soror, consobrinus, consobrina, id est, qui quæque ex sororibus aut fratribus procreantur. Sed quidam recte consobrinos eos proprie dici putant, qui ex duabus sororibus progenerantur, quasi consobrinos. eos vero, qui ex duobus fratribus progenerantur, proprie fratres patruels vocant. Si autem ex duobus fratribus filia nascuntur, sorores patruels appellari. At eos, qui ex fratre & sorore progenerantur, amitinos proprie dici [putant.] Amitæ tuæ filij, consobrinum te appellant, tu illos amitinos.

5 ¶ Quinto [gradu] supra adauus, adauia : infra adnepos, adneptis : ex transuerso fratris sororisque pronepos, proneptis : & conuenienter propatruus, proamita, id est, proauis frater & soror : [&] proauunculus & promatertera, id est, proauis frater & soror. Item fratris patrueilis, vel sororis patrueilis, consobrini & consobrina, amitlani & amitina filius filia. proprius sobrino, proprius sobrina. hi sunt patruis magni, amitis magnis, auunculi magni, materteris magnis filius filia.

6 ¶ Sexto gradu supra tritauus, tritauia : infra trinepos trineptis : ex transuerso fratris sororisque abnepos, abneptis : & conuenienter abpatruus, abamita, id est, abauis frater & soror : abauunculus, abmatertera, id est, abauis frater & soror. [item propatruis, proamitis, proauunculi, promaterteris filius filia. Item proprius sobrino sobrinae filius filia:] item sobrini, sobrinae, id est, qui quæue ex fratribus vel sororibus patrueilibus vel consobrinis vel amitinis progenerantur.

7 ¶ Hactenus ostendisse sufficiat, quemadmodum gradus cognationis numerentur. Namque ex his palam est intelligere, quemadmodum vltiores quoque gradus numerare debeamus : quippe semper generata persona gradum adiicit, vt longe facilius sit respondere, quoto quisque gradu sit, quam propria cognationis appellatione quemquam denotare.

8 ¶ Adgnationis quoque gradus eodem modo numerantur.

9 ¶ Sed cum magis veritas oculata fide, quam per aures animis hominum infigatur : ideo necessarium duximus post narrationem graduum, eos etiam præsentis libro inscribi, quatenus possint & auribus, & oculorum inspectione adolescentes perfectissimam graduum doctrinam adipisci.

DE SERVILI COGNATIONE.

TIT. VII.

Illud certum est, ad seruiles cognationes illā partem edicti, qua proximitatis nomine bonorū possessio promittitur, non pertinere: nam nec vlla antiqua lege talis cognatio computabatur. Sed nostra constitutione, quam pro iure patronatus fecimus (quod ius vsque ad nostra tempora satis obscurum, atque nube plenum & vndique confusum fuerat) & hoc humanitate suggerente concessimus, vt si quis in serui constitutus consortio, liberum vel liberos habuerit, siue ex libera, siue ex seruilis conditionis muliere: vel contra serua mulier ex libero vel seruo habuerit liberos cuiuscunque sexus: & ad libertatem his peruenientibus, ij, qui ex serui ventre nati sunt, libertatem meruerint, vel dum mulieres liberae erant, ipsi in seruitute eos habuerint, & postea ad libertatem peruenerint: vt hi omnes ad successionem patris vel matris veniant, patronatus iure in hac parte sopito. Hos enim liberos non solum in suorum parentum successionem, sed etiam alterum in alterius successionem mutuam vocauimus, ex illa lege specialiter eos vocantes: siue soli inueniantur, qui in seruitute nati, & postea manumissi sunt: siue vna cum alijs, qui post libertatem parentum concepti sunt: siue ex eodem patre, siue ex eadem matre, siue ex alijs nuptijs, ad similitudinem eorum, qui ex iustis nuptijs procreati sunt.

Item Repetitis itaque omnibus, quae iam tradidimus, apparet non semper eos, qui parem gradum cognationis obtinent, pariter vocari. eoque amplius, ne eum quidem, qui proximior sit cognatus, semper potiozem esse. Cum enim prima causa sit suorum heredum, & eorum, quos inter suos heredes enumerauimus: apparet pronepotem vel abnepotem defuncti potiozem esse, quam fratrem aut patrem matrem-

5 ¶ Quinto [gradu] supra adauus, adauia : infra adnepos, adneptis : ex transuerso fratris sororisque pronepos, proneptis : & conuenienter propatruus, proamita, id est, proauī frater & soror : [&] proauunculus & promatertera, id est, proauīæ frater & soror. Item fratris patrueilis, vel sororis patrueilis, consobrini & consobrina, amitini & amitina filius filia. proprius sobrino, proprius sobrina. hi sunt patrui magni, amitæ magnæ, auunculi magni, materteræ magnæ filius filia.

6 ¶ Sexto gradu supra tritauus, tritauia : infra trinepos trineptis : ex transuerso fratris sororisque abnepos, abneptis : & conuenienter abpatruus, abamita, id est, abauī frater & soror : abauunculus, abmatertera, id est, abauīæ frater & soror. [item propatruī, proamitæ, proauunculi, promaterteræ filius filia. Item proprius sobrino sobrinaue filius filia:] item sobrini, sobrina, id est, qui quæue ex fratribus vel sororibus patrueilibus vel consobrinis vel amitinis progenerantur.

7 ¶ Hactenus ostendisse sufficiat, quemadmodum gradus cognationis numerentur. Namque ex his palam est intelligere, quemadmodum vltiores quoque gradus numerare debeamus ; quippe semper generata persona gradum adiicit, vt longe facilius sit respondere, quoto quisque gradu sit, quam propria cognationis appellatione quemquam denotare.

8 ¶ Adgnationis quoque gradus eodem modo numerantur.

9 ¶ Sed cum magis veritas oculata fide, quam per aures animis hominum infigatur : ideo necessarium duximus post narrationem graduum, eos etiam præsentī libro inscribi, quatenus possint & auribus, & oculorum inspectione adolescentes perfectissimam graduum doctrinam adipisci.

DE SERVILI COGNATIONE.

TIT. VII.

Illud certum est, ad seruiles cognationes illā partem edicti, qua proximitatis nomine bonorū possessio promittitur, non pertinere: nam nec vlla antiqua lege talis cognatio computabatur. Sed nostra constitutione, quam pro iure patronatus fecimus (quod ius vsque ad nostra tempora satis obscurum, atque nube plenum & vndique confusum fuerat) & hoc humanitate suggerente concessimus, vt si quis in seruii constitutus consortio, liberum vel liberos habuerit, siue ex libera, siue ex seruilis conditionis muliere: vel contra serua mulier ex libero vel seruo habuerit liberos cuiuscunque sexus: & ad libertatem his peruenientibus, ij, qui ex seruii ventre nati sunt, libertatem meruerint, vel dum mulieres liberæ erant, ipsi in seruitute eos habuerint, & postea ad libertatem peruenerint: vt hi omnes ad successionem patris vel matris veniant, patronatus iure in hac parte sopito. Hos enim liberos non solum in suorum parentum successionem, sed etiam alterum in alterius successionem mutuam vocauimus, ex illa lege specialiter eos vocantes: siue soli inueniantur, qui in seruitute nati, & postea manumissi sunt: siue vna cum alijs, qui post libertatem parentum concepti sunt: siue ex eodem patre, siue ex eadem matre, siue ex alijs nuptijs, ad similitudinem eorum, qui ex iustis nuptijs procreati sunt.

Item Repetitis itaque omnibus, quæ iam tradidimus, apparet non semper eos, qui parem gradum cognationis obtinent, pariter vocari. eoq; amplius, ne eum quidem, qui proximior sit cognatus, semper potiozem esse. Cum enim prima causa sit suorū heredum, & eorum, quos inter suos heredes enumerauimus: apparet pronepotem vel abnepotem defuncti potiozem esse, quam fratrem aut patrem ma-

eremque defuncti: cum alioqui pater quidem & mater (ut supra quoque tradidimus) primum gradum cognationis obtineant, frater vero secundum, pronepos autem tertio gradu sit cognationis, & abnepos quarto. Nec interest, in potestate morientis fuerit, an non, quod vel emancipatus, vel ex emancipato, aut ex foemineo sexu propagatus est. Amobis quoque suis heredibus, & quos inter suos heredes vocari diximus: adgnatus, qui integrum ius habet adgnationis, etiam si longissimo gradu sit, plerumque potior habetur, quam proximior cognatus. Nam patrui nepos vel pronepos avunculo vel matertera praefertur. Totiens igitur dicimus aut potiore haberi eum, qui proximior gradum cognationis obtinet, aut pariter vocari eos, qui cognati sunt: quotiens neque suorum heredum, quique inter suos heredes sunt, neque adgnationis [iure,] aliquis praeferrí debeat, secundum ea quae tradidimus: exceptis fratre & sorore emancipatis, qui ad successionem fratrum vel sororum vocantur: qui etsi capite deminuti sint, tamen praeferuntur ceteris ulterioris gradus adgnatis.

DE S V C C E S S I O N E libertorum.

T I T. V I I I.

Nunc de libertorum bonis videamus. Olim itaque licebat liberto patronum suum impune testamento praeterire: nam ita demum lex duodecim tabularum ad hereditatem liberti vocabat patronum, si intestatus mortuus esset libertus, herede suo nullo relicto. Itaque intestato mortuo liberto, si is suum heredem reliquisset, patrono nihil in bonis eius iuris erat. Et si quidem ex naturalibus liberis aliquem suum heredem reliquisset, nulla videbatur querela: si vero adoptivus filius fuisset, aperte iniquum erat, nihil iuris patrono superesse.

1 ¶ Qua de causa postea prætoris edicto hæc iuris iniquitas emendata est: siue enim faciebat testamentum libertus, iubebatur ita testari, ut patrono partem dimidiam bonorum suorum relinqueret: & si aut nihil, aut minus parte dimidia reliquerat: dabatur patrono contra tabulas testamenti partis dimidiæ bonorum possessio. Siue intestatus moriebatur, suo herede relicto filio adoptiuo: dabatur æque patrono contra hunc suum heredem, patris dimidiæ bonorum possessio. Prodesse autem libertis solebant ad excludendum patronum naturales liberi, non solum quos in potestate mortis tempore habebat, sed etiam emancipati, & in adoptionem dati: si modo ex aliqua parte scripti heredes erant, aut præteriti, contra tabulas, bonorum possessionem ex edicto [prætorio] petierant. nam exheredati nullo modo repellebant patronum.

2 ¶ Postea [vero] lege Papia adaucta sunt iura patronorum, qui locupletiores libertos habebant. Cautum est enim, ut ex bonis eius, qui sestertium centum millium patrimonium reliquerat, & pauciores, quam tres liberos habebat: siue is testamento facto, siue intestatus mortuus erat: virilis pars patrono deberetur. Itaque cum vnum [quidem] filium filiamue heredem reliquerat libertus: perinde pars dimidia debebatur patrono, ac si is sine vlllo filio filiaue intestatus decessisset. cum [vero] duos duasue heredes reliquerat, tertia pars debebatur patrono: si tres reliquerat, repellebatur patronus.

3 ¶ Sed nostra constitutio, quam pro omni natione, Græca lingua compendioso tractatu habito composuimus, ita huiusmodi causam definiuit: ut si quidē libertus vel liberta minores centenarijs sint, id est, minus centum aureis habeant substantiam (sic enim legis Papiæ summam interpretati sumus, ut pro mille sestertijs vnus aureus computetur) nullum locum habeat patronus in eorum successione: si tamen testamentum fecerint. Sin autem intestati deces-

decesserint, nullo liberorum relicto: tunc patrona-
 tus ius (quod erat ex lege duodecim tabularum) in-
 tegrum reseruauit. Cum vero maiores centenarijs
 sint, si heredes vel bonorum possessores liberos ha-
 beant, siue vnum, siue plures, cuiuscumque sexus vel
 gradus: ad eos successores parentum deduximus,
 patronis omnibus modis vna cum sua progenie se-
 motis. Sin autem sine liberis decesserint: si quidem
 intestati, ad omnem hereditatem patronos patro-
 nasque vocauimus. si vero testamentum quidem fe-
 cerint, patronos autem aut patronas præterierint,
 cum nullos liberos haberent, vel habentes eos ex-
 heredauerint, vel mater siue auus matern⁹ eos præ-
 terierint, ita quod non possint argui inofficiosa eorū
 testamenta: tunc ex nostra constitutione per bono-
 rum possessionem contra tabulas, non mediam (vt
 antea) sed tertiam partem bonorum liberti conse-
 quantur: vel quod deest, eis ex constitutione nostra
 repleatur, si quando minus tertia parte bonorum
 suorum libertus vel liberta eis reliquerit: ita sine
 onere, vt nec liberis liberti libertæque ex ea parte
 legata vel fideicommissa præstentur, sed ad cohe-
 redes eorum hoc onus redundet: multis alijs casu-
 bus a nobis in præfata constitutione congregatis,
 quos necessarios esse ad huiusmodi dispositionem
 iuris perspeximus, vt tam patroni patronæque,
 quam liberi eorum, necnon qui ex transuerso late-
 re veniunt, vsque ad quintum gradum ad successio-
 nem libertorum libertarumque vocentur, sicut ex
 ea constitutione intelligendum est: & si eiusdem
 patroni vel patronæ, vel duorum duarumque plu-
 riumque liberi sint: qui proximior est, ad liberti vel
 libertæ vocetur successionem, & in capita non in
 stirpes diuidatur successio: eodem modo & in ijs,
 qui ex transuerso latere veniunt, seruando. Pene
 enim consonantia iura ingenuitatis & libertinita-
 tis in successione fecimus.

4 § Sed hæc de ijs libertinis hodie dicenda sunt,
 qui

qui in ciuitatem Romanam peruenerunt: cum nec sint alij liberti, simul & Dedititij & Latinis sublati: cum Latinorum legitimæ successiones nullæ penitus erant, quia licet ut liberi vitam suam peragebant, attamen ipso ultimo spiritu simul animam atque libertatem amittebant, & quasi seruorum bona eorum iure quodammodo peculij ex lege Iunia [Norbana] manumissores detinebant. Postea vero senatusconsulto Largiano cautum fuerat, ut liberi manumissoris non nominatim exheredati facti, extraneis heredibus eorum in bonis Latinorum præponerentur. Quibus etiam superuenit diui Traiani edictum, quod eundem hominem, si inuito vel ignorante patrono ad ciuitatem Romanam venire ex beneficio principis festinaret, faciebat quidem uiuum ciuem Romanum, Latinum vero morientem. Sed nostra constitutione propter huiusmodi conditionum vices, & alias difficultates, cum ipsis Latinis etiam legem Iuniam, & senatusconsultum Largianum, & edictum diui Traiani, in perpetuum deleri censuimus: ut omnes liberti ciuitate Romana fruantur, & mirabili modo quibusdam adiectionibus ipsas vias, quæ in Latinitatem ducebant, ad ciuitatem Romanam capiendam transposuimus.

DE ADSIGNATIONE LIBERTORUM.

TIT. IX.

IN summa (quod ad bona libertorum [attinet]) admonendi sumus, censuisse senatum, ut quamuis ad omnes patroni liberos, qui eiusdem gradus sunt, æqualiter bona libertorum pertineant: tamen licere parenti, vni ex liberis assignare libertum, ut post mortem eius solus is patronus habeatur, cui assignatus est: & ceteri liberi, qui ipsi quoque ad eadem bona, nulla assignatione interueniente pariter admitterentur, nihil iuris in his bonis habeant: sed

sed ita demum pristinum ius recipiant, si is, cui assignatus est, decesserit nullis liberis relictis.

1 ¶ Nec tantum libortum, sed etiam libertam, & non tantum filio, nepotius, sed etiam filia neptine assignare permittitur.

2 ¶ Dator autem hæc assignandi facultas ei, qui duos pluresque liberos in potestate habebit, ut eis, quos in potestate habet, assignare libertum libertamque liceat. Unde quærebatur, si eum, cui assignavit, postea emancipaverit: num evanescat assignatio? Sed placuit evanescere, quod & Iuliano & alijs plerisque visum est.

3 ¶ Nec intereat, [an] testamento quis assignet, an sine testamento, sed etiam quibuscunque verbis patronis hoc permittitur facere, ex ipso senatusconsulto, quod Claudianis temporibus factum est, Sabelio Rufo & Asterio Scapula consulibus.

DE BONORVM POSSESSIONIBUS.

TIT. X.

IVS bonorum possessionis introductum est à prætoris emendandi veteris iuris gratia. Nec solum in intestatorum hereditatibus vetus ius eo modo prætor emendavit, sicut supra dictum est: sed in eorum quoque qui testamento facto decesserint. Nam si alienus posthumus heres fuerit institutus: quamvis hereditatem iure civili adire non poterat, cum institutio non valebat: honorario tamen iure bonorum possessor efficiebatur, videlicet cum à prætore adiuuabatur. sed & is à nostra constitutione hodie recte heres instituitur, quasi & iure civili non incognitus. Aliquando tamen, neque emendandi, neque impugnandi veteris iuris, sed magis, confirmandi gratia [prætor] pollicetur bonorum possessionem. Nam illis quoque, qui recte testamento facto heredes instituti sunt, dat secundum tabulas bonorum posses-

possessionem. Item ab intestato suos heredes, & agnatos ad bonorum possessionem vocat. Sed & remota quoque bonorum possessione, ad eos pertinet hereditas iure civili.

2 ¶ Quos autem solus vocat prætor ad hereditatem, heredes quidem ipso iure non fiunt, nam prætor heredem facere non potest. per legem enim tantum, vel similem iuris constitutionem heredes fiunt, veluti per senatusconsulta, & constitutiones principales: sed cum eis prætor dat bonorum possessionem, loco heredum constituuntur, & vocantur bonorum possessorum. Adhuc autem & alios complures gradus prætor fecit in bonorum possessionibus dandis, dum id agebat, ne quis sine successore moreretur. Nam angustissimis finibus constitutum per legem duodecim tabularum ius percipiendarum hereditatum prætor ex bono & æquo dilatauit.

3 ¶ Sunt autem bonorum possessiones ex testamento quidem hæ. Prima, quæ præteritis liberis datur, vocaturque *contra tabulas*. Secunda quam omnibus iure scriptis heredibus prætor pollicetur, ideoque vocatur *secundum tabulas*. Et cum de testamentis prius locutus est, ad intestatos transitum fecit. Et primo loco suis heredibus, & ijs, qui ex edicto prætoris inter suos heredes connumerantur, dat bonorum possessionem, quæ vocatur *unde liberi*. Secundo, legitimis heredibus. Tertio, decem personis, quas extraneo manumisso præferebat. sunt autem decem personæ hæ: pater, mater, avus, avia, tam paterni, quam materni: item filius, filia, nepos, neptis, tam ex filio, quam ex filia: frater, sorore, consanguinei, vel uterini. Quarto, cognatis proximis. Quinto, *tanquam ex familia*. Sexto patrono patris.

tronæque, liberisque eorum, & parentibus. Septimo, viro & uxori. Octavo, cognatis manumissoris.

4 ¶ Sed eas quidem prætorias introduxit iurisdic-
dictio: à nobis tamen nihil incuriosum prætermis-
sum est, sed nostris constitutionibus omnia corrigē-
tes, contra tabulas quidem & secundum tabulas
bonorū possessiones admisimus, utpote necessarias
constitutas: nec non ab intestato *unde liberi*

& unde legitimi bonorum possessiones. Quæ
autem in prætoris edicto quinto loco posita fuerat,
id est, *unde decem persone*, eam pio propo-
sito, & compendioso sermone superuacuum offen-
dimus. Cum enim præfata bonorum possessio de-
cem personas præponebat extraneo manumissori:
nostra constitutio, quam de emancipatione libero-
rum fecimus, omnibus parentibus, eisdemq; manu-
missoribus contracta fiducia manumissionem face-
re dedit: ut ipsa manumissio eorum hoc in se habeat
priuilegium, & superuacua fiat supradicta bono-
rum possessio. Sublata igitur prædicta quinta bo-
norum possessione, in gradum eius sextam antea
bonorum possessionem induximus: & quintam feci-
mus, quam prætor proximis cognatis pollicetur.
Cumq; antea fuerat septimo loco bonorū possessio,
sanguinem ex familia, & octavo *unde pa-
troni patronæque & parentes eorum*:
utramque per constitutionem nostram, quam de iu-
re patronatus fecimus, penitus euacuauimus. Cum
enim ad similitudinem successionis ingenuorum,
libertinorum successiones posuimus, quas usque
ad quintum gradum tantummodo coarctauimus,
ut sit aliqua inter ingenuos & libertinos differen-
tia: sufficit eis tam contra tabulas bonorum pos-
sessio, quā *unde legitimi*, & *unde cognati*,
ex qui-

ex quibus possunt sua iura vindicare, omni scrupuloseitate & inextricabili errore istarum duarum bonorum possessionum resoluta. Aliam vero bonorum possessionem, quæ *unde vir & uxor* appellatur, & nono loco inter veteres bonorum possessiones posita fuerat, & in suo vigore seruauimus, & altiore loco, id est, sexto eam posuimus: decima quoque bonorum possessione, quæ erat *unde cognati manumissoris*, propter causas enumeratas merito sublata: ut sex tantummodo bonorum possessiones ordinariæ permaneant, suo vigore pollentes. Septima eas secuta, quam optima ratione prætores introduxerunt. Nonissime enim promittitur edicto ijs etiam bonorum possessio, quibus ut detur, lege, vel senatusconsulto, ut constitutione comprehensum est: quam neque bonorum possessionibus, quæ ab intestato veniunt, neque ijs, quæ ex testamento sunt, prætor stabili iure connumerauit: sed quasi vltimum & extraordinarium auxilium (prout res exegit) accommodauit, scilicet ijs, qui ex legibus, senatusconsultis, constitutionibusve principum, ex nouo iure, vel ex testamento, vel ab intestato veniunt. Cum igitur plures species successionum prætor introduxisset, easque per ordinem disposuisset: & in vnaquaq; specie successionis sæpe plures essent dispari gradu personæ: ne actiones creditorum differrentur, sed haberent, quos conuenirent, & ne facile in possessionem bonorum defuncti mitterentur, & eo modo sibi consulere: ideo petendæ bonorum possessioni certum tempus præfiniuit. Liberis itaque & parentibus, tam naturalibus, quam adoptiuis in petenda bonorum possessione anni spatium, cæteris [autem] agnatis, vel cognatis, centum dierum dedit.

§ 4 Et si intra hoc tempus aliquis bonorum possessionem non petierit: eiusdem gradus personis adcre-

adcrefcit: vel fi nullus fit, deinceps cæteris bonorum poffeffionem perinde ex fuccefforio edicto pollicetur, ac fi is, qui præcedebat, ex eo numero non effat. Si quis itaque delatam fibi bonorum poffeffionem repudiauerit, non quoufque tempus bonorum poffeffioni præfinitum excefferit, expectatur: fed ftatim cæteri ex eodem edicto admittuntur. In petenda autem bonorum poffeffione dies viles finguli confiderantur.

6 q Sed bene anteriores principes & huic caufæ prouiderunt, ne quis pro petenda bonorum poffeffione curet: fed quocunque modo admittentis eam iudicium (intra ftatuta tamen tempora) oftenderit, plenum habeat earum beneficium.

DE ADQVIFITIONE PER adrogationem.

T I T. X I.

E St & alterius generis per vniuerfitatem fucceffio, quæ neque lege duodecim tabularum, neque prætoris edicto, fed eo iure, quod confenfu receptum eft, introducta eft.

1 q Ecce enim cum paterfamilias fe in adrogationem dat, omnes res eius corporales & incorporales, quæque ei debita funt, adrogatori antea quidem pleno iure adquirebantur: exceptis ijs, quæ per capitis deminutionem pereunt, quales funt operarum obligationes, & ius adgnationis. Vfus etenim & vfusfructus, licet his antea connumerabantur, attamen capitis deminutione minima eos tolli prohibuit noftra conftitutio.

2 q Nunc autem nos eandem adqviſitionem, quæ per adrogationem fiebat, coarctauimus ad ſimilitudinem naturalium parentum. Nihil enim aliud, niſi tantummodo vfusfructus tam naturalibus parentibus quam adoptiuis per filios familiarum adqviſitur in ijs rebus, quæ extrinſecus filiis obue-

niunt, dominio eis integro seruato. Mortuo autem filio adrogato in adoptiua familia, etiam dominium [rerum] eius ad adrogatorem pertransit: nisi supersint alia personæ, quæ ex constitutione nostra partem in ijs, quæ adquiri non possunt, antecedant.

3 ¶ Sed ex diuerso, pro eo, quod is debuit, qui se in adoptionem dedit, ipso quidem iure adrogator non tenetur, sed nomine filij conuenitur: & si noluerit eum defendere, permittitur creditoribus per competentes nostros magistratus bona, quæ eius cum usufructu futura fuissent, si se alieno iure non subiecisset, possidere, & legitimo modo ea disponere.

DE EO, CUI LIBERTATIS

causa bona addicuntur.

TIT. XII.

Accessit nouus casus successionis ex constitutione diui Marci. Nam si ij, qui libertatem acceperunt à domino in testamento, ex quo non aditur hereditas, velint bona sibi addici libertatum conseruandarum causa: audiuntur.

1 ¶ Et ita diui Marci rescripto 'ad Pompiliū Rufum continetur. verba rescripti ita se habent: Si Verginio Valenti, qui testamento suo libertatem quibusdam adscripsit, nemine successore ab intestato existente, in ea causa bona [eius] esse cœperant, vt venire debeant: is, cuius de ea re notio est, aditus rationem desiderij tui habebit, vt libertatum eam earum, quæ directo, quam earum, quæ per speciem fideicommissi relictæ sunt, tuendarum gratia addicantur tibi: si idonee creditoribus caueris de solido, quod cuique debetur, soluendo. Et ij quidem, quibus directæ libertas data est, perinde liberi erunt, ac si hereditas adita esset. Ij autem, quos heres manumittere rogatus est, à te libertatem consequentur, ita, vt si non alia conditione velis tibi bona addisi, quam vt [ij] etiam, qui directo libertatem

sem acceperunt, tui liberti fiant. Nam huic etiam voluntati tuæ, si ij, quorum de statu agitur, consensiant, auctoritatem nostram accommodamus. Et ne huius rescriptionis nostræ emolumentum alia ratione irritum fiat: si fiscus bona agnoscere voluerit, & ij, qui rebus nostris attendunt, sciant comodo pecuniario præferendam esse libertatis causam: & ita bona cogenda, ut libertas ijs salva sis, qui eam adipisci potuerunt, ac si hereditas ex testamento adita esset.

2 ¶ Hoc rescripto subuentum est & libertatibus, & defunctis, ne bona eorum à creditoribus possideantur & veneant. Certe si fuerint hac de causa bona addicta: cessat bonorum venditio existit enim defuncti defensor, & quidem idoneus, qui de solido creditoribus cauet.

3 ¶ In primis hoc rescriptum totiens locum habet, quotiens testamento libertates datæ sunt. Quid ergo si quis intestatus decedens, codicillis libertates dederit, neque adita sit ab intestato hereditas: [an] fauor constitutionis debebit locum habere? Certe si intestatus decesserit, & codicillis dederit libertatem competere eam, nemini dubium est.

4 ¶ Tunc [enim] constitutioni locum esse verba ostendunt, cum nemo successor ab intestato existat. Ergo quamdiu incertum erit, verum existat, an non cessabit constitutio. Si vero certum esse coeperit, neminem existeret: tunc erit constitutioni locus.

5 ¶ Si is, qui in integrum restitui potest, abstinuerit hereditate: an quamuis potest in integrum restitui, possit admitti constitutio, & bonorum addictio fieri? Quid ergo si post additionem libertatum conseruandarum causa factam in integrum sic restitutus? Vtique non erit dicendum reuocari libertates: quia semel competierunt.

6 ¶ Hæc constitutio libertatum conseruandarum causa introducta est. Ergo si libertates nullæ sunt datæ: cessat [hæc] constitutio. Quid ergo si viuus dederit
liber.

libertates, vel mortis causa; & ne de hoc quaeratur, utrum in fraudem creditorum, an non factum sit, idcirco velint sibi addici bona: an audiendi sint? Et magis est, ut audiri debeant, etsi deficient verba constitutionis.

7 ¶ Sed cum multas diuisiones eiusmodi constitutioni deesse perspeximus, lata est à nobis plenissima constitutio, in qua multae species collatae sunt, quibus ius huiusmodi successionis plenissimum est effectum, quas ex ipsius lectione constitutionis potest quis cognoscere.

DE SUCCESSIONIBVS SVBLATIS,
quae fiebant per bonorum venditiones, & ex
senatusconsulto Claudiano.

TIT. XIII.

Erant ante praedictam successionem olim & aliae per vniuersitatem successiones, qualis fuerat bonorum emptio, quae de bonis debitoris vendendis per multas ambages fuerat introducta, & tunc locum habebat, quando iudicia ordinaria in usu fuerant. sed cum extraordinarijs iudicijs posteritas usa est: ideo cum ipsis ordinarijs iudicijs etiam bonorum venditiones expirauerunt, & tantummodo creditoribus datur officio iudicis bona possidere, & prout utile eis visum est, ea disponere, quod ex latioribus Digestorum libris perfectius apparebit.

¶ Erat & ex senatusconsulto Claudiano miserabilis per vniuersitatem adquisitio: cum libera mulier seruili amore bacchata, ipsam libertatem per senatusconsultum amittebat, & cum libertate substantiam. quod indignum nostris temporibus esse existimantes, & à nostra ciuitate deleri & non inseri nostris Digestis concessimus.

DE OBLIGATIONIBVS.

TIT. XIV.

Nunc transeamus ad obligationes. Obligatio est iuris vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius rei soluendæ secundum nostræ ciuitatis iura.

1 ¶ Omnium autem obligationum summa diuisio in duo genera diducitur. namq; aut ciuiles sunt, aut prætorix. Ciuiles sunt, quæ aut legibus constitutæ, aut certo iure ciuili comprobatæ sunt. Prætorix sunt, quas prætor ex sua iurisdictione constituit, quæ etiam honorariæ vocantur.

2 ¶ Sequens diuisio in quatuor species diuiditur. Aut enim ex contractu sunt, aut quasi ex contractu, aut ex maleficio, aut quasi ex maleficio. Prius est, vt de ijs, quæ ex contractu sunt, dispiciamus. Harum æque quatuor sunt species. Aut enim re contrahuntur, aut verbis, aut literis, aut consensu. de quibus singulis dispiciamus.

QVIBVS MODIS RE CONTRAHITUR obligatio.

TIT. XV.

Recontrahitur obligatio, [veluti] mutui datione. Mutui autem datio in ijs rebus consistit, quæ pondere, numero, mensura constant: veluti vinum, oleo, frumento, pecunia numerata: ære, argento, auro: quas res aut numerando, aut metiendo, aut adpendendo in hoc damus, vt accipientium fiant. Et quoniam nobis non eadem res, sed aliæ eiusdem naturæ & qualitatis redduntur: inde etiam mutuū appellatum est, quia ita à me tibi datur, vt ex meo tuum fiat: & ex eo contractu nascitur actio, quæ vocatur condictio.

1 ¶ Is quoque, qui non debitum accepit ab eo, qui per errorem soluit, re obligatur: daturq; agens

ni contra eum propter repetitionem condictitia actio. Nam perinde ei condici potest, si apparet eum dare oportere, ac si mutuum accepisset. Unde pupillus, si ei sine tutoris auctoritate indebitum per errorem datum est, non tenebitur indebiti conditione: non magis, quam mutui datione. Sed hæc species obligationis non videtur ex contractu consistere: cum is, qui soluendi animo dat, magis voluerit negotium distrahere, quam contrahere.

2 ¶ Item is, cui res aliqua vtenda datur, id est, commodatur, re obligatur, & tenetur commodati actione. Sed is, ab eo, qui mutuum accepit, longe distat. namque non ita res datur, vt eius fiat, & ob id de ea re ipsa restituenda tenetur. Et is quidem, qui mutuum accepit, si quolibet fortuito casu amiserit, quod accepit: veluti incendio, ruina, naufragio, aut latronum hostiumue incursu: nihilominus obligatus remanet. At is, qui vtendum accepit, sane quidem exactam diligentiam custodiendæ rei præstare iubetur: nec sufficit ei tantam diligentiam adhibuisse, quantam suis rebus adhibere solitus est; si modo alius diligentior poterat eam rem custodire: sed propter maiorem vim maiore sue casus non tenetur, si modo non ipsius culpa is casus interuenit. alioqui si id, quod tibi commodatum est domi, peregre tecum ferre malueris, & vel incursu hostium prædonumue, vel naufragio amiseris: dubium non est, quin de restituenda ea re tenearis. Commodata autem res tunc proprie intelligitur, si nulla mercede accepta vel constituta, [res] tibi vtenda data est. alioqui mercede interueniente, locatus tibi usus rei videtur: Gratuitum enim debet esse commodatum.

3 ¶ Præterea & is, apud quem res aliqua deponitur, re obligatur, teneturq; actione depositi: quia & ipse de ea re, quam accepit, restituenda tenetur. Sed is ex eo solo tenetur, si quid dolo commiserit. culpæ autem nomine, id est, desidii ac negligentia,

non tenetur. Itaque securus est, qui parum diligenter custoditam rem furto amiserit: quia qui negligenti amico rem custodiendam tradit, [non ei] sed suæ facilitati id imputare debet.

4 ¶ Creditor quoque, qui pignus accepit, re obligatur: quia & ipse de ea re, quam accepit, restituenda tenetur actione pignoratitia. Sed quia pignus utriusque gratia datur, & debitoris, quæ magis pecunia ei credatur, & creditoris, quo magis ei in tuto sit creditum: placuit sufficere, si ad eam rem custodiendam exactam diligentiam adhibeat; quam si præstiterit: & aliquo fortuito casu rem amiserit: securum esse, nec impediri creditum petere.

DE VERBORVM OBLIGATIONIBUS.

TIT. XVI.

Verbis obligatio contrahitur ex interrogatione & responsione, cum quid dari fieriue nobis stipulamur ex qua duæ proficiuntur actiones, tam condictio certi, si certa sit stipulatio: quam ex stipulatu, si incerta sit. quæ hoc nomine inde utitur, quod stipulum apud veteres firmum appellabatur, forte à stipite descendens.

1 ¶ In hac re olim talia verba tradita fuerunt. *Spondes? spondeo. Promittis? promitto. [Fidepromittis? fidepromitto.] Fideiubes? fideiubeo. Dabis? dabo. Facies? faciam.* Vtrum autem Latina, an Græca, vel qualibet alia lingua stipulatio concipiatur, nihil interest: scilicet si uterque stipulantium intellectum eius linguae habeat: nec necesse est eadem lingua utrumque uti, sed sufficit congruenter ad interrogata respondere. Quinetiam duo Græci Latina lingua obligationem contrahere possunt. Sed hæc

hæc solennia verba olim quidem in usu fuerunt: postea autem Leonina constitutio lata est, quæ solennitate verborum sublata, sensum & consonantem intellectum ab utraque parte solum desiderat, quibuscumque tandem verbis expressum est.

2 ¶ Omnis stipulatio aut pure, aut in diem, aut sub conditione fit. Pure, veluti, *quinque aureos dare spondes?*

Idque confestim peti potest. In diem, cum adiecto die, quo pecunia solvatur, stipulatio fit: veluti, *decem aureos primis calendis martius dare spondes?*

Id autem quod in diem stipulamur, statim quidem debetur: sed peti prius, quam dies venerit, non potest; at ne eo quidem ipso die, in quem stipulatio facta est, peti potest: quia totus is dies arbitrio solventis tribui debet. Neque enim certum est eo die, in quem promissum est, datum non esse, prius quam is præterierit.

3 ¶ At si ita stipuleris, *decem aureos annuos, quo ad viam, dare spondes?*

& pure facta obligatio intelligitur, & perpetuatur: quia ad tempus non potest deberi: sed heres petendo, pacti exceptione submouebitur.

4 ¶ Sub conditione stipulatio fit, cum in aliquem casum differtur obligatio: ut si aliquid factum fuerit, vel non fuerit, committatur stipulatio: veluti,

Si Titius consul fuerit factus, quinque aureos dare spondes? Si quis ita stipuletur,

si in capitolium non ascendero, dare spondes? perinde erit ac si stipulatus esset, cum

moreretur, sibi dari. Ex conditionali stipulatione tantum spes est debitum iri: eamque ipsam spem in

heredem transmittimus, si prius quam conditio ex-
stet, mors nobis contigerit.

5 ¶ Loca etiam inseri stipulationi solent: veluti,
Carthagini dare spondes? Quæ stipulatio
licet pure fieri videtur, tamen re ipsa habet tempus
adiectum, quo promissor utatur ad pecuniam Car-
thagini dandâ. Et ideo si quis Romæ ita stipuletur,
hodie Carthagini dare spondes? inutilis
erit stipulatio, cum impossibilis sit repromissio.

6 ¶ Conditiones, quæ ad præsens vel præteri-
tum tempus referuntur, aut statim infirmant obli-
gationem, aut omnino non differunt, veluti,
**Si Titius Consul fuit, vel si Mænius vi-
uit, dare spondes?** Nam si ea ita non sunt, ni-
hil valet stipulatio: sin autem ita se habent, statim
valet. Quæ enim per rerum naturam sunt certa:
non morantur obligationem, licet apud nos incer-
ta sint.

7 ¶ Non solum res in stipulatum deduci pos-
sunt, sed etiam facta: ut si stipulemur aliquid fieri,
vel non fieri. & in huiusmodi stipulationibus opti-
mum erit pœnam subijcere, ne quantitas stipula-
tionis in incerto sit, ac necesse sit actori probare,
quod eius intersit. Itaque si quis, ut fiat aliquid, sti-
puletur: ita adijci pœna debet, **Si ita factum
non erit, tunc pœnæ nomine decem au-
reos dare spondes?** sed si quædam fieri, quæ-
dam non fieri, vna eademque conceptione stipu-
letur quis: clausula huiusmodi erit adijcienda,
**Si aduersus ea factum erit: siue quid
ita factum non fuerit: tunc pœnæ no-
mine decem aureos dare spondes?**

DE DVOBVS REIS STIPVLANDI
& promittendi.

TIT. XVII.

ET stipulandi & promittendi duo pluresue rei fieri possunt. Stipulandi ita, si post omnium interrogationem promissor respondeat, *Spondeo*: ut puta cum duobus separatim stipulantibus ita promissor respondeat, *Vtrique vestrum dare spondeo*. Nam si prius Titio sponderit, deinde alio interroganti spondeat, alia atque alia erit obligatio, nec creduntur duo rei stipulandi esse. Duo pluresue rei promittendi ita fiunt: *Mæui, decem aureos dare spondes? & Sei eosdem decem aureos dare spondes* [si] respondeant singuli separatim. *spondeo*.

1 ¶ Ex huiusmodi obligationibus, & stipulationibus solidum singulis debetur, & promittentes singuli in solidum tenentur. In vtraque tamen obligatione vna res vertitur: & vel alter debitum accipiendo, vel alter soluendo, omnium perimit obligationem, & omnes liberat.

2 ¶ Ex duobus reis promittendi: alius pure, alius in diem, vel sub conditione obligari potest, nec impedimento erit dies aut conditio, quo minus ab eo, qui pure obligatus est, petatur.

DE STIPVLATIONE
seruorum.

TIT. XVIII.

Seruus ex persona domini ius stipulandi habet. Sed & hereditas in plerisque personarum defuncti vicem sustinet. ideoque quod seruus hereditarius ante

aditam hereditatem stipulatur, acquirit hereditatis: ac per hoc etiam heredi postea facto acquiritur.

1 ¶ Siue autem domino, siue sibi, siue conseruo suo, siue impersonaliter seruus stipuletur: domino acquirit. Idem iuris est & in liberis, qui in potestate patris sunt, ex quibus causis acquirere possunt.

2 ¶ Sed cum factum in stipulatione continebitur: omni modo persona stipulantis continetur: veluti si seruus stipuletur, ut sibi ire agere liceat: ipse enim tantum prohiberi non debet, non etiam dominus eius.

3 ¶ Seruus communis stipulando, unicuique dominorum pro portione domini acquirit: nisi iussu unius eorum, aut nominatim alicui eorum stipulatus est. tunc enim soli ei acquiritur. Quod seruus communis stipulatur, si alteri ex dominis adquiri non potest: solidum alteri acquiritur, veluti si res, quam dari stipulatus est, unius domini sit.

DE DIVISIONE STIPULATIONUM.

TIT. XIX.

Stipulationum alia [sunt] iudiciales, alia prætoria, alia conuentionales, alia communes, tam prætoria, quam iudiciales.

1 ¶ Iudiciales sunt duntaxat, quæ à mero iudicis officio proficiuntur: veluti de dolo cautio, [vel de persequendo seruo, qui in fuga est: restituendoue pretio.]

2 ¶ Prætoria [sunt,] quæ à mero prætoris officio proficiuntur, veluti damni infecti, vel legatorum.] Prætorias autem stipulationes sic exaudiri oportet, ut in his etiam contineantur ædilitiæ, nam & hæ à iurisdictione [prætoris] veniunt.

3 ¶ Conuentionales sunt, quæ ex conuentione utriusque partis concipiuntur: [hoc est, neq; iussu iudicis, neque iussu prætoris, sed ex conuentione

con-

contrahentium,] quarum totidem genera sunt, quot (pene dixerim) rerum contrahendarum.

4 ¶ Communes sunt, veluti rem saluam fore pupillo: (Nam & Prætor iubet rem saluam fore pupillo caueri: & interdum iudex, si aliter hæc res expediri non potest:) vel de rato stipulatio.

DE INUTILIBVS STIPV- lationibus.

TIT. XX.

Omnis res, quæ dominio nostro subijcitur, in stipulationem deduci potest: siue mobilis sit, siue soli.

1 ¶ At si quis rem, quæ in rerum natura non est, aut esse non potest, dari stipulatus fuerit veluti Stichum, qui mortuus sit, quem viuere credebat: aut hippocentaurum, qui esse non possit: inutilis erit stipulatio.

2 ¶ Idem iuris est, si rem sacram aut religiosam, quam humani iuris esse credebat: vel rem publicam, quæ vsibus populi perpetuo exposita sit, vt forum, vel theatrum: vel liberum nomen, quem seruum esse credebat, vel cuius commercium non habuerit; vel rem suam dari quis stipuletur. Nec inpendenti erit stipulatio ob id, quod publica res in priuatum deduci, & ex libero seruus fieri potest, & commercium adipisci stipulator potest, & res [sua] stipulatoris esse desinere potest: sed protinus inutilis est. Item contra, licet initio vtiliter res in stipulationem deducta sit: si [tamen] postea in aliquam eorum causam, de quibus supra dictum est, sine facto promissionis deuenerit: extinguatur stipulatio. At nec statim ab initio talis stipulatio valebit, *Lucium Titium, cum seruus erit, dare spondes?* &

similia. quæ enim natura sui dominio nostro exempta sunt, in obligationem deduci nullo modo possunt.

3 ¶ Si quis alium daturum facturumve quid promiserit, non obligabitur: veluti si spondeat Titium quinque aureos daturum. Quod si effecturum se, ut Titius daret, spoponderit, obligatur.

4 ¶ Si quis alij, quam ei, cuius iuri subiectus sit, stipuletur, nihil agit. Plane solutio etiam in extraneam personam conferri potest: veluti si quis ita stipuletur, *Mihi aut Seio dare spondes?* ut obligatio quidem stipulatori adquiratur, solui tamen Seio, etiam innito eo, recte possit, ut liberatio ipso iure contingat, sed ille aduersus Seium habeat mandati actionem. Quod si quis sibi, & alij, cuius iuri subiectus non sit, dari decem aureos stipulatus est: valet quidem stipulatio: sed utrum totum debeat [stipulatori,] quod in stipulationem deductum est, an vero pars dimidia: dubitatum est: sed placuit, non plus quam dimidiam partem ei adquiri. Ei [vero,] qui iuri tuo subiectus est, si stipulatus sis, tibi adquiris: quia vox tua, tanquam filij sit, sicuti & filij vox, tanquam tua intelligitur in ijs rebus, quæ tibi adquiri possunt.

5 ¶ Præterea inutilis est stipulatio, si [quis] ad ea, quæ interrogatus fuerit, non respondeat: veluti si quis decem aureos à te dari stipuletur, tu quinque promittas, vel contra: aut si ille pure stipuletur, tu sub conditione promittas: vel contra: si modo scilicet id exprimas, id est, si cui sub conditione vel in diem stipulanti, tu respondeas, *presenti die spondeo*. Nam si hoc solum respondeas, *promitto* breuiter videris in eandem diem vel conditionem spopondisse. Neque enim necesse est in respondendo eadem omnia repeti, quæ stipulator expresserit.

6 ¶ Item inutilis est stipulatio, si vel ab eo stipuleris, qui tuo iuri subiectus est, vel si is à te stipuletur.

letur. Sed servus quidem non solum domino suo obligari non potest, sed ne quidem ulli alij, filij vero familiarum alijs obligari possunt.

7 ¶ Mutum neque stipulari, neque promittere posse palam est. quod & in surdo receptum est: quia & is, qui stipulatur, verba promittentis, & is, qui promittit, verba stipulantis audire debet: unde apparet non de eo nos loqui, qui tardius exaudit: sed de eo, qui omnino non audit.

8 ¶ Furiosus nullum negotium gerere potest: quia non intelligit, quod agit.

9 ¶ Pupillus omne negotium recte gerit: ita tamen, ut ubi tutoris auctoritas necessaria sit, adhibeatur tutor: veluti si ipse obligetur. nam alium sibi obligare etiam sine tutoris auctoritate potest.

10 ¶ Sed quod diximus de pupillis, utique de ijs verum est, qui iam habent aliquem intellectum. nam infans, & qui infantiae proximus est, non multum a furioso distant: quia huiusmodi ætatis pupilli nullum habent intellectum. Sed in proximis infantiae, propter utilitatem eorum, benignior iuris interpretatio facta est: ut idem iuris habeant, quod pubertati proximi. Sed qui in potestate parentis est impubes, ne auctore quidem patre obligatur.

11 ¶ Si impossibilis conditio obligationibus adijciatur: nihil valet stipulatio. Impossibilis autem conditio habetur, cui natura impedimento est, quo minus existat: veluti si quis ita dixerit, *Si digito calum attigero, dare spondes?* At si ita stipuletur, *Si digito calum non attigero, dare spondes?* pure facta obligatio intelligitur, ideoque statim peti potest.

12 ¶ Item verborum obligatio inter absentes concepta, inutilis est. Sed cum hoc materiam litium contentiosis hominibus præstabas, forte post tempus

pus tales allegator es opponentibus, & non præsentes fuisse, vel se vel aduersarios suos, contendentibus: ideo nostra constitutio propter celeritatem dirimendarum litium introducta est, quem ad Cæsarienses aduocatos scripsimus: per quam disposuimus, tales scripturas, quæ præsto esse partes indicant, omnino esse credendas, nisi is, qui talibus utitur improbis allegationibus, manifestissimis probationibus vel per scripturam, vel per testes idoneos adprobauerit, toto eo in die quo conficiebatur, instrumentū, sese vel aduersarium suū in alijs locis fuisse.

13 ¶ Post mortem suam dari sibi nemo stipulari poterat: non magis, quam post eius mortem, à quo stipulabatur. Ac nec is, qui in alicuius potestate est, post mortem eius stipulari poterat: quia patris vel domini voce loqui videtur. Sed & si quis ita stipuletur, *Pridie quā moriar, vel pridie quā morieris, dare spondes?* inutilis erat stipulatio. Sed cum (ut iam dictum est) ex consensu contrahentium stipulationes valeant: placuit nobis etiam in hunc iuris articulum necessariam inducere emendationem: ut siue post mortem, siue pridie quā moriatur stipulator, siue promissor, stipulatio concepta sit: stipulatio valeat.

14 ¶ Item si quis ita stipulatus erat, *Si nauis ex Asia venerit, hodie dare spondes?* inutilis erat stipulatio, quia præpostere concepta est. Sed quum Leo inclytæ recordationis, in dotibus eandem stipulationem, quæ præpostera nuncupatur, non esse reiiciendam existimauerit: nobis placuit, & huic perfectum robur accommodare, ut non solum in dotibus, sed etiam in omnibus valeat huiusmodi conceptio stipulationis.

15 ¶ Ita autem stipulatio concepta, velut si Titius dicat, *cum moriar, dare spondes?* vel

cum

cum morieris? & apud veteres utilis erat, & nunc valet.

16 ¶ Item post mortē alterius recte stipulamur.

17 ¶ Si scriptum in instrumento fuerit, promississe aliquem: perinde habetur, atque si interrogatione præcedente responsum sit.

18 ¶ Quotiens plures res vna stipulatione comprehenduntur, si quidem promissor simpliciter respondeat, *dare spondeo*: propter omnes teneatur. Si vero vnam ex his, vel quasdam daturum se sponderit: obligatio in iis, pro quibus sponderit, contrahitur. Ex pluribus enim stipulationibus, vna, vel quædam videntur esse perfectæ. singulas enim res stipulari, & ad singulas respondere debemus.

19 ¶ Alteri stipulari (vt supra dictum est) nemo potest. Inuentæ enim sunt huiusmodi [stipulationes vel] obligationes ad hoc, vt vnusquisque adquirat sibi, quod sua interest: cæterum si alij detur, nihil interest stipulatoris. Plane si quis velit hoc facere, poenam stipulari conueniet: vt nisi ita factum sit, vti est comprehensum, committatur poenæ stipulatio etiam ei, cuius nihil interest. Poenam enim cum stipulatur quis, non illud inspicitur, quod intersit eius, sed quæ sit quantitas in conditione stipulationis. Ergo si quis [ita] stipuletur, *Titio dari*, nihil agit. sed si adiecerit poenā, *nisi dederis, tot aureos dare spondes?* tunc committitur stipulatio.

20 ¶ Sed [&] si quis stipuletur alij, cum eius interest, placuit stipulationem valere. Nam si is, qui pupilli tutelam administrare cœperat, cesserit administratione contutori suo, & stipuletur rem pupilli saluam fore: quoniam interest stipulatoris fieri, quod stipulatus est (cum obligatus fuerus sit pupillo, si male res gesserit), tenet obligatio. Ergo et si quis procuratori suo dari stipulatus sit: habebit vi-

res stipulatio. Et si creditori suo [quis stipulatus sit:] quod sua interest, ne forte vel pœna committatur, vel prædia distrahantur, quæ pignori data erant: valet stipulatio.

21 ¶ Versa vice, qui alium facturum promisit, videtur in ea esse causa, ut non teneatur, nisi pœnam ipse promiserit.

22 ¶ Item nemo rem suam futuram, in eum casum, quo sua sit, utiliter stipulatur.

23 ¶ Si de alia re stipulator senserit, de alia promissor: perinde nulla contrahitur obligatio, ac si ad interrogatum responsum non esset: veluti si hominem Stichum a te quis stipulatus fuerit, tu de Pamphilo senseris, quem Stichum vocari credideris.

24 ¶ Quod turpi ex causa promissum est: veluti si quis homicidium vel sacrilegium se facturum promittat: non valet.

25 ¶ Cum quis sub aliqua conditione stipulatus fuerit: licet ante conditionem decesserit: postea existente conditione heres eius agere potest. Idem est & ex promissoris parte.

26 ¶ Qui hoc anno, aut hoc mense dari stipulatus est: nisi omnibus partibus anni vel mensis præteritis, non recte petet.

27 ¶ Si fundum dari stipuleris, vel hominem non poteris continuo agere: nisi tantum spatium præterierit, quo traditio fieri possit.

DE FIDEIUVSSORIBVS.

TIT. XXI.

P Ro eo qui promittit, solent alij obligari, qui fideiussores appellantur: quos homines accipere solent, dum curant, ut diligentius sibi cautum sit.

I ¶ In omnibus autem obligationibus adsumi possunt: id est, siue re, siue verbis, siue literis, siue consensu contractæ fuerint. At nec illud quidem interest, utrum civilis, an naturalis sit obligatio, cui
adipis

adijcitur fideiussor: adeo quidem, ut pro seruo quoque obligetur, sine extraneus sit, qui fideiussorem à seruo accipiat, siue ipse dominus in id, quod sibi naturaliter debetur.

2 ¶ Fideiussor non tantum ipse obligatur, sed etiam heredem relinquit obligatum.

3 ¶ Fideiussor & præcedere obligationem, & sequi potest.

4 ¶ Si plures sint fideiussores: quotquot erunt numero, singuli in solidum tenentur. Itaque liberum est creditori, à quo velit solidum petere. Sed ex epistola diui Hadriani compellitur creditor à singulis, qui modo soluendo sunt, litis contestatæ tempore, partes petere. Ideoque si quis ex fideiussoribus eo tempore soluendo non sit: hoc cæteros onerat. Sed si ab vno fideiussore creditor totum consequutus fuerit: huius solius detrimentum erit, si is, pro quo fideiussit, soluendo non sit: & sibi imputare debet, cum potuerit iuuari ex epistola diui Hadriani, & desiderare, ut pro parte in se detur actio.

5 ¶ Fideiussores ita obligari non possunt, ut plus debeant, quam debet is, pro quo obligantur. Nam eorum obligatio, accessio est principalis obligationis: nec plus in accessione potest esse, quam in principali re. At ex diuerso, ut minus debeant, obligari possunt. Itaque si reus decem aureos promiserit: fideiussor in quinque recte obligatur: contra vero obligari non potest. Item si ille pure promiserit: fideiussor sub conditione promittere potest: contra vero non potest. Non solum autem in quantitate, sed etiam in tempore minus aut plus intelligitur. Plus est enim statim aliquid dare: minus est post tempus dare.

6 ¶ Si quid autem fideiussor pro eo soluerit: eius recuperandi causa habet eum eo mandati iudicium.

7 ¶ Græce etiam fideiussor ita accipitur, τῆ

ἐμῇ πίστει κελεύω ἐγώ. i. *mea fide*
iubeo ego. [sed & si dixerit] θέλω siue
βούλομαι. i. volo, sed & φημί. i.
affirmo: pro eo erit, ac si dixerit λέγω. i.
dico.

§ 4 In stipulationibus fideiussorum sciendum
 est hoc generaliter accipi: ut quodeunque scriptum
 sit quasi actum, videatur etiam actum. Ideoque con-
 stat, si quis scripserit se fideiussisse: videri omnia
 solenniter acta.

DE L I T E R A R V M O B L I - gationibus.

T I T. XXII.

O Lim scriptura fiebat obligatio, quæ nominibus
 fieri dicebatur, quæ nomina hodie non sunt in
 usu. Plane si quis debere se scripserit, quod sibi nu-
 meratum non est: de pecunia minime numerata,
 post multum temporis exceptionem opponere non
 potest. hoc enim sæpiissime constitutum est. sic fit,
 ut & hodie, dum quæri non potest, scripturâ oblige-
 tur: & ex ea nascatur condictio, cessante scilicet
 verborum obligatione. Multum autem tempus in
 hac exceptione antea quidem ex principalibus con-
 stitutionibus usque ad quinquennium procedebat.
 sed ne creditores diutius possint suis pecunijs forsi-
 tan defraudari: per constitutionem nostram tem-
 pus coarctatum est, ut ultra biennij metas huiusmo-
 di exceptio minime extendatur.

DE O B L I G A T I O N I B V S ex consensu.

T I T. XXIII.

Consensu fiunt obligationes in emptionibus, vē-
 ditionibus, locationibus, conductionibus, socie-
 tati-

utibus, mandatis. Ideo autem istis modis obligatio dicitur consensu contrahi: quia neque scriptura, neque presentia omnimodo opus est. at nec dari quicquam necesse est, ut substantiam capiat obligatio: sed sufficit, eos, qui negotia gerunt, consentire. unde inter absentes quoque talia negotia contrahuntur, veluti per epistolam, vel per nuntium. Item in his contractibus alter alteri obligatur in id, quod alterum alteri ex bono & æquo præstare oportet. [cum aliqui in verborum obligationibus alius stipuletur, alius promittat.]

DE EMPTIONE ET venditione.

TIT. XXIV.

EMptio & venditio contrahitur, simulatque de pretio conuenerit: quamuis nondum pretium numeratum sit, ac ne arrha quidem data fuerit. Nam quod arrhæ nomine datur, argumentum est emptionis & venditionis contractæ. Sed hoc quidem de emptionibus & venditionibus quæ sine scriptura consistunt, obtinere oportet, nam nihil à nobis in huiusmodi emptionibus & venditionibus innouatum est, in ijs autem, quæ scriptura conficiuntur, non aliter perfectam esse venditionem & emptionem constituimus, nisi & instrumenta emptionis fuerint conscripta, vel manu propria contrahentium, vel ab alio quidem scripta, à contrahentibus autem subscripta: & si per rebellionem fiunt, nisi & completiones acceperint, & fuerint partibus absoluta. Donec enim aliquid deest ex his, & poenitentiae locus est, & potest emptor vel venditor sine poena recedere ab emptione [& venditione.] Ita tamen imponere [eis recedere] cōcedimus, nisi iam arrharum nomine aliquid fuerit datum. hoc enim subsequuto: siue in scriptis, siue sine scriptis venditio celebrata est: is, qui recusat adimplere contractum, si quidem est emptor.

perdit quod dedit. si vero venditor: duplum restituere compellitur, licet super arrhis nihil expressum est. Pretium autem constitui oportet, nam nulla emptio sine pretio esse potest.

1 ¶ Sed & certum esse pretium debet, alioqui si inter aliquos ita conuenerit, ut quanti Titius rem aestimauerit, tanti sit emptor: inter veteres satis abundeque hoc dubitabatur, constaretne venditio, an non. Sed nostra decisio ita hoc constituit, ut quotiens sic composita sit venditio, *quanti ille aestimauerit*, sub hac conditione stare contra-ctus: ut si quidem ille, qui nominatus est, pretium definierit: [tunc] omnimodo secundum eius aestimationem & pretium persoluator, & res tradatur, & venditio ad effectum perducatur: emptore quidem ex empto actione, venditore ex vendito agente. Sin autem ille, qui nominatus est, vel noluerit, vel non potuerit pretium definire: tunc pro nihilo esse venditionem, quasi nullo pretio statuto. Quod ius, cum in venditionibus nobis placuit: non est absurdum in locationibus & [in] conductionibus trahere.

2 ¶ Item pretium in numerata pecunia consistere debet. Nam in cæteris rebus, an precium esse posset, valde quærabatur: veluti an homo, aut fundus, aut toga alterius rei pretium esse posset. [Et] Sabinus & Cassius etiam in alia re putabant pretium posse consistere, unde illud est, quod vulgo dicebatur, permutatione rerum emptionem & venditionem contrahi, eamque speciem emptionis & venditionis vetustissimam esse, argumentoque utebantur Græco poeta Homero, qui aliquam partem exercitus Achiuorum vinum sibi comparasse ait, permutaris quibusdam rebus, his verbis:

Ενθεν ἄρ' οἰνίζοντο παρηκομῶων-
τες ἄχαιοι, ΑΛ-

Ἄλλοι μὲν χαλκῷ ἄλλοι δ' αἰθήρῳ
σιδήρῳ,

Ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτοῖς
βοέουσιν,

Ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεας.

id est,

*Hinc sibi certatim gentis de more co-
mati*

*Vina parant Graij ere dato, fulgente-
que ferro,*

*Tergoribusque, lubus sed & ipsis,
mancipiisque.*

Diuersæ scholæ auctores contra sentiebant: aliud-
que esse existimabant permutationem rerum, aliud
emptionem & venditionem: alioqui non posse rem
expediri, permutatis rebus, quæ videatur res ve-
nisse, & quæ pretij nomine data esse. nam utramque
videri & venisse, & pretij nomine datam esse, ratio-
nem non pati. Sed Proculi sententia, dicentis per-
mutationem propriam esse speciem contractus à
venditione separatam, merito prævaluit. cum &
ipse alijs Homericis versibus adiunabatur, & vali-
dioribus rationibus argumentabatur: quod & an-
teriores diui principes admiserunt, & in nostris Di-
gestis latius significatur.

3 ¶ Quum autem emptio & venditio contracta
sit [quod effici diximus, simulatque de pretie con-
uenerit, cum sine scriptura res agitur] periculum
rei venditæ statim ad emptorem pertinet, tametsi
adhuc ea res emptoti tradita non sit. Itaque si homo

mortuus sit, vel aliqua parte corporis læsus fuerit, aut ædes totæ vel aliqua ex parte incendio consumptæ fuerint: aut fundus vi fluminis totus vel aliqua ex parte ablatus sit, siue etiam inundatione aquæ aut arboribus turbine dejectis longe minor aut deterior esse cœperit, emptoris damnum est, cui necesse est, licet rem non fuerit nactus, pretium soluere. Quicquid enim sine dolo & culpa venditoris accidit, in eo venditor securus est. Sed & si post emptionem fundo aliquid per alluvionem accesserit: ad emptoris commodum pertinet. Nam & commodum eius esse debet cuius periculum est. Quod si fugerit homo, qui venit, aut subreptus fuerit, ita ut neque dolus, neque culpa venditoris interuenerit: animaduertendum erit, an custodiam eius usque ad traditionem venditor suscepit. Sane enim si suscepit: ad ipsius periculum is casus pertinet. si non suscepit, securus est. Idem & in cæteris animalibus, cæterisque rebus intelligimus. Utique tamen vindicationem rei & condictiorem exhibere debebit emptori: quia sane qui nondum rem emptori tradidit, adhuc ipse dominus est. Idem etiam est de furti & damni iniuriæ actione.

4. ¶ Emptio tam sub conditione quam pure contrahi potest. Sub conditione, veluti, *Si Stichus intra certum diem tibi placuerit, erit tibi emptus aureis tot.*

5. ¶ Loca sacra vel religiosa, item publica (veluti forum, basilicam) frustra quis sciens emit, quæ tamen si pro profanis vel priuatis deceptus à venditore quis emerit: habebit actionem ex empto, quod non habere ei liceat, ut consequatur, quod sua interest eum deceptum non esse. Idem iuris est, si hominem liberum pro seruo emerit.

DE LOCATIONE ET
conductione.

TIT. XXV

Locatio & conductio proxima est emptioni & venditioni, iisdemque iuris regulis consistit. Nam ut emptio & venditio ita contrahitur, si de pretio convenerit: sic & locatio & conductio ita contrahi intelligitur, si merces constituta sit. & competit locatori quidem locati actio, conductori vero conducti.

1 § Et quæ supra diximus, si alieno arbitrio pretium promissum fuerit: eadem & de locatione & conductione dicta esse intelligimus, si alieno arbitrio merces permessa fuerit. Qua de causa si fulloni polienda curandaue, ac sarcinatori sarcienda vestimenta quis dederit, nulla statim mercede constituta, sed postea tantum daturus, quantum inter eos convenerit: non proprie locatio & conductio contrahi intelligitur, sed eo nomine actio præscriptis verbi datur.

2 § Præterea sicut vulgo quærebatur, an permutatis rebus emptio & venditio contraheretur: ita quæri solebat de locatione & conductione, si forte rem aliquam utendam siue fruendam tibi aliquis dederit, & in vicem à te utendam siue fruendam aliam [rem] acceperit. Et placuit non esse locationem & conductionem sed proprium genus contractus. veluti si cum vnum bovem quis haberet, & vicinus eius vnum, placuerit inter eos, ut per decem dies in vicem boves commodarent, ut opus facerent, & apud alterum [alterius] bos perierit: neque locati, neque conducti, neque commodati competit actio: quia non fuit commodatum gratuitum. Verum præscriptis verbis agendum est.

3 § Adeo autem aliquam familiaritatem inter se videntur habere emptio & venditio, item locatio & conductio: ut in quibusdam causis quæri soleat, utrum

emptio & venditio contrahatur, an locatio & conductio. ut ecce de prædijs, quæ perpetuo quibusdam fruenda traduntur, id est, ut quamdiu pensio siue redditus pro his domino præstetur, neque ipsi conductor, neque heredi eius cuius conductor heresve eius id prædium vendiderit, aut donauerit, aut dotis nomine dederit, aliusve quocunque modo alienauerit, auferre liceat. Sed talis contractus, quia inter veteres dubitabatur, & à quibusdam locatio, à quibusdam venditio existimabatur: lex Zenoniana lata est, quæ emphyteuseos contractus propriam statuit naturam, neque ad locationem, neque ad venditionem inclinantem, sed suis pactionibus fulciendam: & si quidem aliquid pactum fuerit, hoc ita obtinere, ac si naturalis esset contractus. sin autem nihil de periculo rei fuerit pactum: tunc si quidem totius rei interius accesserit: ad dominum super hoc redundare periculum. sin autem particularis: ad emphyteuticarium huiusmodi damnum venire, quo iure utimur.

4 ¶ Item quaeritur si cum aurifice Titius conuenerit, ut is ex auro suo certi ponderis certæque formæ annulos ei faceret, & acciperet (verbi gratia) decem aureos: utrum emptio & venditio, an locatio & conductio contrahi videatur? Cassius ait, materiæ quidem emptionem & venditionem contrahi, operæ autem locationem & conductionem. Sed placuit tantum emptionem & venditionem contrahi. Quod si suum aurum Titius dederit, mercede pro opera constituta: dubium non est, quin locatio & conductio sit.

5 ¶ Conductor [autem] omnia secundum legem conductionis facere debet: & si quid in lege prætermissum fuerit: id ex bono & æquo præstare. Qui pro usu aut vestimentorum, aut argenti, aut iumentorum, mercedem aut dedit, aut promisit: ab eo custodia talis desideratur, qualem diligentissimus paterfamilias suis rebus adhibet. quam si præstiterit, &
aliquo

aliquo casu [fortuito eam] rem amiserit: de restituenda ea non tenebitur.

6 ¶ Mortuo conductore intra tempora conditionis, heres eius eodem iure in conductione succedit.

DE SOCIETATE.

TIT. XXVI.

Societatem coire solemus aut totorum bonorum, quam Græci specialiter *κοινωνία* appellant: aut vnius alicuius negotiationis, veluti mancipiorum vendendorum emendorumque, aut olei, aut vini, aut frumenti emendi vendendique.

1 ¶ Et quidem si nihil de partibus lucri & damni nominatum conuenerit: æquales scilicet partes & in lucro & in damno spectantur. Quod si expressæ fuerint [partes:] hæc seruari debent. Nec enim vnquam dubium fuit, quin valeat conuentio, si duo inter se pacti sint, vt ad vnum quidem duæ partes & lucri & damni pertineant, ad alium tertia.

2 ¶ De illa sane conuentione quæsitum est, si Titius & Seius inter se pacti sint, vt ad Titium lucri duæ partes pertineant, damni tertia: ad Seium duæ partes damni, lucri tertia: an rata debeat haberi conuentio? Quintus Mutius contra naturam societatis talem pactiōem esse existimauit, & ob id non esse ratam habendam, Seruius Sulpitius (cuius sententia præualuit) contra sensit: quia sæpe quorundam ita pretiosa est opera in societate, vt eos iustum sit conditione meliore in societatem admitti. Nam & ita coiri posse societatem non dubitatur, vt alter pecuniam conferat, alter non conferat, & tamen lucrum inter eos commune sit, quia opera alicuius pro pecunia valet. Et adeo contra Quinti Mutij sententiam obtinuit, vt illud quoque constiterit posse conuenire, vt quis lucri partem ferat, de damno non teneatur, quod & ipsum Seruius conuenien-

eer [sibi] fieri existimauit. Quod tamen intelligi oportet, vt si in alia re lucrum in alia damnum illatum sit: compensatione facta, solum, quod superest, intelligatur lucro esse.

3 ¶ Illud expeditum est, si in vna causa pars fuerit expressa, veluti in solo lucro vel in solo damno, in altera vero omissa: in eo quoque, quod prætermisum est, eandem partem seruari.

4 ¶ Manet autem societas eo vsque, donec in eodem consensu perseuerauerint. At cum aliquis renunciauerit societati, soluitur societas. Sed plane si quis callide in hoc renunciauerit societati, vt obueniens aliquod lucrum solus habeat, veluti si totorum bonorum socius, cum ab aliquo heres esset relictus, in hoc renunciauerit societati, vt hereditatem solus lucrificeret. cogitur hoc lucrum communicare. Si quid vero aliud lucrificiat, quod non captauerit: ad ipsum solum pertinet. Ei vero, cui renunciatum est, quicquid omnino post renuntiatam societatem acquiritur, soli conceditur.

5 ¶ Soluitur adhuc societas etiam morte socij: quia qui in societatem contrahit, certam personam sibi eligit. sed & si consensu plurium societas contracta sit: morte vnus socij soluitur, etsi plures supersint: nisi in coeunda societate aliter conuenierit.

6 ¶ Item si alicuius rei contracta societas sit, & finis negotio impositus est: finitur societas.

7 ¶ Publicatione quoque distrahi societatem manifestum est: scilicet si vniuersa bona socij publicentur. nam cum in eius locum alius succedat, pro mortuo habetur.

8 ¶ Item si quis ex socijs mole debiti prægrauatus, bonis suis cesserit, & ideo propter publica aut priuata debita substantia eius veneat: soluitur societas: sed hoc casu si adhuc consentiant in societatem, noua videtur incipere societas.

9 ¶ Socius socio ytrum eo nomine tantum te-

nea-

neatur pro socio actione, si quid dolo commiserit, si-
ent is, qui deponi apud se passus est: an etiam culpæ,
id est, desidii atque negligentie nomine: quæ situm
est. prævaluit tamen etiam culpæ nomine teneri
eum. Culpa autem non ad exactissimam diligen-
tiam dirigenda est. Sufficit enim talem diligen-
tiam communibus rebus adhibere [socium,] qua-
lem suis rebus adhibere solet. Nam qui parum di-
ligentem socium sibi adsumit: de se queri, sibi que
hoc imputare debet.

DE MANDATO.

TIT. XXVII.

Mandatum contrahitur quinque modis: siue sua
tantum gratia aliquis tibi mandet, siue sua &
tua, siue aliena tantum, siue sua & aliena, siue tua
& aliena. At si tua tantum gratia mandatum sit: su-
perfluum est mandatum, & ob id nulla ex eo obli-
gatio, nec mandati inter vos actio nascitur.

1. ¶ Mandantis [tantum] gratia interuenit man-
datum: veluti si quis tibi mandet, ut negotia eius
gereres, vel ut fundum ei emereres, vel ut pro eo
sponderes.

2. ¶ Tua gratia & mandantis. veluti si mandet
tibi, ut pecuniam sub vfuris crederes ei, qui in rem
ipsius mutuaretur: aut si volente te agere cum eo ex
fideiussoria causa, mandet tibi, ut cum reo agas, pe-
riculo mandatis: vel ut ipsius periculo stipuleris ab
eo, quem tibi deleget in id, quod tibi debuerat.

3. ¶ Aliena autem [tantum] causa interuenit
mandatum, veluti si tibi aliquis mandet, ut Titij ne-
gotia gereres, vel ut Titio fundum emereres, vel ut
pro Titio sponderes.

4. ¶ Sua & aliena: veluti si de communibus suis
& Titij negotiis gerendis tibi mandet, vel ut sibi &
Titio fundum emereres, vel ut pro eo & Titio spon-
deres.

5 ¶ Tua & aliena: veluti si tibi mandet, ut Titio sub usuris crederes: quia si sine usuris pecuniā crederes, aliena tantum gratia intercedit mandatum.

6 ¶ Tua tantum gratia interuenit mandatum veluti si tibi mandet, ut pecunias tuas in emptiones potius prædiorum colloques, quam fœneres: vel ex diuerso, ut pecunias tuas fœneres potius, quam in emptione prædiorum colloques. Cuius generis mandatum magis consilium, quam mandatum est, & ob id non est obligatorium: quia nemo ex consilio mandati obligatur, etiam si non expediat ei, cui mandabatur, cum liberum cuique sit apud se explorare, an sibi expediat consilium. Itaque si otiosam pecuniam domi te habentem hortatus fuerit aliquis, ut rem aliquam emereres, vel eam crederes: quamuis non expediat eam tibi emisse, vel credidisse, non tamen tibi mandati tenetur. Et adeo hæc ita sunt ut quæsitum sit, an mandati teneatur, qui mandauit tibi, ut pecuniam Titio fœnerares? sed obtinuit Sabini sententia, obligatorium esse in hoc casu mandatum: quia non aliter Titio credidisses, quam si tibi mandatum esset.

7 ¶ Illud quoque mandatum non est obligatorium, quod contra bonos mores est: veluti si Titius de furto, aut [de] damno faciendo, aut de iniuria facienda mandet tibi. licet enim poenam istius facti nomine præstiteris, non tamen ullam habes aduersus Titium actionem.

8 ¶ Is, qui exequitur mandatum, non debet excedere fines mandati. ut ecce, si quis usque ad centum aureos mandauerit tibi, ut fundum emereres, vel ut pro Titio sponderes: neque pluris emere debes, neque in ampliorem pecuniam fideiubere, alioqui non habebis cum eo mandati actionem. adeo quidem, ut Sabino & Cassio placuerit, etiam si usque ad centum aureos cum eo agere volueris: inutiliter te acturum. [Sed] diuersæ scholæ auctores recte usque ad centum aureos te acturum existimant: quæ
senten-

sententia sane benignior est. Quod si minoris emeris, habebis scilicet cum eo mandati actionem: quoniam qui mandat, ut sibi centum aureorum fundus emeretur, is utique mandasse intelligitur, ut minoris (si possit) emeretur.

9 ¶ Recte quoque mandatum contractum, si dum adhuc integra res sit, reuocatum fuerit, euanescit.

10 ¶ Item si adhuc integro mandato, mors alterutrius interueniat, id est, vel eius qui mandauerit, vel illius, qui mandatum suscepit: soluitur mandatum. Sed utilitatis causa receptum est: si eo mortuo, qui tibi mandauerat, tu ignorans eum decessisse, executus fueris mandatum: posse te agere mandati actione. alioqui iusta & probabilis ignorantia tibi damnum adferret. Et huic simile est, quod placuit, si debitores manumisso dispensatore Titij, per ignorantiam liberto soluerint, liberari eos, cum alioqui stricta iuris ratione non possent liberari, quia alij soluissent, quam cui soluere debuerint.

11 ¶ Mandatum non suscipere, cuilibet liberum est: susceptum autem consummandum est, aut quam primum renunciandum, ut per semetipsum, aut per alium eandem rem mandator exequatur. Nam nisi ita renunciatur, ut integra causa mandatori referretur eandem rem explicandi: nihilominus mandati actio locum habet: nisi iusta causa intercesserit, aut non renunciandi, aut intempestiue renunciandi.

12 ¶ Mandatum & in diem differri, & sub conditione fieri potest.

13 ¶ In summa sciendum est, mandatum, nisi gratuitum sit, in aliam formam negotij cadere. Nam mercede constituta, incipit locatio & conductio esse. Et (ut generaliter dicamus) quibus casibus sine mercede suscepto officio, mandati siue depositi contrahitur negotium: ijs casibus interueniente mercede locatio & conductio intelligitur contrahi.

trahi. Et ideo si fulloni polienda curandave quis dederit vestimenta, aut sarcinatori sarcienda, nulla mercede constituta neque promissa: mandati competit actio.

DE OBLIGATIONIBVS, [QVAE] quasi ex contractu [nascuntur.]

TIT. XXVIII.

Post genera contractuum enumerata dispiciamus etiam de ijs obligationibus, quæ quidem non proprie nasci ex contractu intelliguntur: sed tamen quia non ex maleficio substantiam capiunt, quasi ex contractu nasci videntur.

I & Igitur cum quis negotia absentis gesserit: vltro citroque inter eos nascuntur actiones, quæ appellantur negotiorum gestorum. sed domino quidem rei gestæ aduersus eum, qui gessit, directa competit actio: negotiorum autem gestori, contraria. quas ex nullo contractu proprie nasci, manifestum est: quippe ita nascuntur istæ actiones, si sine mandato quisque alienis negotijs gerendis se obtulerit. ex qua causa ij, quorum negotia gesta fuerint, etiam ignorantes obligantur. Idque utilitatis causa receptum est: ne absentium, qui subita festinatione coacti, nulli demandata negotiorum suorum administratione, peregre profecti essent, desererentur negotia: quæ sane nemo curaturus esset, si de eo, quod quis impendisset, nullam habiturus esset actionem. Sicut autem is, qui utiliter gessit negotia, dominum habet obligatum negotiorum gestorum: ita & contraiiste quoque tenetur, vt administrationis reddat rationem. Quo casu ad exactissimam quisque diligentiam compellitur reddere rationem: nec sufficit talem diligentiam adhibere, qualem suis rebus adhibere solet: si modo alias diligentior [eo] commodius administraturus esset negotia.

2 ¶ Tutores quoque, qui tutelæ iudicio tenentur, non proprie ex contractu obligati [esse] intelliguntur (nullum enim negotium inter tutorem & pupillum contrahitur) sed quia sane non ex maleficio tenentur, quasi ex contractu teneri videntur. Hoc autem casu mutua sunt actiones. Non tantum enim pupillus cum tutore habet tutelæ actionem: sed & contra tutor cum pupillo habet contrariam tutelæ, si vel impenderit aliquid in rem pupilli, vel pro eo fuerit obligatus, aut rem suam creditoribus eius obligauerit.

3 ¶ Item si inter aliquos communis res sit sine societate: veluti quod pariter eis legata donataue esset: & alter eorum alteri ideo teneatur communi diuidundo iudicio, quod solus fructus ex ea re perceperit, aut quod socius eius solus in eam rem necessarias impensas fecerit: non intelligitur ex contractu proprie obligatus esse: quippe nihil inter se contraxerunt. sed quia ex maleficio non tenetur: quasi ex contractu teneri videtur.

4 ¶ Idem iuris est de eo, qui coheredi familiæ eriscundæ iudicio ex his causis obligatus est.

5 ¶ Heres quoque legatorum nomine non proprie ex contractu obligatus intelligitur: (neque enim cum herede, neque cum defuncto, vllum negotium legatarius gelsisse proprie dici potest) & tamen quia ex maleficio non est obligatus: quasi ex contractu debere intelligitur.

6 ¶ Item is, cui quis per errorem non debitum soluit, [quasi ex contractu debere videtur.] Adeo enim non intelligitur proprie ex contractu obligatus [esse,] vt si certiore rationem sequamur: magis (vt supra diximus) ex distractu, quam ex contractu possit dici obligatus esse. nam qui soluendi animo pecuniam dat: in hoc dare videtur, vt distrahat potius negotium, quam contrahat. Sed tamen perinde is, qui accipit, obligatur, ac si mutuum ei daretur. & ideo conditione tenetur.

7 ¶ Ex quibusdam tamen causis repeti non potest, quod per errorem non debitum solutum sit. sic namque definierunt veteres, ex quibus causis infitiando lis crescit, ex ijs causis non debitum solutum, repeti non posse: veluti ex lege Aquilia, item ex legato. Quod veteres quidam in ijs legatis locum habere voluerunt, quæ certa constituta per damnationem cuique legata fuerant. nostra autem constitutio, cum vnâ naturam omnibus legatis & fideicommissis indulset, huiusmodi augmentum in omnibus legatis & fideicommissis extendi voluit: sed non omnibus legatarijs hoc præbuit, sed tantummodo in ijs legatis & fideicommissis, quæ sacrosanctis ecclesijs, & cæteris venerabilibus locis, quæ religionis vel pietatis intuitu honorantur, relicta sunt: quæ si indebita soluantur, non repetuntur.

PER QVAS PERSONAS NOBIS
obligatio acquiritur.

TIT. XXIX.

EXpositis generibus obligationum, quæ ex contractu vel quasi ex contractu nascuntur: admonendi sumus adquiri nobis non solum per nosmetipsos, sed per eas quoque personas, quæ in nostra potestate sunt, veluti per seruos & filios nostros: ut tamen, quod per seruos [nostros] nobis acquiritur, totum nostrum fiat: quod autem per liberos, quos in potestate habemus, ex obligatione fuerit adquisitum, hoc diuidatur secundum imaginem rerum proprietatis & vsusfructus, quam nostra decreuit constitutio: ut quod ab actione commodum perueniat, huius vsusfructum quidem habeat pater, proprietatem autem filio seruetur, scilicet patre actionem mouente secundum nouellæ nostræ constitutionis diuisionem.

1 ¶ Item per liberos homines, & alienos seruos, quos bona fide possidemus, acquiritur nobis: sed
tantum

tantum ex duabus causis, id est, si quid ex operis suis, vel ex re nostra adquirant.

2. ¶ Per eum quoque seruum, in quo vsumfructum [vel vsum habemus,] similiter ex duabus istis causis nobis acquiritur.

3. ¶ Communem seruum pro dominica parte dominis adquirere certum est; excepto eo, quod nominatim vni stipulando: aut per traditionem accipiendo, illi soli acquirit: veluti cum ita stipulatur, *Titio domino meo dare spondes?* Sed si domini vnus iussu seruus fuerit stipulatus, licet antea dubitabatur, tamen post nostram decisionem res expedita est, vt illi tantum adquirat, qui hoc ei facere iussit, vt supra dictum est.

QVIBVS MODIS TOLLITUR obligatio.

TIT. XXX.

Tollitur autem omnis obligatio solutione eius, quod debetur: vel si quis, consentiente creditore, aliud pro alio soluerit. Nec interest, quis soluat, vtrum ipse, qui debet, an alius pro eo. liberatur enim & alio solvente: siue sciente, siue ignorante debitore, vel inuito [eo] solutio fiat. Item si reus soluerit: etiam ij, qui pro eo interuenerunt, liberantur. Idem ex contrario contingit, si fideiussor soluerit: non enim ipse solus liberatur, sed etiā reus.

1. ¶ Item per acceptilationem tollitur obligatio. Est autē acceptilatio, imaginaria solutio. Quod enim ex verborum obligatione Titio debetur, id si velit Titius remittere, poterit sic fieri, vt pariatur hæc verba debitorem dicere: *Quod ego tibi promisi, habesne acceptum?* & Titius respondeat, *habeo*. Sed & Græce potest acceptilatio fieri: dummodo sic fiat, vt Latinis verbis solet [exigi,]

[exigi.] ἔχεις λαβῶν δηνάρια τό-
 σα; ἔχω λαβῶν. id est. tot denarios
 acceptos habes? acceptos habeo. Quo ge-
 nere (ut diximus) tantum eæ solvantur obligatio-
 nes, quæ ex verbis consistunt, non etiam cæteræ.
 Consentaneum enim visum est, verbis factam obli-
 gationem, alijs posse verbis dissolui. Sed & id quod
 alia ex causa debetur, potest in stipulationem dedu-
 ci, & per acceptilationem dissolui. Sicut autem
 quod debetur, pro parte recte soluitur: ita in parte
 debiti acceptilatio fieri potest.

2. ¶ Est [autem] prodita stipulatio, quæ vulgo
 Aquiliana appellatur, per quam contingit, ut om-
 nium rerum obligatio in stipulationem deducatur, &
 ea per acceptilationem tollatur. Stipulatio enim A-
 quiliana renouat omnes obligationes, & à Gallo
 Aquilio ita composita est: *Quidquid te mihi
 ex quacunque causa dare facere oport-
 et, oportebitue, præsens in diemue:
 quarumcunque rerum mihi tecum a-
 ctio est, quæque aduersus te petitio, vel
 aduersus te persecutio est, eritue: quod-
 ne tu meum habes, tenes, possides, [do-
 lone malo fecisti, quo minus possideas:]
 quanti quæque earum rerum res erit,
 tantam pecuniam dari stipulatus est
 Aulus Agerius, spondit Nume-
 rius Nigidius. quod Numerius Nigi-
 dius*

dius Aulo Agerio spondit, id haberetne à se acceptum Numerius Nigidius Aulum Agerium rogavit. Aulus Agerius Numerio Nigidio acceptum fecit.

3. ¶ Præterea novatione tollitur obligatio: veluti si id quod tibi Seius debebat à Titio dari stipulatus sis. Nā interuentu nouę personę noua nascitur obligatio, & prima tollitur, translata in posteriorem: adeo, vt interdum, licet posterior stipulatio inutilis sit, tamen prima novationis iure tollatur: veluti si id, quod vt Titio debes, à pupillo sine tutoris auctoritate stipulatus fuerit, quo casu res amittitur, nam & prior debitor liberatur, & posterior obligatio nulla est. Non idem iuris est, si à seruo quis fuerit stipulatus. nam tunc prior perinde obligatus manet, ac si postea nullus stipulatus fuisset. Sed si eadem persona sit, à qua postea stipuleris: ita demum novatio fit, si quid in posteriore stipulatione noui sit: forte si cōditio aut dies, aut si leuius adijciatur, aut detrahatur. Quod autē diximus, si conditio adijciatur, novationē fieri: sic intelligi oportet, vt ita dicamus factam novationem, si conditio extiterit: alioqui si defecerit, durat prior obligatio. Sed, cum hoc quidem inter veteres constabat, tūc fieri novationem, cum nouandi animo in secundam obligationem itum fuerat: per hoc autem dubiū erat, quando nouandi animo videretur hoc fieri, & quales de hoc præsumptiones alij in alijs casibus introducebant: ideo nostra processit constitutio, quæ apertissime definit, tunc solum novationem prioris obligationis fieri, quoties hoc ipsum inter contrahentes expressum fuerit, quod propter novationem prioris obligationis conuenerunt, alioqui & manere pristinam obligationem, & secundam ei accedere, vt

maneat

maneat ex utraque causa obligatio secundum nostram constitutionis definitionem, quam licet ex ipsius lectione apertius cognoscere.

4 § Hoc amplius, et obligationes, quæ consensu contrahuntur, contraria voluntate dissolvuntur. Nam si Titius & Seius inter se consenserint, ut fundum Tusculanum emptum Seius haberet centum aureis: deinde renondum secuta, id est, neque pretio soluto, neque fundo tradito, placuerit inter eos, ut discederetur ab ea emptione & venditione: quicquid liberantur. idem est in conductione & locatione, & in omnibus contractibus, qui ex consensu descendunt, sicut iam dictum est.

INSTITUTIONVM, *seu Elementorum*

D. IUSTINIANI
Sacratissimi Principis

LIBER QVARTVS.

DE OBLIGATIONIBVS, QVAB
ex delicto nascuntur.

TITVLVS. I.

QVVM sit expositum superiore libro de obligationibus ex contractu, [& quasi ex contractu:] sequitur, vt de obligationibus ex maleficio, [& quasi ex maleficio] dispiciamus. Sed illæ quidem (vt suo loco tradidimus) in quatuor genera diuiduntur. hæ vero vnius generis sunt. nam omnes ex re nascuntur, id est, ex ipso maleficio, veluti ex furto, rapina, damno, iniuria.

1 ¶ Furtum est contrectatio fraudulosa, lucri faciendi gratia, vel ipsius rei, vel etiam vsus eius possessionisue, quod lege naturali prohibitum est admittere.

2 ¶ Furtum autem vel à furto, id est, nigro, dictum est, quod clam & obscure fiat, & plerumque nocte: vel à fraude, vel à ferendo, id est, auferendo: vel à Græco sermone, quod *Φῶρξ* appellant fures. Imo & Græci à ferendo *Φῶρξ* dixerunt.

3 ¶ Furtorum autem duo sunt genera: manifestum,

rum, & nec manifestum. Nam conceptum & oblatum, species potius actionis sunt furto coherentes, quam genera furtorum, sicut inferius apparebit.

Manifestus fur est, quæ Græci, ἐπ' αὐτοφόρῳ appellant: nec solum is, qui in ipso furto apprehenditur, sed etiam is, qui in eo loco apprehenditur, quo [furtum] fit: veluti qui in domo furtum fecit, & nondum egressus ianuam, apprehensus fuerit: & qui in oliueto oliuatum, aut in vineto vuarum furtum fecit, quandiu in eo oliueto aut vineto apprehensus fuerit. Imo ulterius furtum manifestum est extendendum, quamdiu eam rem fur tenens visus vel apprehensus fuerit: siue in publico, siue in privato: vel à domino, vel ab alio, antequam eo peruenerit, quo deferre vel deponere destinasset. Sed si pertulit quo destinavit, tametsi apprehendatur cum re furtiva, non est manifestus fur. Nec manifestum furtum quid sit, ex ijs, quæ diximus, intelligitur. nam quod manifestum non est, id scilicet manifestum est.

4 ¶ Conceptum furtum dicitur, cum apud aliquem testibus præsentibus furtiva res quæ sita & inuenta sit. nam in eum propria actio constituta est, quamvis fur non sit, quæ appellatur concepti. Oblatum furtum dicitur, cum res furtiva ab aaliquo tibi oblata sit, eaque apud te concepta sit: utique si ea mente tibi data fuerit, ut apud te potius quam apud eum, qui dedit, conciperetur. nam tibi, apud quem concepta sit, propria aduersus eum, qui obtulit, quamvis fur non sit, constituta est, actio, quæ appellatur oblatis. Est etiam prohibiti furti actio aduersus eum, qui furtum quærere testibus præsentibus volentem prohibuerit. Præterea poena constituitur edicto prætoris per actionem furti non exhibiti aduersus eum, qui furtivam rem apud se quæsitam & inuentam non exhibuit. Sed hæ actiones, scilicet concepti & oblatis, & furti prohibiti, nec-

nec non furti non exhibiti in desuetudinem abi-
sunt. Quum enim requisitio rei furtivæ hodie se-
cundum veterem observationem non fiat: merito
ex consequentia etiam præfatæ actiones ab usu cō-
muni recesserunt: quum manifestum sit, quod om-
nes, qui scientes rem furtivam susceperint, & cela-
verint, furti nec manifesti obnoxii sunt.

5 ¶ Poena manifesti furti, quadrupli est, tam ex
serui, quam ex liberi persona: nec manifesti, dupli-

6 ¶ Furtum autem fit, non solum cum quis in-
tercipiendi causa rem alienam amouet: sed genera-
liter cum quis alienam rem invito domino contre-
ctat. Itaq; siue creditor pignore, siue is, apud quem
res deposita est, ea re utatur, siue is, qui rem uten-
dam accepit, in alium usum eam transferat, quam
eius gratia ei data est: furtum committit. veluti si
quis argentum utendum acceperit, quasi amicos ad
coenam inuitaturus, & id peregre secum tulerit: aut
si quis equum gestandi causa commodatum sibi, lon-
gius aliquo duxerit: quod ve: eres scripserunt de eo,
qui in aciem equum perduxisset.

7 ¶ Placuit tamen eos qui rebus commodatis
aliter uterentur, quam utendas acceperint, ita fur-
tum committere: si se intelligant, id invito domino
facere: eumque, si intellexisset, non permissurum.
et si permissurum credant, extra crimen videri, o-
ptima sane distinctione: quia furtum, sine affectu
furandi non committatur.

8 ¶ Sed & si credat aliquis invito domino se rem
commodatam sibi contrectare, domino autem vo-
lente id fiat: dicitur furtum non fieri. Vnde illud
quæsitum est, cum Titius seruum Mæuij sollicitaue-
rit, ut quasdam res domino subriperet, & ad eum
perferret, & seruus id ad Mæuium pertulerit. Mæ-
uius [autem] dum vult Titium in ipso delicto de-
prehendere, permiserit seruo quasdam res ad eum
perferre: utrum furti, an serui corrupti iudicio te-
neatur Titius, an neutro? Et cum nobis super hac

dubitatione suggestum est, & antiquorum prudentium super hoc altercationes perspeximus, quibusdam neque furti, neque serui corrupti actionem præstantibus, quibusdam furti tantummodo: nos huiusmodi calliditati obuiam euntes, per nostram decisionem sancimus, non solum furti actionem, sed & serui corrupti contra eum dari. Licet enim [is] seruus deterior [à sollicitatore] minime factus est, & ideo non concurrant regulæ, quæ serui corrupti actionem introducunt: tamen consilium corruptoris ad perniciem probitatis serui introductum est, ut sit ei pœnalis actio imposita, tanquam [si] re ipsa fuisset seruus corruptus: ne ex huiusmodi impunitate & in alium seruum, qui facile posset corrumpi, tale facinus à quibusdam perpetretur.

9 ¶ Interdum etiam liberorum hominum furtum sit. veluti si quis liberorum nostrorum, qui in potestate nostra sunt, subreptus fuerit.

10 ¶ Aliquando autem etiam suæ rei furtum quis committit: veluti si debitor rem, quam creditori pignoris causa dedit, subtraxerit.

11 ¶ Interdum [quoque] furti tenetur, qui ipso furtum non fecit: qualis est is, cuius ope & consilio furtum factum est. In quo numero est, qui tibi nummos excussit, ut alius eos raperet: aut tibi obstitit, ut alius rem tuam exciperet, aut oves tuas vel boues fugauerit, ut alius eas acciperet. Et hoc veteres scripserunt de eo, qui panno rubro fugauit armentum. Sed si quid eorum per lasciuiam, & non data opera, ut furtum admitteretur, factum est: in factum actio dari debet. At ubi ope Mæuij Titius furtum fecerit: ambo furti tenentur. Ope & consilio eius quoque furtum admitti videtur, qui scalas forte fenestris supponit: aut ipsas fenestras vel ostium effringit, ut alius furtum faceret: quiue ferramenta ad effringendum, aut scalas, ut fenestris supponerentur, commodauerit, sciens cuius rei gratia commodauerit. Certe qui nullam opem ad fur-

EUM

rum faciendum adhibuit, sed tantum consilium dedit, atque hortatus est ad furtum faciendum, non tenetur furti.

12 ¶ Hi, qui in parentum vel dominorum potestate sunt, si rem eis subripiunt, furtum quidem faciunt, & res in furtivam causam cadit (nec ob id ab ullo vsucapi potest, antequam in domini potestatem reuertatur) sed furti actio non nascitur: quia nec ex alia vlla causa potest inter eos actio nasci. Si vero ope & consilio alterius furtum factum fuerit: quia utique furtum committitur, conuenienter ille furti tenetur: quia verum est, ope & consilio eius furtum factum esse.

13 ¶ Furti autem actio ei competit, cuius interest rem saluam esse, licet dominus non sit. Itaque nec domino aliter competit, quam si eius intersit rem non perire.

14 ¶ Vnde constat creditorem de pignore subrepto furti [actione] agere posse, etiam si idoneum debitorem habeat: quia expedit ei pignori potius incumbere, quam in personam agere: adeo quidem, ut quamuis ipse debitor eam rem subriperit: nihilominus creditori competat actio furti.

15 ¶ Item si fullo polienda curandaue, aut sarcinator sarcienda vestimenta mercede certa [constituta] [acceperit, eaque furto amiserit: ipse furti habet actionem, non dominus, quia domini nihil interest eam rem non perire, quum iudicio locati à fullone aut sarcinatore rem suam persequi possit. Sed & bonæ fidei emptori subrepta re, quam emerit, quamuis dominus non sit, omnino competit furti actio quemadmodum & creditori. Fulloni vero & sarcinatori non aliter furti actionem competere placuit, quam si soluendo fueriat: hoc est, si domino rei æstimationem soluere possint. Nam si soluendo non sint: tunc quia ab eis suum dominus consequi non possit: ipsi domino furti competit actio: quia hoc casu ipsius interest rem saluam esse. I-

dem est, & si in parte soluendo fuerit fullo aut sarcinator.

16 ¶ Quæ de fullone & sarcinatore diximus, eadem & ad eum, cui commodata res est, transferenda veteres existimabant. Nam ut ille fullo mercedem accipiendo, custodiam præstat: ita is quoque, qui commodatum utendi causa accepit, similiter necesse habet custodiam præstare. Sed nostra providentia etiam hoc in nostris decisionibus emendavit, ut in domini voluntate sit: siue commodati actionem aduersus eum, qui rem commodatam accepit, mouere desiderat: siue furti aduersus eum, qui rem subripuit: & alterutra earum electa, dominum non posse ex poenitentia ad alteram venire actionem. sed si quidem furem elegerit: illum, qui rem utendam accepit, penitus liberari. sin autem commodator veniat aduersus eum, qui rem utendam accepit: ipsi quidem nullo modo competere posse aduersus furem furti actionem. eum autem, qui pro re commodata conuenitur, posse aduersus furem furti habere actionem: ita tamen, si dominus sciens rem esse subreptam, aduersus eum, cui res commodata fuerit, peruenit. sin autem nescius & dubitans rem esse subreptam, apud eum commodati actionem instituerit, postea autem re comperta voluerit remittere quidem commodati actionem, ad furti autem actionem peruenire: tunc licentia ei conceditur & aduersum furem venire, obstaculo nullo ei opponendo, quoniam incertus constitutus mouit aduersus eum, qui rem utendam accepit, commodati actionem: nisi domino ab eo satisfactum fuerit: tunc etenim omnino furem à domino quidem furti actione liberari: suppositum autem esse ei, qui pro re sibi commodata domino satisfecit: cum manifestissimum sit, etiam si ab initio dominus actionem commodati instituerit, ignarus rem esse subreptam, postea autem hoc ei cognito, aduersus furem transferit: omnino liberari eum, qui rem commodatam
acce-

acceperit, quemcunque causæ exitum dominus aduersus furem habuerit: eadem definitione obtinente, siue in parte, siue in solidum soluendo sit is, qui rem commodatam acceperit.

17 ¶ Sed is, apud quem res deposita est, custodiam non præstat: sed tantum in eo obnoxius est, si quid ipse dolo malo facerit. quæ de causa si res ei subrepta fuerit: quia restituendæ eius rei nomine depositi non tenetur, nec ob id eius interest rem saluam esse: furti agere non potest, sed furti actio domino competit.

18 ¶ In summa, sciendum est, quæsitum esse, an impubes rem alienam amouendo, furtum faciat? Et placuit, quia furtum ex affectu [furandi] consistit, ita demum obligari eo crimine impuberem, si proximus pubertati sit, & ob id intelligat se delinquere.

19 ¶ Furti actio, siue dupli, siue quadrupli, tantum ad poenæ persecutionem pertinet. Nam ipsius rei persecutionem extrinsecus habet dominus, quæ aut vindicando, aut condicendo potest auferre. Sed rei vindicatio quidem aduersus possessorem est: siue fur ipse possidet, siue alius quilibet: condictio autem aduersus furem ipsum heredemue eius, licet possideat, competit.

DE VI BONORVM RAPTORVM.

TIT. II.

Q Vi res alienas rapit, tenetur quidem etiam furti (quis enim magis alienam rem inuito damno contrectat, quam qui vi rapit? ideoque recte dictum est eum improbum furem esse) sed tamen propriam actionem eius delicti nomine prætor introduxit, quæ appellatur vt bonorum raptorum: & est intra annum quadrupli, post annum simpli: quæ actio utilis est, etiam si quis vnâ rem, licet minimam, rapuerit. Quadruplum autem non totum poena est, sicut in actione furti manifesti diximus, sed in quadruplo inest & rei persecutio: vt poena tri-

pli sit, siue comprehendatur raptor in ipso delicto, siue non. Ridiculum enim esset lenioris conditionis esse eum, qui vi rapit, quam qui clam amouet.

1 ¶ Ita tamen competit hæc actio, si dolo malo quis rapuerit. Nam qui aliquo errore ductus, rem suam esse existimans, & imprudens iuris, eo animo rapuerit, quasi domino liceat etiam per vim rem suam auferre à possessoribus: absolui debet. Cui scilicet conueniens est, nec furri teneri eum, qui eodē hoc animo rapuit. Sed ne, dum talia excogitantur, inueniatur via per quam raptores impune suam exerceant auaritiam: melius diuinalibus constitutionibus pro hac parte prospectum est, ut nemini liceat vi rapere vel rem mobilem vel se mouentem, licet suam eandem rem existimet: sed si quis contra statuta principum fecerit, rei quidem suæ dominio cadere: si autem aliena [res] sit, post restitutionem eius, etiam æstimationem eiusdem rei præstare. Quod non solum in mobilibus rebus, quæ rapi possunt constitutiones obtinere censuerunt: sed etiam [in] inuasionibus quæ circa res soli fiunt, ut ex hac causa ab omni rapina homines abstineant.

2 ¶ Sane in hac actione non utique expectatur, rem in bonis actoris esse. nam siue in bonis sit, siue non: si tamen ex bonis sit, locum hæc actio habebit. Quare siue locata, siue commodata, siue etiam pignorat, siue deposita sit [res] apud Titium, sic ut intersit eius eam rem [per vim] non auferri (veluti si in deposita re culpam quoque promisit) siue bona fide possideat, siue vsumfructum quis habeat in ea, vel quid aliud iuris, ut intersit eius non rapi: dicendum est, ei competere hanc actionem, non ut dominium accipiat: sed illud solum, [quod] ex bonis eius qui rapinam passus est, [id est,] quod ex substantia eius ablatum esse proponatur. Et generaliter dicendum est, ex quibus causis furti actio competit in re clam facta, ex eisdem causis omnes habere hanc actionem.

DE LEGE AQUILIA.

TIT. III.

D Amni iniuriæ actio constituitur per legem Aquiliam: cuius primo capite cautum est, *ut si quis alienum hominem, alienamve quadrupedem, quæ pecudum numero sit, iniuria occiderit: quanti ea res in eo anno plurimi fuerit, tantum domino dare damnetur.*

I Quod autem non præcise de quadrupede, sed de ea tantum, quæ pecudum numero est, cauetur: eo pertinet, ut neque de feris bestiis, neque de canibus cautum esse intelligamus: sed de iis tantum, quæ [gregatim] proprie pasci dicuntur: quales sunt equi, muli, asini, oves, boues, capræ: De suis quoque idem placuit. Nam & si pecudum appellatione continentur: quia & hi gregatim pascuntur. Sic denique & Homerus in Odyssæa ait (sicut Aelius Martianus in suis institutionibus refert.)

*Δῆδες τὸν γε σύεαςι παρημένον οἱ,
δὲ νέμοντε;*

*Πὰρ Κόρακ' ὅ πετρεῖ ἐπὶ τε κρή-
νῃ Ἀρεθύσῃ.*

id est,

*Seclantem videas, qui errant per pas-
cua, porcos*

*Ad Coracis saxum, iuxta fontemque
Arethnsam.*

2 ¶ Iniuria autem occidere intelligimus, qui nullo iure occidit. Itaque qui latronem [insidiatorem] occiderit, non tenetur, utique si aliter periculum effugere non potest.

3 ¶ Ac ne is quidem hac lege tenetur, qui casu occidit, si modo culpa eius nulla inueniatur. nam alioqui non minus ex dolo quam ex culpa quisque hac lege tenetur.

4 ¶ Itaque si quis dum iaculis ludit, vel exercitatur, transeuntem servum tuum traiecerit, distinguitur. Nam si id à milite in eo campo, ubi solitum est exercitari, admissum est: nulla culpa eius intelligitur. si alius tale quid admiserit: culpæ reus est. Idem iuris est de milite, si in alio loco, quam qui ad exercitandum militibus destinatus est, id admiserit.

5 ¶ Item si putator ex arbore deiecto ramo servum tuum transeuntem occiderit: si prope viam publicam aut vicinalem id factum est, neque proclamavit, ut casus evitari posset, culpæ reus est: sed si proclamavit, nec ille curavit præcauere, extra culpam est putator. Aequè extra culpam esse intelligitur, si seorsum à via forte, vel in medio fundo cædebat, licet non proclamavit: quia [in] eo loco nulli ex raneo ius fuerat versandi.

6 ¶ Præterea, si Medicus, qui servum tuum secuit, dereliquerit curationem [eius,] & ob id mortuus fuerit servus, culpæ reus erit.

7 ¶ Imperitia quoque culpæ adnumeratur: veluti si Medicus [ideo] servum tuum occiderit, quia male eum secuerit, aut perperam ei medicamentum dederit.

8 ¶ Impetu quoque mularum, quas mulio propter imperitiam retinere non potuit, si servus tuus oppressus fuerit: culpæ reus est mulio. Sed si & propter infirmitatem eas retinere non potuerit, cum alius firmior eas retinere potuisset: æquè culpa tenetur. Eadem placuerunt de eo quoque qui cum equo veheretur, impetum eius aut propter infirmitatem, aut propter imperitiam suam retinere non potuerit.

9 ¶ His

9 ¶ His autem verbis legis, *quanti id eo in anno plurimi fuerit*, illa sententia exprimitur: vt si quis hominem tuum, qui hodie claudus, aut mancus, aut luscus erit, occiderit, qui in eo anno integer, aut pretiosus fuerit: non tanti teneatur, quanti hodie erit, sed quanti in eo anno plurimi fuerit. Qua ratione creditum est poenalem esse huius legis actionem: quia non solum tanti quisque obligatur, quantum damni dederit, sed aliquando longe pluris. Ideoque constat in heredem eam actionem non transire: quæ transitura fuisset, si ultra damnum nunquam lis æstimeretur.

10 ¶ Illud non ex verbis legis, sed ex interpretatione placuit: non solum perempti corporis æstimationem habendam esse, secundum ea quæ diximus; sed eo amplius, quicquid præterea perempto eo corpore, damni vobis illatum fuerit: veluti si seruum tuum heredem ab aliquo institutum, ante quis occiderit, quam is iussu tuo hereditatem adierit, nam hereditatis quoque amissæ rationem esse habendam constat. Item si ex pari mularum vnam, vel ex quadrigis equorum vnum quis occiderit, vel ex comœdis vnus seruus occisus fuerit: non solum occisi fit æstimatio, sed eo amplius, id quoque computatur, quanti depretiati sunt, qui supersunt.

11 ¶ Liberum autem est ei, cuius seruus occisus fuerit, & ex indicio priuato legis Aquiliæ damnum persequi, & capitalis criminis [eum] reum facere.

12 ¶ Caput secundū legis Aquiliæ in vfu nō est.

13 ¶ Capite tertio de omni cætero damno cauetur. Itaque si quis seruum vel eam quadrupedem, quæ pecudū numero est, vulnerauerit: siue eā quadrupedem, quæ ipecudom numero non est, veluti canem aut feram bestiam vulnerauerit, aut occiderit: hoc capite actio constituitur. In cæteris quoque omnibus animalibus, item in omnibus rebus, quæ anima carent, damnum per iniuriam datum, hac

hac parte vindicatur. Si quid enim vltum, aut ruptum, aut fractum fuerit: actio ex hoc capite constituitur, quanquam poterat sola rupti appellatio in omnes istas causas sufficere: Ruptum enim intelligitur, quod quoquo modo corruptum est. Vnde non solum fracta, aut vltata, sed etiam scissa, & collisa, & effusa, & quoque modo perempta, atque deteriora facta, hoc verbo continentur. Denique responsum est, si quis in alienum vinum aut oleum, id miscuerit, quo naturalis bonitas vini aut olei corrumpetur: ex hac parte legis [Aquilie] eum teneri.

14 ¶ Illud palam est, sicut ex primo capite ita demum quisque tenetur, si dolo aut culpa eius homo aut quadrupes occisus occisaue fuerit: ita ex hoc capite, de dolo aut culpa, [&] de cætero damno quemque teneri. [Ex] hoc tamen capite non quanti in eo anno, sed quanti in diebus triginta proximis res fuerit, obligatur is, qui damnum dederit.

15 ¶ At nec *plurimi* quidem verbum adijcitur. Sed Sabino recte placuit, perinde habendam æstimationem, ac si etiam hac parte *plurimi* verbum adiectum fuisset. nam plebem Romanam, quæ Aquilio tribuno interrogante hanc legem tulit, contentam fuisse quod prima parte eo verbo vltata esset.

16 ¶ Cæterum placuit, ita demum directam ex hac lege actionem esse, si quis præcipue corpore suo damnum dederit. Ideoque in eum, qui alio modo damnum dederit, vtilis actiones dari solent, veluti si quis hominem alienum, aut pecus ita incluserit, vt fame necaretur: aut iumentum ita vehementer egerit, vt rumperetur: aut pecus in tantum exagitauerit, vt præcipitaretur: aut si quis alieno ferto persuaserit, vt in arborem ascenderet, vel in puteum descenderet, & is ascendendo, vel descendendo, aut mortuus, aut aliqua parte corporis læsus fuerit, utilis actio in eum datur. Sed si quis alie-

num servum [aut] de ponte aut de ripa in flumen deiecerit, & is suffocatus fuerit: eo, quod proiecit, corpore suo damnum dedisse, non difficulter intelligi potest: ideoque ipsa lege Aquilia tenetur. Sed si non corpore damnum fuerit datum, neque corpus læsum fuerit, sed alio modo alicui damnum contigerit: quum non sufficiat, neque directa, neque utilis legis Aquiliæ actio: placuit eum, qui obnoxius fuerit, in factum actione teneri: veluti si quis misericordia ductus alienum servum compeditum soluerit, ut fugeret.

DE INIURIIS.

TIT. IV.

Generaliter iniuria dicitur omne, quod non iure fit. specialiter, alias contumelia, quæ à contemnendo dicta est, quam Græci ὑβριν appellant: alias culpa, quam Græci ἐγκλημα dicunt, sicut in lege Aquilia damnum iniuria datum accipitur: alias iniquitas & iniustitia, quam Græci ἀνομίαν καὶ ἀδικίαν vocant. cum enim prætor vel iudex non iure contra quem pronuntiat: iniuriam accepisse dicitur.

I ¶ Iniuria autem committitur non solum cum quis pugno pulsatus, aut fustibus cæsus, vel etiam verberatus erit: sed & si cui convicium factum fuerit, siue cuius bona quasi debitoris, qui nihil deberet, possessa fuerint ab eo, qui intelligebat nihil eum sibi debere: vel si quis ad infamiam alicuius libellum, aut carmen, [aut historiam] scripserit, composuerit, ediderit, dolose malo fecerit, quo quid eorum fieret: siue quis matrem familias, aut prætextatum, prætextatamve adfectatus fuerit: siue cuius pudicitia attentata esse dicetur: & denique alijs plurimis modis admitti iniuriam manifestum est.

2 ¶ Pati-

2 § Patitur autem quis iniuriam non solum per semetipsum, sed [etiam] per liberos suos, quos in potestate habet; itemque per uxorem suam, id enim magis prævaluit. Itaque si filia alicuius, quæ Titio nupta est, iniuriam feceris: non solum filia nomine tecum iniuriarum agi potest, sed etiam patris quoque & mariti nomine. Contra autem, si viro iniuria facta sit: uxor iniuriarum agere non potest. Defendi enim uxores à viris, non viros ab uxoribus, æquum est. Sed & focer nurus nomine, cuius vir in [eius] potestate est, iniuriarum agere potest.

3 § Servis autem ipsis quidem nulla iniuria fieri intelligitur, sed domino fieri per eos videtur, non tamen iisdem modis, quibus etiam per liberos & uxores: sed ita, cum quid atrocius commissum fuerit, & quod aperte ad contumeliam domini respicit: veluti si quis alienum servum [atrociter] verberaverit, & in hunc casum actio proponitur. At si quis servo conuicium fecerit, vel pugno eum percussit: nulla in eum actio domino competit.

4 § Si communi servo iniuria facta sit: æquum est, non pro ea parte, qua dominus quisque est, æstimationem iniuriæ fieri, sed ex dominorum persona, quia ipsis fit iniuria.

5 § Quod si usufructus in servo Titij est, proprietas Mæuij: magis Mæuio iniuria fieri intelligitur.

6 § Sed si libero [homini,] qui tibi bona fide servit, iniuria facta sit: nulla tibi actio dabitur, sed suo nomine is experiri poterit, nisi in contumeliam tuam pulsatus sit, tunc enim competit & tibi iniuriarum actio. Idem ergo est & in servo alieno bona fide tibi serviente, ut quotiens admittatur iniuriarum actio, quotiens in tuam contumeliam iniuria ei facta sit.

7 § Poena autem iniuriarum ex lege duodecim tabularum propter membrum quidem ruptum talis erat propter os vero fractum nummaria poena

erat

erant constituta, quasi in magna veterum propter-
tate. Sed postea prætores permittebant ipsis, qui
iniuriam passi sunt, eam æstimare, ut iudex vel tanti
[reum] condemneret. quanti iniuriam passus æstima-
uerit, vel minoris, prout ei visum fuerit. Sed poena
quidem iniuriæ, quæ ex lege duodecim tabularum
introducenda est, in desuetudinem abiit. quam autem
prætores introduxerunt (quæ etiam honoraria ap-
pellatur) in iudicijs frequentatur. Nam secundum
gradum dignitatis, vitæque honestatem, crescit aut
minuitur æstimatio iniuriæ: qui gradus condemna-
tionis, & in seruili persona non im merito seruatur:
ut aliud in seruo actore, aliud in medijs actus homi-
ne, aliud in vilissimo vel compedito ius [æstimatio-
nis] constituatur.

8 ¶ Sed & lex Cornelia de iniurijs loquitur, &
iniuriarum actionem introduxit, quæ competit ob
eam rem, quod se pulsatum quis, verberatumue,
vel domum suam vi introitam esse dicat. Domum
autem accipimus, siue in propria domo quis ha-
bitat, siue in conductâ, siue gratis, siue hospitio re-
ceptus sit.

9 ¶ Atrox iniuria æstimatur vel ex facto, veluti
si quis ab alio vulneratus sit, vel fustibus cæsus. vel
ex loco: veluti si cui in theatro, vel in foro, vel con-
spectu prætoris iniuria facta sit. vel ex persona: ve-
luti si magistratus iniuriam passus fuerit. vel si se-
natori ab humili persona iniuria facta sit, aut paren-
ti patronus fiat à liberis vel libertis. Aliter enim
senatoris & patris patronique, aliter extranei &
humilis personæ iniuria æstimatur. Nonnunquam &
locus vulneris atrocem iniuriam facit, veluti si in
oculo quis percussus fuerit. Parui autem refert, v-
trum patrifamilias an filio familias talis iniuria fa-
cta sit: nam & hæc atrox iniuria æstimabitur.

10 ¶ In summa sciendum est, de omni iniuria cum,
qui passus est, posse vel criminaliter agere vel ci-
uiler. Et si quidem ciuiler agitur, æstimatione
facta,

facta secundum quod dictum est, poena reo imponitur. Sin autem criminaliter: officio iudicis extraordinaria poena reo irrogatur: hoc videlicet observando, quod Zenoniana constitutio introduxit, ut viri illustres, quique super eos sunt, & per procuratores possint actionem iniuriarum criminaliter vel persequi vel suscipere, secundum eius tenorem, qui ex ipsa manifestius apparet.

¶ II § Non solum autem is iniuriarum tenetur, qui fecit iniuriam, id est, qui pertussit. verum ille quoque tenetur, qui dolo fecit [iniuriam,] vel qui procuravit, ut cui mala pugno percuteretur.

¶ 12 § Hæc actio dissimulatione aboletur. & ideo si quis iniuriam dereliquerit, hoc est, statim passus ad animum suum non reuocaverit: postea ex poenitentia remissam iniuriam non poterit recolare.

DE OBLIGATIONIBVS, QVAE quasi ex delicto nascuntur.

TIT. V.

¶ SI iudex litem suam fecerit: non proprie ex maleficio obligatus videtur. sed quia neque ex maleficio, neque ex contractu obligatus est, & utique peccasse aliquid intelligitur, licet per imprudentiam: ideo videtur quasi ex maleficio teneri, & in quantum de ea re æquum religioni iudicantis videbitur, poenam sustinebit.

¶ I § Item is, ex cuius coenaculo, vel proprio ipsius, vel conducto, vel in quo gratis habitat, deiectum effusumve aliquid est, ita ut alicui noceret: quasi ex maleficio obligatus intelligitur. Ideo autem non proprie ex maleficio obligatus intelligitur, quia plerumque ob alterius culpam tenetur, aut serui, aut liberi. Cui similis est is, qui ea parte, qua vulgo iter fieri solet, id positum aut suspensum habet, quod potest (si ceciderit) alicui nocere: quo casu poena decem aureorum constituta est. De eo vero,

vero, quod deiectum effusumue est, dupli, quantum damni datum sit, constituta est actio. Ob hominem vero liberum occisum, quinquaginta aureorum pœna constituitur. Si vero viuat, nocitumque ei esse dicatur: quantum ob eam rem æquum iudici videtur, actio datur. Index enim computare debet mercedes medicis præstitas, cæteraque impendia, quæ in curatione facta sunt, præterea operas, quibus caruit aut cariturus est ob id, quod inutilis est factus.

2 ¶ Si filiusfamilias seorsum à patre habitauerit, & quid ex cænaculo eius deiectum effusumue fuerit, siue quid positum suspensumue habuerit, cuius casus periculosus est: Iuliano placuit in partem nullam [esse] actionem; sed eum ipso filio agendum esse. Quod & in filiofamilias iudice obseruandum est, qui litem suam fecerit.

3 ¶ Item exercitor navis aut cauponæ aut stabuli de dolo aut furto, quod in naui aut caupona aut stabulo factum erit, quasi ex maleficio teneri videtur, si modo ipsius nullum est maleficio, sed alicuius eorum, quorum opera nauem aut cauponam aut stabulum exercet. Cum enim neque ex maleficio neque ex contractu sit aduersus eum constituta hæc actio, & aliquatenus culpæ reus est, quod opera maiorum hominum vteretur. ideo quasi ex maleficio teneri videtur. In his autem casibus in factum actio competit, quæ heredi quidem datur, aduersus heredem autem non competit.

DE ACTIONIBVS.

TIT. VI.

Supereft, vt de actionibus loquamur. Actio autem nihil aliud est, quam ius persequendi in iudicio, quod sibi debetur.

1 ¶ Omnium autem actionum, quibus inter aliquos apud iudices arbitrosue de quacunque re quaeritur, summa diuisio in duo genera deducitur, aut

M

enim

enim in rem sunt, aut in personam. Namque agit unusquisque, aut cum eo qui ei obligatus est, vel ex contractu, vel ex maleficio: quo casu prodiæ sunt actiones in personam, per quas intendit aduersarium ei dare aut facere oportere, & alijs quibusdam modis. Aut cum eo agit, qui nullo iure ei obligatus est, mouet tamen alicui de aliqua re controuersiam: quo casu prodiæ actiones in rem sunt: veluti si rem corporalem possideat quis, quam Titus suam esse affirmet, possessor autem dominum eius se esse dicat. nam si Titius suam esse intendat: in rem actio est.

2 ¶ Aequè si agat [quis,] ius sibi esse fundo forte vel ædibus utendi fruendi, vel per fundum vicini eundi agendi, vel ex fundo vicini aquam ducendi: in rem actio est. Eiusdem generis est actio de iure prædiorum urbanorum: veluti si [quis] agat ius sibi esse altius ædes suas tollendi prospiciendive, vel proijciendi aliquid, vel immittendi tignum in vicini ædes. Contra quoque de usufructu, & de seruitutibus prædiorum rusticorum, item prædiorum urbanorum, inuicem quoque prodiæ sunt actiones, ut si quis intendat ius non esse aduersario utendi fruendi: eundi agendi, aquamue ducendi: item altius tollendi prospiciendive, vel proijciendi immittendive: istæ quoque actiones iurem sunt, sed negatiuæ. Quod genus actionis in controuersijs rerum corporalium prodictum non est. Nam in his is agit, qui non possidet: ei vero, qui possidet, non est actio prodicta, per quam neget rem actoris esse. Sane vno casu, qui possidet, nihilominus [is] actoris partes obtinet, sicut in latioribus Digestorum libris opportunius apparebit.

3 ¶ Sed istæ quidem actiones, quarum mentionem habuimus, & si quæ sunt similes, ex legitimis & ciuilibus causis descendunt. Aliæ autem sunt, quas prætor ex sua iurisdictione comparatas habet tam in rem, quam in personam, quas & ipsas necessarium

rum est exemplis ostendere. [vt] ecce, Plerumque ita permittit [prætor] in rem agere, vt vel actor dica: se quasi vsucepisse, quod non vsuceperit; vel ex diuerso possessor dicat aduersarium suum non vsucepisse, quod non vsuceperit,

4 ¶ Namque si cui ex iusta causa res aliqua tradita fuerit (veluti ex causa emptionis, aut donationis, aut dotis, aut legatorum) [&] necdum eius rei dominus effectus est: si eius rei possessionem casu amiserit, nullam habet in rem directam actionem ad eam persequendam: quippe ita proditæ sunt iura civili actiones, vt quis dominium suum vindicet. sed quia sane durum erat, eo casu deficere actionem; inuenta est à prætore actio, in qua dicit is qui possessionem amisit, eam rem se vsucepisse, quam vsu non cepit, & ita vindicat suam esse: quæ actio Publiciana appellatur, quoniam primum à Publicio prætore in edicto proposita est.

5 ¶ Rursus ex diuerso, si quis cum Reipublicæ causa abesset, vel in hostium potestate esset, rem eius, qui in ciuitate esset, vsuceperit: permittitur domino, si possessor reipublicæ causa abesse desierit, tunc intra annum rescissa vsucapione eam petere: id est, ita petere, vt dicat possessorem vsu non cepisse, & ob id suam rem esse. Quod genus actionis quibusdam & alijs simili æquitate motus prætor adcommodat, sicut ex latiore Digestorum seu Pandectarum volumine intelligere licet.

6 ¶ Item si quis in fraudem creditorum rem suam alieni tradiderit: bonis eius à creditoribus possessis, ex sententia præsidis permittitur ipsis creditoribus, rescissa traditione, eam rem petere, id est, dicere eam rem traditam non esse, & ob id in bonis debitoris mansisse.

7 ¶ Item Seruiana & quasi Seruiana (quæ etiam hypothecaria vocatur) ex ipsius prætoris iurisdictione substantiam capiunt. Seruiana autem experitur quis de rebus coloni, quæ pignoris iure pro-

mercedibus fundi ei tenentur. Quasi Seruiana autem est, qua creditores pignora hypothecae sue persequuntur. Inter pignus autem & hypothecam (quantum ad actionem hypothecariam attinet) nihil interest. nam de qua re inter creditorem & debitorem conuenerit, ut sit pro debito obligata: utraque hac appellatione continetur. sed in alijs differentia est. Nam pignoris appellatione eam proprie rem contineri dicimus, quæ simul etiam traditur creditori, maxime si mobilis sit. At eam quæ sine traditione, nuda conuentione tenetur, proprie hypothecæ appellatione contineri dicimus.

8 ¶ In personam quoque actiones ex sua iurisdictione propositas habet prætor: veluti de pecunia constituta. cui similis videbatur receptitia. Sed ex nostra constitutione (cum [&] si quid plenius habebat, hoc in actionem pecuniæ constitutæ transfusum est) [&] ea quasi superuacua iussa est cum sua auctoritate à nostris legibus recedere. Item prætor proposuit actionem de peculio seruorum, filiorumque familiarum: & eam, ex qua quæritur, an actor iurauerit, & alias complures.

9 ¶ De constituta autem pecunia cum omnibus agitur, quicumque pro se vel pro alio soluturos se constituerint: nulla scilicet stipulatione interposita. Nam alioqui si stipulanti promiserint: iure civili tenentur.

10 ¶ Actiones autem de peculio, ideo aduersus patrem dominumue comparauit prætor: quia licet ex contractu filiorum seruorumue ipso iure non teneantur: æquum tamen est peculio tenus (quod veluti patrimonium est filiorum filiarumque, item seruorum) condemnari eos.

11 ¶ Item si quis postulante aduersario iurauerit, deberi sibi pecuniam, quam peteret, neque ei soluatur: iustissime commendat ei talem actionem, per quam non illud quæritur, an ei pecunia debeatur, sed an iurauerit.

12 ¶ Poenales quoque actiones prætor multas ex sua iurisdictione introduxit: veluti aduersus eum qui quid ex albo eius corrupisset: & in eum, qui patronum vel parentem sine ius vocasset, cum id non impetrasset: item aduersus eum, qui vi exemerit eum, qui in ius vocaretur, cuiusue dolo alius exemerit, & alias innumerabiles.

13 ¶ Præiudiciales actiones in rem esse videntur: quales sunt per quas quæritur, an aliquis liber, an libertus sit, vel de partu agnoscendo. Ex quibus fere vna illa legitimam causam habet, per quam quæritur, an aliquis liber sit. cæteræ ex ipsius prætoris iurisdictione substantiam capiunt.

14 ¶ Sicitaque discretis actionibus, certum est, non posse actorem suam rem ita ab aliquo petere, *Si apparet eum dare oportere*. Nec enim quod actoris est, id ei dari oportet: scilicet quia dari cuiquam id intelligitur, quod ita datur, ut eius fiat. Nec res quæ [iam] actoris est, magis eius fieri potest. Plane odio furum, quo magis pluribus actionibus teneantur, effectum est, ut extra poenam dupli aut quadrupli, rei recipiendæ nomine fures etiam hac actione teneantur, *si appareat eos dare oportere*: quamuis sit aduersus eos etiam [hæc] in rem actio per quâ rem suam quis esse petit.

15 ¶ Appellamus autem in rem quidem actiones, vindicationes: in personam vero actiones, quibus dare aut facere oportere intenditur, condictiones. Condicere enim est denuntiare prisca lingua, nunc vero abusive dicimus conductionem actionem in personam esse, qua actor intendit dari sibi oportere. Nulla enim hoc tempore eo nomine denuntiatio fit.

16 ¶ Sequens illa diuisio est, quod quædam actiones rei persequendæ gratia comparatæ sunt, quædam poenæ persequendæ, quædam mixtæ sunt.

17 ¶ Rei persequendæ causa comparatæ, sunt omnes in rem actiones. Earum vero actionum, quæ in personam sunt, eæ quidem, quæ ex contractu nascuntur, fere omnes rei persequendæ causa comparatæ videntur: veluti quibus mutuam pecuniam vel in stipulatum deductam petit actor, item commodatis depositi, mandati, pro socio, ex empto, vendito, locato, conducto. Plane si depositi agatur eo nomine, quod tumultus, incendij, ruinæ, naufragij causa depositum sit: in duplum actionem prætor reddit: si modo cum ipso, apud quem depositum sit, aut cum herede eius de dolo ipsius agitur, quo casu mista est actio.

18 ¶ Ex maleficijs vero prodiæ actiones, aliæ tantum poenæ persequendæ causa comparatæ sunt: aliæ tam poenæ, quam rei persequendæ, & ob id mistæ sunt. Poenam tantum persequitur quis actione furti. siue enim manifesti agatur quadrupli, siue non manifesti dupli: de sola poena agitur. nam ipsam rem propria actione persequitur quis, id est, suam esse petens: siue fur ipse eam rem possideat, siue alius quilibet. Eo amplius aduersus furem etiam condictio est [rei.]

19 ¶ Via autem bonorum raptorum actio, mista est: quia in quadruplo rei persecutio continetur: poena autem tripli est. Sed & legis Aquiliæ actio de damno iniuria [dato,] mista est: non solum si aduersus iniuriantem in duplum agatur, sed interdum & si in simplum quisque agat: veluti si quis hominem claudum aut lulem occiderit, qui in eo anno integer & magni pretij fuerit: tanti enim damnatur, quanti is homo eo in anno plurimi fuerit, secundum iam traditam diuisionem. Item mista est actio contra eos, qui relicta sacrosanctis ecclesijs, vel alijs venerabilibus locis, legati vel fideicommissi nomine, dare distulerint: usque adeo, ut etiam in iudicium vocarentur. tunc enim & ipsam rem vel pecuniam, quæ relicta est, dare compelluntur, &
aliud

aliud tantum pro poena, & ideo in duplum eius sit condemnatio.

20 ¶ Quædam actiones mistam causam obtinere videntur, tam in rem quam in personam: qualis est familiaris erciscundæ actio, quæ competit coheredibus de diuidenda hereditate. Item communi diuidendo, quæ inter eos redditur, inter quos aliquid commune est, ut id diuidatur. Item finium regundorum actio, qua inter eos agitur, qui confines agros habent. In quibus tribus iudicijs permittitur iudici rem alicui ex litigatoribus ex bono & æquo adiudicare: & si vnus pars prægrauari videbitur, eum inuicem certa pecunia alteri condemnare.

21 ¶ Omnes autem actiones, vel in simplum conceptæ sunt, vel in duplum, vel in triplum, vel in quadruplum. Vt utriusque nulla actio extenditur.

22 ¶ In simplum agitur: veluti ex stipulatione, & mutui datione, ex empto, vendito, locato, conducto, mandato, & denique ex alijs quam plurimis causis.

23 ¶ In duplum agimus: veluti furti nec manifesti, damni iniuriæ, ex lege Aquilia, depositi ex quibusdam causis. Item serui corrupti: quæ competit in eum, cuius hortatu consilioque seruus alienus fugerit, aut contumax aduersus dominum factus est, aut luxuriose viuere cœperit, aut denique quolibet modo deterior factus sit. In qua actione earum etiam rerum, quas fugiendo seruus abstulerit, æstimatio deducitur. Item ex legato, quod venerabilibus locis relictum est, secundum ea, quæ supra diximus.

24 ¶ Tripli vero [agimus,] cum quidam maiorem veta æstimatione quantitatem in libello conuentionis inferunt, ut ex hac causa viatores, id est, executores litium, ampliorem summam sportularum nomine exigant: tunc enim id, quod propter eorum causam damnum passus fuerit reus, [in] triplum ab actore consequetur: ut in hoc triplo etiam

iam simplum, in quo damnum passus est, connumeretur. Quod nostra constitutio introduxit, quæ in nostro Codice fulget, quam proculdubio certum est ex lege condictitia emanare.

25 ¶ Quadrupli autem agitur, veluti furti manifesti: item de eo, quod metus causa factum sit, deque ea pecunia, quæ in hoc data sit, ut is cui datur calumniæ causa, negotium alicui faceret, vel non faceret. Item, ex lege condictitia nostra constitutio oritur, in quadruplum condemnationem imponens ijs executoribus litium, qui contra nostræ constitutionis normam à reis quicquam exegerint.

26 ¶ Sed furti quidem nec manifesti actio, & servi corrupti, à cæteris, de quibus simul locuti sumus, eo differunt, quod hæ actiones omnimodo dupli sunt. at illæ, id est, damni iniuriæ ex lege Aquilia, & interdum depositi inficiatione duplicantur, in confitentem autem in simplum dantur. Sed illa, quæ de his competit, quæ relictæ venerabilibus locis sunt, non solum inficiatione duplicatur, sed etiam si distulerit relictæ solutionem usquequo iussu magistratum [nostrorum] conveniatur. In confitentem vero, ante quam iussu magistratum conveniatur, solentem simpli redditur.

27 ¶ Item, actio de eo quod metus causa factum sit, à cæteris, de quibus simul locuti sumus, eo differt: quod eius natura tacite continetur. ut qui iudicis iussu ipsam rem actori restituat, absolvatur: quod in cæteris casibus non est ita: sed omnimodo quisque in quadruplum condemnatur, quod est & in furti manifesti actione.

28 ¶ Actionum autem quædam bonæ fidei sunt: quædam stricti iuris. Bonæ fidei sunt hæ: ex empto, vendito, locato, conducto, negotiorum gestorum, mandati, depositi, pro socio, tutelæ, commodati, pignoratitia, familiæ erciscundæ, communi dividundo, præscriptis verbis, quæ de æstimatione proponitur, & ea quæ ex permutatione competit, & hereditatis peti-

petitio. Quamuis enim vsque adhuc incertum erat, inter bonæ fidei iudicia connumeranda hereditatis petitio esset, an non: nostra tamen constitutio aperte eam esse bonæ fidei disposuit.

29 ¶ Fuerat antea & rei vxoriæ actio vna ex bonæ fidei iudicijs: sed cum pleniorē esse ex stipulatu actionem inuenientes, omne ius, quod res vxoria antea habebat, cum multis diuisionibus in actionem ex stipulatu, quæ de dotibus exigendis proponitur, transtulerimus, merito rei vxoriæ actione sublata, ex stipulatu [actio,] quæ pro eo introducta est, naturam bonæ fidei iudicij tantum in exactione dotis meruit, vt bonæ fidei sit. [Sed] & tacitam ei dedimus hypothecam. Præferri autem alijs creditoribus in hypothecis tunc censuimus, cum ipsa mulier de dote sua experiatur, cuius solius prouidentia hoc induximus.

30 ¶ In bonæ fidei iudicijs libera potestas permitti videtur iudici ex bono & æquo æstimandi, quantum actori restitui debeat. In quo & illud continetur, vt si quid inuicem præstare actorem oporteat: eo compensato, in reliquum is, cum quo actum est, debeat condemnari. Sed & in stricti iuris iudicijs ex rescripto diui Marci opposita doli mali exceptione, compensatio inducebatur. Sed nostra constitutio easdem compensationes, quæ iure aperto nituntur, latius introduxit, vt actiones ipso iure minuant, siue in rem, siue in personam, siue alias quasunque: excepta sola depositi actione, cui aliquid compensationis nomine opponi, sane iniquum esse credimus. ne sub prætextu compensationis, depositarum rerum quis ex actione defraudetur.

31 ¶ Præterea quasdam actiones arbitrarias, id est, ex arbitrio iudicis pendentes appellamus, in quibus, nisi arbitrio iudicis is, cum quo agitur, actori satisfaciat: veluti rem restituat, vel exhibeat, vel soluat, vel ex noxali causa seruum dedat: condemnari debeat. Sed istæ actiones, tam in rem, quam in

personam inueniuntur. In rem, veluti Publiciana, Serviana de rebus coloni, quasi Serviana, quæ etiam hypothecaria vocatur. In personam, veluti quibus de eo agitur, quod [vi] aut metus causa, aut dolo malo factum est. Item cum id, quod certo loco promissum est, petitur. Ad exhibendum quoque actio ex arbitrio iudicis pendet. In his enim actionibus & cæteris similibus, permittitur iudici ex bono & æquo, secundum cuiusque rei, de qua actum est, naturam æstimare, quemadmodum actori satisfieri oporteat.

32 ¶ Curare autem debet iudex, ut omnino, quantum possibile ei sit, certæ pecuniæ vel rei sententiam ferat: etiam si de incerta quantitate apud eum actum est.

33 ¶ Si quis agens, [in] intentione sua plus complexus fuerit, quam ad eum pertineat: à causa cadebat, id est, rem amittebat: nec facile in integrum restituebatur à prætore, nisi minor erat viginti quinque annis. Huic enim, sicut in alijs causis, causa cognita succurrebatur, si lapsus iuventute fuerat. ita & in hac causa succurri solitum erat. Sane si tam magna causa iusti erroris interueniebat, ut etiã constanti simus quisque labi posset, etiam maiori viginti quinque annis succurrebatur. veluti si quis totum legatum petierit: post deinde prolati fuerint codicilli, quibus aut pars legati adempta sit, aut quibusdam alijs legata data sint, quæ efficiebant, ut plus petiisse videretur petitor, quam dodrantem, atque ideo lege Falcidia legata minuebantur. Plus autem quatuor modis petitur: re, tempore, loco, [&] causa. Re, veluti si quis pro decem aureis, qui ei debebantur, viginti petierit: aut si is, cuius ex parte res est, totam eam, vel maiorem partem suam esse intenderit. Tempore: veluti si quis ante diem, vel [ante] conditionem petierit. Qua enim ratione qui tardius soluit, quam soluere deberet, minus soluere intelligitur: eadem ratione, qui præma-
ture

tare petit, plus petere videtur. Loco plus petitur: veluti cum quis id, quod certo loco sibi [dari] stipulatus est, alio loco petit, sine commemoratione illius loci, in quo sibi dari stipulatus est: verbi gratia, si is, qui ita stipulatus fuerit, *Ephesi dare spondes?* Romæ pure intendat sibi dari oportere. Ideo autem plus petere intelligitur: quia utilitatem, quam haberet promissor, si Ephesi solueret, adimit ei pura intentione. Propter quam causam alio loco petenti arbitraria actio proponitur: in qua scilicet ratio habetur utilitatis, quæ promissori competitura fuisset, si illo loco solueret, quo se soluturum spondit. Quæ utilitas plerumque in mercibus maxima invenitur: veluti vino, oleo, frumento: quæ per singulas regiones diversa habent pretia. Sed & pecuniæ numeratæ non in omnibus regionibus sub eisdem usuris foenerantur. Si quis tamen Ephesi petat, id est, eo loco petat, quo ut sibi detur stipulatus est: pura actione recte agit: idque etiam prætor monstrat: scilicet quia utilitas solvendi salva est promissori. Huic autem, qui loco plus petere intelligitur, proximus est is, qui causa plus petit. ut ecce, si quis ita à te stipuletur, *Hominem Stichum, aut decem aureos dare spondes?* deinde alterum petat, veluti hominem tantum, aut decem aureos tantum. Ideo autem plus petere intelligitur, quia in eo genere stipulationis promissoris est electio, utrum pecuniâ, an hominem solvere malit. Qui igitur pecuniam tantum, vel hominem tantum sibi dari oportere intendit, eripit electionem adversario: & eo modo suam quidem conditionem meliorem facit, adversarii vero [sui] deteriores. Qua de causa talis in ea re prodita est actio, ut quis intendat hominem

Stichum, aut aureos decem sibi dari oportere, id est, ut eodem modo peteret, quo stipulatus est. Præterea, si quis generaliter hominem stipulatus sit, & specialiter Stichum petat: aut generaliter vinum stipulatus sit, & specialiter Campanum petat: aut generaliter purpuram stipulatus sit, deinde specialiter Tyriam petat: plus petere intelligitur: quia electionem aduersario tollit, cui stipulationis iure liberum fuit, aliud soluere, quam quod peteretur. Quinetiam licet vtilissimum sit, quod quis petat, nihilominus plus petere intelligitur: quia sæpe accidit, ut promissori facilius sit illud soluere, quod maioris pretij est. Sed hæc quidem antea in vfu fuerant: postea vero lex Zenoniana & nostra rem coarctauit. Et si quidem tempore plus fuerit petatum: quid statui oporteat, Zenonis diuæ memoriæ loquitur constitutio: sin autem quantitate, vel alio modo plus fuerit petatum: [in] omne, si quod forte damnum ex hac causa acciderit ei, contra quem plus petatum fuerit, commissa tripli condemnatione (sicuti supra diximus) puniatur.

34 ¶ Si minus in intentione sua complexus fuerit actor, quam ad eum pertineat: veluti si cum ei decem [aurei] deberentur, quinque sibi dari oportere intenderit: aut [si] cum totus fundus eius esset, partem dimidiam suam esse petierit: sine periculo agit. in reliquum enim nihilominus iudex aduersarium in eodem iudicio [ei] condemnat, ex constitutione diuæ memoriæ Zenonis.

35 ¶ Si quis aliud pro alio intenderit: nihil eum periclitari placet, sed in eodem iudicio, cognita veritate, errorem suum corrigere [ei] permittitur: veluti si is, qui hominem Stichum petere deberet, Erotem petierit: aut si quis ex testamento dari sibi oportere intenderit, quod ex stipulatu debetur.

36 ¶ Sunt præterea quædam actiones, quibus non [semper] solidum, quod nobis debetur, persequi-

quimur: sed modo solidum persequimur, modo minus: ut ecce, si in peculium filij seruiue agamus. Nam si non minus in peculio sit, quam persequimur: in solidum dominus paterue condemnatur: si vero minus inueniatur: eatenus condemnat iudex, quatenus in peculio sit. Quemadmodum autem peculium intelligi debeat, suo ordine proponemus.

37 ¶ Item si de dote [in] iudicio mulier agat: placet eatenus maritum condemnari debere, quatenus facere possit, id est, quatenus facultates eius patiuntur. Itaque si dotis quantitati concurrant facultates eius, in solidum damnatur: si minus, in tantum, quantum facere potest. Propter retentionem quoque dotis repetitio minuitur. Nam ob impensas in res dotales factas, marito [quasi] retentio concessa est: quia ipso iure necessarijs sumptibus dos minuitur, sicut ex latioribus Digestorum libris cognoscere licet.

38 ¶ Sed & si quis cum parente suo patronoue agat: item si socius cum socio, iudicio societatis agat: non plus actor consequitur, quam aduersarius eius facere potest. Idem est si quis ex donatione sua conueniatur.

39 ¶ Compensationes quoque oppositæ, plerumque efficiunt, ut minus quisque consequatur, quam ei debeatur. Nam ex bono & æquo habitatione eius, quod inuicem actorem ex eadem causa præstare oportet, in reliquum eum, cum quo actum est [condemnat,] sicut iam dictum est.

40 ¶ Cum eo quoque qui creditoribus suis bonis cessit, si postea aliquid adquisierit, quod idoneum emolumentum habeat: ex integro in id, quod facere potest, creditores experiuntur. inhumanum enim erat spoliatum fortunis suis, in solidum damnari.

QVOD CVM EO, QUI IN ALIENA
potestate est, negotium gestum
esse dicitur.

TIT. VII.

QVia [tamen] superius mentionem habuimus de actione qua in peculium filiorum familiarum seruorumque agitur: opus est, vt de hac actione & de cæteris, quæ eorundem nomine in parentes dominosue dari solent, diligentius admoneamus. Ecce quia, siue cum seruis negotium gestum sit, siue cum his, qui in potestate parentum sunt, eadem fere iura seruantur: ne verbosa fiat disputatio, dirigamus sermonem in personam serui dominique, idem intellecturi de liberis quoque & parentibus, quorum in potestate sunt. Nam si quid in his proprie seruetur, separatim ostendemus.

1 ¶ Si igitur iussu domini cum seruo negotium gestum erit: in solidum prætor aduersus dominum actionem pollicetur: scilicet quia is, qui ita contrahit, fidem domini sequi videtur.

2 ¶ Eadem ratione prætor duas alias in solidum actiones pollicetur: quarum altera exercitoria, altera institoria appellatur. Exercitoria tunc habet locum, cum quis seruum suum magistrum naui præposuerit, & quid cum eo eius rei gratia, cui præpositus erit, contractum fuerit. ideo autem exercitoria vocatur, quia exercitor is appellatur, ad quem quotidianus naui quæstus pertinet. Institoria tunc locum habet, cum quis tabernæ forte, aut culibet negotiationi seruum suum præposuerit, & quid cum eo eius rei causa, cui præpositus erit, contractum fuerit. ideo autem institoria appellatur, quia qui negotiationibus præponuntur, institores vocantur. Istas [tamen] duas actiones prætor reddit, & si liberum quis hominem, aut alienum seruum naui, aut tabernæ, aut culibet negotiationi præposuerit: scilicet quia eadem æquitatis ratio etiam eo casu interueniat.

3 ¶ Introduxit & aliam actionem prætor, quæ tributoria vocatur. Namque si servus in peculiari merce sciente domino negotietur, & quid cum eo eius rei causa contractum erit: ita prætor ius dicit, ut quicquid in his mercibus erit, quodque inde receptum erit, id inter dominum, si quid ei debebitur, & cæteros creditores, pro rata portione distribuatur, & [ideo tributoria vocatur] quia ipsi domino distributionem prætor permittit. Nam si quis ex creditoribus queratur quasi minus ei tributum sit, quam oportuerit, hanc ei rationem adcommodat, quæ tributoria appellatur.

4 ¶ Præterea introducta est actio de peculio, deque eo, quod in rem domini versum erit: ut quamvis sine voluntate domini negotium gestum erit, tamen siue quid in rem eius versum fuerit, id totum præstare debeat: siue quid non sit in rem eius versum, id eatenus præstare debeat, quatenus peculium patitur. In rem autem domini versum intelligitur, quicquid necessario in rem eius impenderit servus: veluti si mutuatus pecuniam creditoribus eius soluerit, aut ædificia ruentia fulserit, aut familiæ frumentum emerit, vel etiam fundum, aut quâlibet aliam rem necessariam mercatus erit. Itaque si ex decem puta aureis, quos servus tuus à Titio mutuo accepit, creditori tuo quinque aureos soluerit, reliquos vero quinque quolibet modo consumpserit: pro quinque [quidem] in solidum dampnari debes: pro cæteris vero quinque eatenus, quatenus in peculio sit. Ex quo scilicet apparet, si toti decem aurei in rem tuam versi fuerint, totos decem aureos Titium consequi posse. Licet enim una est actio, qua de peculio, deque eo, quod in rem domini versum sit, agitur: tamen duas habet condemnationes. Itaque iudex, apud quem de ea actione agitur, ante dispicere solet, an in rem domini versum sit: nec aliter ad peculij æstimationem transit, quam aut nihil in rem domini versum intel-

intelligatur, aut non totum. Cum autem quaeritur, quantum in peculio sit: ante deducitur, quicquid seruus domino, eius, qui in potestate eius sit, debet: & quod superest, id solum peculium intelligitur. Aliquando tamen id, quod ei debet seruus, qui in potestate domini sit, non deducitur ex peculio: veluti si is in ipsius peculio sit. quod eo pertinet, ut si quis vicario suo seruus debeat: id ex peculio eius non deducatur.

§ 1. Cæterum dubium non est, quin is quoque, qui iussu domini contraxerit, cuique institoria vel exercitoria actio competit: de peculio, deque eo, quod in rem domini versum est, agere possit. Sed erit stultissimus, si omissa actione, qua facillime solidum ex contractu consequi possit: se ad difficultatem perducatur probandi in rem domini versum esse, vel habere seruum peculium & tantum habere, ut solidum sibi solui possit. Is quoque, cui tributoria actio competit, æque de peculio & de in rem verso agere potest. Sed sane huic modo tributoria expedit agere, modo de peculio, & de in rem verso. Tributoria ideo expedit agere, quia in ea domini conditio præcipua non est, id est, quod domino debetur, non deducitur, sed eiusdem iuris est dominus, cuius & cæteri creditores. At in actione de peculio ante deducitur, quod domino debetur: & in id, quod reliquum est, creditori dominus condemnatur. Rursus de peculio idem expedit agere, quod in hac actione totius peculij ratio habetur: at in tributoria, eius tantum, quo negotiatur. Et potest quisque tertia forte parte peculij, aut quarta, vel etiam minima negotiari: maiorem autem partem in prædijs vel mancipijs, aut fœnebre pecunia habere. Prout ergo expedit, ita quisque vel hanc actionem vel illam eligere debet. Certe qui potest probare in rem domini versum esse: de in rem verso agere debet.

§ 2. Quæ diximus de seruo & domino, eadē intelligimus & de filio & filia, & nepote & nepte, & patre auoue, cuius in potestate sunt.

7 ¶ Illud proprie seruatur in eorum persona, quod senatusconsultum Macedonianum prohibuit, mutuas pecunias dare eis, qui in potestate parentis sunt: & ei qui crediderit, denegatur actio tam aduersus ipsum filium filiamue, nepotem neptem vel (siue adhuc in potestate sint, siue morte parentis, vel emancipatione suæ potestatis esse coeperint) quam aduersus patrem auumue: siue eos habeat adhuc in potestate, siue emancipauerit. Quæ ideo senatus prospexit, quia sæpe onerati æ re alieno creditarum pecuniarum, quas in luxuriam consumebant, vitæ parentum insidiabatur.

8 ¶ Illud in summa admonendi sumus, id, quod iussu patris dominiue contractum fuerit, quodque in rem eius versum erit: directo quoque posse à patre dominiue condici, tanquam si principaliter cum ipso negotium gestum esset. Et quoque, qui exercitoria vel institoria actione tenetur, directo posse condici placet: quia huius quoque iussu contractum intelligitur.

DE NOXALIBVS actionibus.

TIT. VIII.

EX maleficijs seruorum: veluti si furtum fecerint, aut bona rapuerint, aut damnum dederint, aut iniuriam commiserint: noxales actiones proditæ sunt, quibus domino damnato permittitur, aut litis æstimationem sufferre, aut ipsum hominem noxæ debere.

1 ¶ Noxa autem, est [ipsum] corpus quod noxauit, id est, seruus: noxia ipsum maleficiū, veluti furtum, damnum, rapina, iniuria.

2 ¶ Summa autem ratione permittum est noxæ deditioe fungi. Namque erat iniquum, nequitiam eorum ultra ipsorum corpora dominis damnosam esse.

3 ¶ Do-

3 ¶ Dominus noxali iudicio serui sui nomine conuentus, seruum actori noxæ dedendo, liberatur: nec minus in perpetuum eius serui dominium à domino transfertur. Sin autem damnum ei, cui deditus est, [seruus] resarcierit quæsitâ pecunia: auxilio prætoris inuito domino manumittetur.

4 ¶ Sunt autem constitutæ noxales actiones aut legibus, aut edicto prætoris. Legibus: veluti furti ex lege duodecim tabularum, damni iniuriæ ex lege Aquilia. Edicto prætoris: veluti iniuriarum, & vi bonorum raptorum.

5 ¶ Omnis autem noxalis actio caput sequitur. Nam si seruus tuus noxam commiserit: quamdiu in tua potestate sit, tecum est actio. Si autem in alterius potestatem peruenerit: cum illo incipit actio esse. At si manumissus fuerit: directo ipse tenetur, & extinguitur noxæ deditio: Ex diuerso quoque directa actio noxalis esse incipit. Nam si liber homo noxiam commiserit, & is seruus tuus esse cœperit (quod quibusdam casibus effici primo libro tradidimus) incipit tecum esse noxalis actio, quæ ante directa fuisset.

6 ¶ Si seruus domino noxiam commiserit: actio nulla nascitur. Namque inter dominum & eum, qui in potestate eius est, nulla obligatio nasci potest. Ideoque & si in alienam potestatem seruus peruenerit, aut manumissus fuerit: neque cum ipso, neque cum eo, cuius nunc in potestate sit, agi potest. Vnde si alienus seruus noxiam tibi commiserit, & is postea in potestate tua esse cœperit, interdicitur actio: quia in eum casum deducta sit, in quo consistere non potuit. Ideoque licet exierit de tua potestate, agere non potes: quemadmodum si dominus in seruum suum aliquid commiserit, nec si manumissus aut alienatus fuerit, seruus ullam actionem contra dominum habere potest.

7 ¶ Sed veteres quidem hoc in filiis familiarum masculis & foeminis admiscere: noua autem hominū con-

conuersatio huiusmodi asperitatem recte respuen-
dam esse existimauit, & ab usu communi hoc peni-
tus recessit. Quis enim patiatur filium suum, &
maxime filiam, in noxam alij dare: vt pene per
[filij] corpus pater magis, quum filius periclitetur
cum in filiabus etiam pudicitiae fauor hoc bene ex-
cludat? Et ideo placuit in seruos tantummodo no-
xales actiones esse proponendas: cum apud vete-
res legum commentatores inuenerimus saepius di-
ctum, ipsos filios familiarum pro suis delictis posse
conueniri.

SI QUADRUPES PAUPERIEM
fecisse dicatur.

TIT. IX.

A Nimalium nomine, quæ ratione carent, si, quæ
lasciuiam, aut pudorem, aut feritatem pauperiem fe-
cerint: noxalis actio lege duodecim tabularum
prodita est. Quæ animalia si noxæ dedantur, profi-
ciunt reo ad liberationem: quia ita lex duodecim ta-
bularum scripta est, vt puta, *Si equus calci-
trosus calce percusserit, aut bos cornu
petere solitus [cornu] petierit.* Hæc autem
actio in ijs, quæ contra naturam mouentur, locum
habet. Cæterum si genitalis sit feritas: cessat actio.
Denique si vrsus fugerit à domino, & sic nocuerit:
non potest quondam dominus conueniri: quia desijt
dominus esse, vbi fera euasit. Pauperies autem est
damnum sine iniuria facientis datum. Nec enim
potest animal iniuriam fecisse dici, quod sensu caret.
Hæc quidem ad noxalem pertinet actionem.

I ¶ Cæterum sciendum est, ædilitio edicto pro-
hiberi nos canem, verrem, aprum, vrsu, leonem
ibi habere, qua vulgo iter sit: & si aduersus ea fa-
ctum erit, & nocitum libero homini esse dicatur:
quod

quod bonum & æquum iudici viderur, tanti domi-
nus condemnatur. cæterarum [vero] rerum, quanti
damnum datum sit, dupli. Præter has autem ædili-
tias actiones, & de pauperie locum habebit. Nun-
quam enim actiones, præsertim poenales, de eadem
re concurrentes, alia aliam consumit.

DE IIS, PER QVOS AGERE possumus.

TIT. X.

N Vnc admonendi sumus, agere posse quemlibet
hominem, aut suo nomine, aut alieno. Alieno:
veluti procuratorio, tutorio, curatorio: cum olim in
vfu fuisset, alterius nomine agere non posse, nisi pro
populo, pro libertate, pro tutela. Præterea lege
Hostilia permissum erat furti agere eorum nomine,
qui apud hostes essent, aut reipublicæ causa abes-
sent, quiue in eorum cuius tutela essent. Sed quia
hoc non minimam incommoditatem habebat, quod
alieno nomine, neque agere, neque excipere actio-
nem licebat: cœperunt homines per procuratores
litigare. Nam & morbus, & ætas, & necessaria pe-
regrinatio, itemque aliæ multæ causæ sæpe homini-
bus impedimento sunt, quo minus rem suam ipsi
exequi possint.

1 ¶ Procurator neque certis verbis, neque præ-
sente [semper] aduersario, imo plerumque eo igno-
rante constituitur. Cuicumque enim permiseris rem
tuam agere, aut defendere, is tuus procurator in-
telligitur.

2 ¶ Tutores & curatores quemadmodum con-
stituantur, primo libro expositum est.

DE SATISDACTIONIBVS.

TIT. XI.

S Atisdationum modus alius antiquitati placuit,
aliam nouitas per vsum amplexa est. Olim enim
si is

si in rem agebatur, satisfidare possessor compellebatur. ut si iustus [esset,] nec rem ipsam restitueret, nec litis æstimationem: potestas esset petitori, aut cum eo agendi, aut cum fideiussoribus eius. quæ satisfidatio appellatur *iudicatum solui*. Vnde autem sic appelletur, facile est intelligere. Namque stipulabatur quis, ut solueretur sibi, quod fuisset iudicatum. Multo magis, is, qui in rem actione conveniebatur, satisfidare cogebatur, si alieno nomine iudicium accipiebat. Ipse autem, qui in rem agebat, si suo nomine petebat, satisfidare non cogebatur. Procurator vero si in rem agebat: satisfidare iubebatur, rem ratam dominum habiturum. Periculum enim erat, ne iterum dominus de eadem re experiretur. Tutores [vero] & curatores eodem modo quo & procuratores satisfidare debere, verba edicti faciebant: sed aliquando his agentibus satisfidatio remittebatur. Hæc ita [erant,] si in rem agebatur.

1 ¶ Si vero in personam, ab actoris quidem parte eadem obtinebant, quæ diximus in actione, quæ in rem agitur. ab eius vero parte, cum quo agitur, si quidem alieno nomine aliquis interveniret: omnimodo satisfidaret, quia nemo defensor in aliena re siue satisfidatione idoneus esse creditur. Quod si proprio nomine aliquis iudicium accipiebat in personam: *iudicatum solui* satisfidare non cogebatur.

2 ¶ Sed hodie hæc aliter observantur. Siue enim quis in rem actione convenitur, siue personali suo nomine: nullam satisfidationem pro litis æstimatione dare compellitur: sed pro sua tantum persona, quod in iudicio permaneat usque ad terminum litis, vel committitur suæ permissioni cum iureiurando (quam iuratoriam cautionem vocant) vel nudam promissionem, vel satisfidationem pro qualitate personæ suæ dare compellitur.

3 ¶ Sin autem per procuratorem lis vel inferatur, vel suscipitur: in actoris quidem persona, si non

mandatum actis insinuatum est, vel præsens dominus litis in iudicio procuratoris sui personam confirmaverit: ratam rem dominum habiturum satisfactionem procurator dare compellitur: eodem observando, & si tutor, vel curator, vel aliæ tales personæ, quæ alienarum rerum gubernationem receperunt, litem quibusdam per alium inferunt.

4 ¶ Si vero aliquis convenitur: si quidem præsens procuratorem dare paratus est: potest vel ipse in iudicium venire, & sui procuratoris personam per *iudicatum solvi* satisfactionem solenni stipulatione firmare, vel extra iudicium satisfactionem exponere, per quam ipse sui procuratoris fideiussor existat pro omnibus *iudicatum solvi* satisfactionis clausulis. ubi & de hypotheca suarum rerum convenire compellitur: siue in iudicio promiserit, siue extra iudicium caverit: ut tam ipse, quam heredes eius obligentur. Alia insuper cautela, vel satisfactione propter personam ipsius exponenda, quod tempore sententiæ recitandæ in iudicium veniet: vel si non venerit, omnia dabit fideiussor, quæ in condemnatione continentur, nisi fuerit provocatum.

5 ¶ Si vero reus præsto ex quacunque causa non fuerit, & alius velit defensionem eius subire: nulla differentia inter actiones in rem vel personales introducenda, potest hoc facere: ita tamen, ut satisfactionem *iudicatum solvi*, pro litis æstimatione præstet. Nemo enim secundum veterem regulam (ut iam dictum est) alienæ rei sine satisfactione defensor idoneus intelligitur.

6 ¶ Quæ omnia apertius & perfectius à quotidiano iudiciorum usu in ipsis rerum documentis apparent.

7 ¶ Quam formam non solum in hac regia vrbe sed [etiam] in omnibus nostris provinciis etsi propter

pter imperitiam forte aliter celebratur) obtinere censemus: quum necesse sit, omnes provincias, caput omnium nostrarum ciuitatum, id est, hanc regiam urbem, eiusque obseruantiam sequi.

DE PERPETVIS ET TEMPORALIBUS ACTIONIBUS, & quæ ad heredes & in heredes transeunt.

TIT. XII.

Hoc loco admonendi sumus, eas quidem actiones, quæ ex lege, senatusve consulto, siue ex sacris constitutionibus proficiscuntur: perpetuò solere antiquitus competere, donec sacræ constitutiones, tam in rem, quam in personam actionibus certos fines dederunt: eas verò, quæ ex propria prætoris iurisdictione pendent, plerumque intra annum viuere: nam & ipsius prætoris intra annum erat imperium. Aliquando tamen & in perpetuum extenduntur; id est, vsque ad finem ex constitutionibus introductum: quales sunt eæ, quas bonorum possessori, cæterisque qui hæredis loco sunt, ad commodat. Furti quoque manifesti actio, quamuis ex ipsius prætoris iurisdictione proficiscatur: tamen perpetuo datur. absurdum enim esse existimauit anno eam terminari.

I ¶ Nondum autem omnes actiones quæ in aliquem aut ipso iure competunt, aut à prætore dantur: & in heredem æquè competunt, aut dari solent. Est enim certissima iuris regula, ex maleficijs poenales actiones in heredem [rei] non competere [veluti] furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, damni iniuriæ. Sed heredibus huiusmodi actiones competunt, nec denegantur, excepta iniuriarum actione, & si qua alia similis inueniatur. Aliquando tamen etiam ex contractu actio contra heredem non competit: veluti cum testator dolose versatus sit. & ad heredem eius nihil ex eo dolo peruenit. Poenales

nales autem actiones, quia supra diximus, si ab ipsa principalibus personis fuerint contestatæ, & heredibus dantur, & contra heredes transeunt.

2 ¶ Superest, ut admoneamus, quod si ante rem iudicatam is, cum quo actum est, satisfaciat actori officio iudicis conuenit eum absolueret, licet in ea causa fuisset iudicij accipiendi tempore, ut damnari deberet. & hoc est, quod antea vulgo dicebatur, omnia iudicia absolutoria esse.

DE EXCEPTIONIBVS.

TIT. XIII.

S Equitur, ut de exceptionibus dispiciamus. Comparatæ autem sunt exceptiones defendendorum eorum gratia, cum quibus agitur. Sæpe enim accidit, ut licet ipsa persecutio, qua actor experitur, iusta sit: tamen iniqua sit aduersus eum, cum quo agitur.

1 ¶ Verbi gratia, si metu coactus, aut dolo inductus, aut errore lapsus, stipulanti Titio promissisti, quod non debueras [promittere:] palam est, iure ciuili te obligatum esse: & actio, qua intenditur dare te oportere, efficax est: sed iniquum est te condemnari. Ideoque datur tibi exceptio, quod metus causa, aut doli mali, aut in factum composita ad impugnandam actionem.

2 ¶ Idem iuris est, si quis [quasi] credendi causa pecuniam à te stipulatus fuerit, neque numerauerit. Nam, eam pecuniam à te petere posse eum, certum est, dare enim te oportet: quum ex stipulatione tenearis. Sed quia iniquum est, eo nomine te condemnari: placet exceptione pecuniæ non numeratæ te defendi debere. cuius tempora nos (secundum quod iam superioribus scriptum est) constitutione nostra coarctauimus.

3 ¶ Præterea debitor si pactus fuerit cum creditore, ne à se pecunia peteretur, nihilominus obli-

gatus manet: quia pacto conuenito obligationes non omnino dissoluntur: qua de causa efficax est aduersus eum actio, quam actor intendit, *Si apparet eum dare oportere*, sed quia iniquum est, contra pactum eum condemnari: defenditur per exceptionem pacti conuenti.

4 ¶ Aequè si debitor creditore deferente iurauerit, nihil se dare oportere: adhuc obligatus permanet. sed quia iniquum est de periurio queri: defenditur per exceptionem iurisiurandi. In ijs quoque actionibus, quibus in rem agitur, æque necessariae sunt exceptiones, veluti si petitore deferente possessor iurauerit eam rem suam esse, & nihilominus petitor eandem rem vindicet. licet enim verum sit, quod intendit, id est. rem eius esse: iniquum tamen est possessorem condemnari.

5 ¶ Item si in iudicio tecum actum fuerit, siue in rem, siue in personam: nihilominus obligatio durat: & ideo ipso iure de eadem re postea aduersus te agi potest, sed debes per exceptionem rei iudicatae adiuuari.

6 ¶ Hæc exempli causa retulisse sufficiat. Alioquin quam ex multis variisque causis exceptiones necessariae sint: ex latioribus Digestorum seu Pandectarum libris intelligi potest.

7 ¶ Quantum quædam ex legibus, vel ex ijs, quæ legis vicem obtinent, vel ex ipsius prætoris iurisdictione substantiam capiunt.

8 ¶ Appellantur autem exceptiones aliae perpetuæ & peremptoriae, aliae temporales & dilatoriae.

9 ¶ Perpetuæ peremptoriae sunt, quæ semper agentibus obstant, & semper rem, de qua agitur, perimunt: qualis est exceptio doli mali, & quod metus causa factum est, & pacti conuenti, cum ita conuenierit, ne omnino pecunia peteretur.

10 ¶ Temporales atque dilatoriae sunt, quæ ad tempus nocent, & temporis dilationem tribuunt:

qualis est pacti conuenti, cum ita conuenerit, ne intra certum tempus ageretur, veluti intra quinquennium. nam finita eo tempore non impeditur actor rem exequi. Ergo ij, quibus intra certum tempus agere volentibus obijcitur exceptio aut pacti conuenti, aut alia similis: differre debent actionem, & post tempus agere. Ideo enim & dilatoria istæ exceptiones appellantur. Alioqui si intra tempus egerint, obiectaque sit exceptio: neque eo iudicio quicquam consequerentur, propter exceptionem, neque post tempus olim agere poterant: cum temere rem in iudicium deducebant, & consumebant. quæ ratione rem amittebant. Hodie autem non ita stricte hoc procedere volumus, sed eum, qui ante tempus actionis vel obligationis litem inferre ausus sit, Zenonianæ constitutioni subiacere censemus, quam sacratissimus legislator de ijs, qui tempore plus petierint, protulit: vt & inducias, quas ipse actor sponte indullerit, vel quas natura actionis continet, si contempserit: in duplum habeant ij, qui talem iniuriam passi sunt: & post eas finitas, non aliter litem suscipiant, nisi omnes expensas litis antea acceperint: vt actores tali poenâ perterriti, tempora litium doceantur obseruare.

II. ¶ Præterea etiam ex personâ sunt dilatoriæ exceptiones, quales sunt procuratoriæ: veluti si per militem aut per mulierem agere quis velit. Nam militibus, nec pro patre, vel matre, vel vxore, nec ex sacro rescripto procuratorio nomine experiri conceditur: suis vero negotijs superesse sine offensa [militaris] disciplinæ possunt. Eas vero exceptiones, quæ olim procuratoribus propter infamiam vel dantis, vel ipsius procuratoris opponerentur: cum in iudicijs frequentari nullo modo peripeximus, conualescere sancimus: ne dum de ijs altercatur, ipsius negotij disceptatio proteletur.

DE REPLICATIONIBVS.

TIT. XIV.

Interdum euenit, vt exceptio, quæ primâ facie iusta videtur, [tamen] iniquè noceat. quod cum accidit: aliâ allegatione opus est, adiuuandi aëtoris gratiâ, quæ replicatio vocatur, quia per eam replicatur, atque resolvitur ius exceptionis: veluti cum pactus est aliquis cum debitore suo, ne ab eo pecuniam petat, deinde postea in contrarium pacti sunt, id est, vt creditori petere liceat: si creditor agat, & excipiat debitor, vt ita demum condemnetur, si non conuenerit, ne eam pecuniam creditor petat: nocet ei exceptio. conuenit enim ita. namque nihilominus hoc verum manet, licet postea in contrarium pacti sunt. sed quia iniquum est creditorem excludi, replicatio ei dabitur ex posteriore pacto conuento.

1 ¶ Rursus interdum euenit, vt replicatio, quæ primâ facie iusta est, iniquè noceat, quod cum accidit, alia allegatione opus est, adiuuandi rei gratia, quæ duplicatio vocatur.

2 ¶ Et si rursus ea prima facie iusta videatur, sed propter aliquam causam aëtori iniquè noceat: rursus alia allegatione opus est, qua aëtor adiuuetur: quæ dicitur triplicatio.

3 ¶ Quarum omnium exceptionum vsum interdum vltèrius, quam diximus, varietas negotiorum introducit, quas omnes apertius ex Digestorum latiore volumine facile est agnoscere.

4 ¶ Exceptiones autem, quibus debitor defenditur, plerumque adcommodari solent etiam fideiussoribus eius, & rectè: quia quod ab ijs petitur, id ab ipso debitore peti videtur; quia mandati iudicio redditurus est eis, quod [ij] pro eo soluerint. Qua ratione, & si de nō petenda pecunia pactus quis cum reo fuerit, placuit perinde succurrendum esse per exceptionem pacti conuenti illis quoque, qui

pro eo obligati sunt, ac si etiam cum ipsis pactus esset, ne ab eis ea pecunia peteretur. Sane quædam exceptiones non solent his adcommodari. Ecce enim debitor, si bonis suis cesserit, & cum eo ereditor experiatur: defenditur per exceptionem; si bonis cesserit. Sed hæc exceptio fideiussoribus non datur: ideo scilicet, quia qui alios pro debitore obligat, hoc maxime prospicit, ut cum facultatibus lapsus fuerit debitor, possit ab ijs, quos pro eo obligavit, sumum consequi.

DE INTERDICTIS.

TIT. XV.

S Equitur, ut dispiciamus de interdictis seu actionibus, quæ pro his exercentur. Erant autem interdicta formæ atque conceptiones verborum, quibus prætor aut iubebat aliquid fieri, aut fieri prohibebat, quod tunc maxime fiebat, cum de possessione, aut quasi possessione inter aliquos contendebatur.

I ¶ Summa autem divisio interdictorum hæc est: quod aut prohibitoria sunt, aut restitutoria, aut exhibitoria. Prohibitoria sunt, quibus prætor vetat aliquid fieri, veluti vim sine vitio possidenti, vel mortuum inferenti, quo ei ius erat inferendi: vel in sacro loco ædificari, vel in flumine publico ripam eius aliquid fieri, quo peius nauigetur. Restitutoria sunt, quibus restitui aliquid iubet, veluti bonorum possessori possessionem eorum, quæ quis pro herede, aut pro possessore possidet [ex ea hereditate:] aut cum iubet ei, qui vi de possessione fundi deiectus sit, restitui possessionem. Exhibitoria sunt, per quæ iubet exhiberi: veluti eum, cuius de libertate agitur: aut libertum, cui patronus operas indicere velit, aut parenti liberos, qui in potestate eius sunt. Sunt tamen, qui putent, proprie interdicta ea vocari, quæ prohibitoria sunt, quia interdicare

dicere sit denuntiare & prohibere: restitutoria autem & exhibitoria, proprie decreta vocari. Sed tamen obtinuit omnia interdicta appellari: quia inter duos dicuntur.

2 ¶ Sequens diuifio interdictorum hæc est, quod quædam adipiscendæ possessionis causa comparata sunt, quædam retinendæ, quædam recuperandæ.

3 ¶ Adipiscendæ possessionis causa interdictum ad commodatur bonorum possessori, quod appellatur, *quorum bonorum*, eiusque vis & potestas hæc est: vt quod ex his bonis quisque, quorum possessio alicui data est, pro herede aut pro possessore possideat: id ei, cui bonorum possessio data est, restituere debeat. Pro herede autem possidere videtur, qui putat se heredem esse. Pro possessore is possidet, qui nullo iure rem hereditariam, vel etiam totam hereditatem, sciens ad se non pertinere, possidet. Ideo autem adipiscendæ possessionis vocatur interdictum: quia ei tantum vtile est, qui nunc primum conatur adipisci rei possessionem. Itaque si quis adeptus possessionem, amiserit eam: hoc interdictum ei inutile est. Interdictum quoque, quod appellatur Saluianum, adipiscendæ possessionis causa comparatum est: eoque vtitur dominus fundi de rebus coloni, quas is pro mercedibus fundi pignori futuras pepigisset.

4 ¶ Retinendæ possessionis causa comparata sunt interdicta, *vti possidetis*, & *vtrubi*: cum ab vtraque parte de proprietate alicuius rei controversia sit: & ante quærat vter ex litigatoribus possidere, & vter petere debeat. Namque nisi ante exploratum fuerit, vtrius eorum possessio sit: non potest petitoria actio institui: quia & civilis, & naturalis ratio fecit, vt alius possideat, & alius à possidente petat. Et quia longe commodius est [potius] possidere, quam petere: ideo plerumque & fere semper ingens existit contentio de ipsa possessione.

sione. Commodum autem possidendi in eo est, quod etiam si eius res non sit, qui possidet: si modo actor non potuerit suam esse probare, remanet [in] suo loco possessio, propter quam causam cum obicura sunt utriusque iura: contra petito-rem iudicari solet. Sed interdicto quidem *uti possidetis*, de fundi vel ædium possessione contenditur: *utrubi* vero interdicto, de rerum mobili-um possessione. Quorum vis ac potestas plurimam inter se differentiam apud veteres habebat. Nam *uti possidetis* interdicto is vincebat, qui interdicti tempore possidebat: si modo nec vi, nec clam, nec precario nactus fuerat ab aduersario possessionem: etiam si alium vi expulerat, aut clam arripuerat alienam possessionem, aut precario roga-uerat aliquem, ut sibi possidere liceret. *utrubi* vero interdicto is vincebat, qui maiore parte eius anni, nec vi, nec clam, nec precario ab aduersario possidebat. Hodie tamen aliter observatur. Nam utriusque interdicti potestas (quantum ad possessionem pertinet) exæquata est: uti ille vincat, [&] in re soli, & in re mobili, qui possessionem nec vi, nec clam, nec precario ab aduersario litis contestatæ tempore detinet.

§ 1 Possidere autem videtur quisque, non solum si ipse possideat, sed & si eius nomine aliquis in possessione sit, licet is eius iuri subiectus non sit, qualis est colonus & inquilinus. Per eos quoque, apud quos deposuerit quis, aut quibus commodauerit, ipse possidere videtur. Et hoc est, quod dicitur, retinere possessionem posse aliquem per quemlibet, qui eius nomine sit in possessione. Quinetiam animo quoque solo retineri possessionem placet: id est, ut quamuis neque ipse sit in possessione, neque eius nomine alius: tamen si non relinquenda possessio-
nis

his animo, sed postea reuersurus inde discesserit, retinere possessionem videatur. Adipisci vero possessionem per quos aliquis potest, secundo libro exposuimus. Nec vlla dubitatio est, quin animo solo adipisci possessionem nemo possit.

6 ¶ Recuperanda possessionis causa solet interdici, si quis ex possessione fundi vel ædium vi deiectus fuerit: Nam ei proponitur interdictum *unde vi*, per quod is, qui deiecit, cogitur ei restituere possessionem: licet is ab eo, qui vi deiecit, vi vel clam vel precario possideat. Sed ex constitutionibus sacris (vt supra diximus) si quis rem per vim occupauerit, siquidem in bonis eius est, dominio eius priuatur. si aliena: post eius restitutionem, etiam æstimationem [rei] dare vim passio compellitur. Qui autem aliquem de possessione per vim deiecerit: tenetur lege Julia de vi priuatâ aut de publicâ. sed de vi priuatâ, si sine armis vim fecerit. sin autem cum armis eum de possessione vi expulerit, de vi publica [tenetur.] Armorum autem appellatione non solum scuta, & gladios, & galeas, sed & fustes, & lapides significari intelligimus.

7 ¶ Tertia diuisio interdictorum hæc est, quod aut simplicia sunt, aut duplicia. Simplicia sunt, veluti in quibus alter actor, alter reus [est:] qualia sunt omnia restitutoria aut exhibitoria: Nam actor is est, qui desiderat aut exhiberi, aut restitui, reus autem is est, à quo desideratur, vt restituat, aut exhibeat. Prohibitoriorum autem interdictorum alia simplicia sunt, alia duplicia. Simplicia sunt, veluti cum prætor prohibet in loco sacro, vel in flumine publico ripæque eius aliquid fieri. Nam actor est, qui desiderat, ne quid fiat: reus est, qui aliquid facere conatur. Duplicia sunt, veluti *vti possidetis* interdictum, & *vtrubi*. Ideo autem duplicia vocantur, quia par vtriusque litigatoris in
his

his conditio est, nec quisquam præcipue reus vel actor intelligitur: sed unusquisque tam rei, quam actoris partes sustinet.

8 ¶ De ordine & vetere exitu interdictorum superuacuum est hodie dicere. Nam quotiens extra ordinem ius dicitur (qualia sunt hodie omnia iudicia) non est necesse reddi interdictum: sed perinde iudicatur sine interdictis, ac si utilis actio ex causa interdicti reddita fuisset.

DE POENA TEMERE LITIGantium.

TIT. XVI.

N Vnc admonendi sumus, magnam curam egisse eos, qui iura sustinebant, ne facili homines ad litigandum procederent: quod & nobis studio est, Idque eo maxime fieri potest, quod temeritas tam agentium, quam eorum, cum quibus agitur, modo pecuniaria poena, modo iurisiurandi religione, modo infamiae metu coercetur.

1 ¶ Ecce enim iusiurandum omnibus, qui conveniuntur, ex constitutione nostra defertur. Nam reus non aliter suis allegationibus utitur, nisi prius iurauerit, quod putans se bona instantia uti, ad contradicendum pervenit. At aduersus inficientes, ex quibusdam causis dupli [vel tripli] actio constituitur, veluti si damni iniuria, aut legatorum locis venerabilibus relictorum nomine agatur. Statim autem ab initio plaris, quam simpli est actio: veluti furti manifesti, quadrupli: nec manifesti, dupli. Nam ex his & alijs quibusdam causis (si quis neget, siue fateatur) plaris, quam simpli est actio. Item actoris quoque calumnia coercetur. Nam etiam actor pro calumnia iurare cogitur ex nostra constitutione. Vtriusque etiam partis advocati iusiurandum subeunt: quod alia nostra constitutione comprehensum est. Hæc autem omnia pro veteris calum-

nia

in actione introducta sunt, quæ in desuetudinem abiit: quia in partem decimam litis actores mutabat, quod nusquam factum esse inuenimus, sed pro his introductum est [&] præfatum iusiurandum, & ut improbus litigator [&] damnum, & impensas litis inferre aduersario suo cogatur.

2 ¶ Ex quibusdam iudicijs damnati, ignominiosi fiunt: veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, de dolo, item tutelæ, mandati, depositi, directis, non contrarijs actionibus. Item pro socio, quæ ab ytraque parte directa est: & ob id quilibet ex socijs eo iudicio damnatus, ignominia notatur. Sed furti quidem, aut vi bonorum raptorum, aut iniuriarum, aut de dolo, non solum damnati notantur ignominia: sed & pacti, & recte plurimum enim interest, utrum ex delicto aliquis, an ex contractu debitor sit.

3 ¶ Omnium autem actionum instituendarum principium, ab ea parte edicti proficiscitur, qua prætor edicit de in ius vocando. Utique enim in primis aduersarius in ius vocandus est: id est, ad eum vocandus, qui ius dicturus sit. Qua parte prætor parentibus & patronis, item parentibus liberisque patronorum & patronarum hunc præstat honorem: ut non aliter liceat liberis libertisque eos in ius vocare, quam si ab ipso prætore postulauerint, & impetrauerint. Et si quis aliter vocauerit: in eum poenam solidorum quinquaginta constituit.

DE OFFICIO IUDICIS.

TIT. XVII.

¶ Vperest, ut de officio iudicis dispiciamus. Et quidem in primis illud obseruare debet iudex, ne aliter iudicet, quam legibus, aut constitutionibus, aut moribus præditum est.

1 ¶ Ideoque si noxali iudicio aditus est, obseruare debet, ut si condemnandus videatur dominus, ita

ita debeat condemnare, *Publium Mævium Lucio Titio in decem aureos condemnare, aut noxam dedere.*

2 ¶ Et si in rem actum sit [coram iudice:] siue contra petito rem iudicauerit: absolvere debet possessorem. siue contra possessorem, iubere ei debet, ut rem ipsam restituat cum fructibus. Sed si possessor neget in praesenti se restituere posse, & sine frustratione videbitur tempus restituendi causa petere, indulgendum est ei: ut tamen de litis aestimatione caueat cum fideiussore, si intra tempus quod ei datum est, non restituerit. Et si hereditas petita sit, eadem circa fructus interueniunt, quæ diximus interuenire de singularum rerum petitione. Illorum autem fructuum, quos culpa sua possessor non perceperit: [siue illorum,] quos perceperit: in utraque actione ea iem ratio penè habetur, si prædo fuerit. Si vero bonæ fidei possessor fuerit: non habetur ratio [neque] consumptorum, neque non perceptorum. Post inchoatam autem petitionem, etiam illorum [fructuum] ratio habetur, qui culpa possessoris percepti non sunt, vel percepti consumpti sunt.

3 ¶ Si ad exhibendum actum fuerit: non sufficit, si exhibeat rem is, cum quo actum est: sed opus est, ut etiam rei causam debeat exhibere, id est, ut eam causam habeat actor quam habiturus esset, si cum primum ad exhibendum egisset, exhibita res fuisset. Ideoque si inter moras [exhibendi] usucapta sit res à possessore: nihilominus condemnabitur. Præterea fructum mediæ temporis, id est, eius quod acceptum ad exhibendum iudicium, ante rem iudicatam intercesserit: rationem habere debet iudex. Quod si neget reus, cum quo ad exhibendum actum est, in praesenti se exhibere posse, & tempus exhibendi causa petat, idque sine frustratione postulare debet: dari ei debet, ut tamen caueat se restituaturum.

turum. quod si neque statim iussu iudicis rem exhibeat, neque postea exhibiturum se caueat: condemnandus sit in id, quod actoris intererat, si ab initio res exhibita esset.

4 ¶ Si familiæ erciscundæ [iudicio] actum sit: singulas res singulis heredibus adiudicare debet. & si in alterius persona prægrauare videatur adiudicatio debet hunc inuicem coheredi certa pecunia (sicut iam dictum est) condemnare. Eo quoque nomine coheredi quisque suo condemnandus est, quod solus fructus hereditarij fundi perceperit, aut rem hereditariam corruperit, aut consumpserit. Quæ quidem similiter inter plures quoque, quam duos coheredes, subsequuntur.

5 ¶ Eadem interneniunt, & si communi diuidendo de pluribus rebus actum sit. Quod si de vna re, veluti de fundo: siquidem iste fundus commode regionibus diuisionem recipiat: partes eius singulis adiudicare debet. & si vnus pars prægrauare videbitur: is inuicem certa pecunia alteri condemnandus est. Quod si commodè diuidi non possit: veluti si homo fortè, aut mulus erit, de quo actum sit, tunc totus vni adiudicandus est, & is inuicem alteri certa pecunia condemnandus est.

6 ¶ Si finium regundorum actum fuerit, dispicere debet iudex, an necessaria sit adiudicatio. quæ sanè vno casu necessaria est, si euidentioribus finibus distinguere agros commodius sit, quàm olim fuissent distincti. Nam tunc necesse est ex alterius agro partem aliquam alterius agri domino adiudicari: quo casu conueniens est, vt is alteri certa pecunia debeat condemnari. Eo quoque nomine condemnandus est quisque hoc iudicio, quod fortè circa fines aliquid malitiosè commisit: verbi gratia, qui lapides finales furatus est, vel arbores finales excidit. Contumaciæ quoque nomine qui que eo iudicio condemnatur: veluti si quis iubente iudice metiri agros passus non fuerit.

7 ¶ Quod autem istis iudicijs alicui adiudicatum fuerit: id statim eius fit, cui adiudicatum est.

DE PUBLICIS IUDICIIS.

TIT. XVIII.

Publica iudicia neque per actiones ordinantur, neque omnino quicquam simile habent [cum] cæteris iudicijs, de quibus locuti sumus: magnaue diuersitas eorum est & in instituendo, & in exercendo.

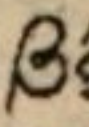
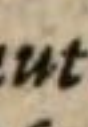
1 ¶ Publica autem dicta sunt, quod cuius ex populo executio eorum plerumque datur.

2 ¶ Publicorum iudiciorum quædam capitalia sunt, quædam non capitalia. Capitalia dicimus, quæ ultimo supplicio afficiunt [homines,] vel [etiam] aquæ & ignis interdictione, vel deportatione, vel metallo. Cætera, si quam infamiam irrogant, cum damno pecuniario: hæc publica quidem sunt, non tamen capitalia.

3 ¶ Publica autem iudicia hæc sunt: lex Iulia maiestatis, quæ in eos, qui contra Imperatorem, vel rempublicam aliquid moliti sunt, suum vigorem extendit. Cuius pœna animæ amissionem sustinet, & memoria rei etiam post mortem damnatur.

4 ¶ Item lex Iulia de adulterijs coercendis, quæ non solum temeratores alienarum nuptiarum gladio punit, sed & eos, qui cum masculis nefandam libidinem exercere audent. Sed eadem lege Iulia etiam stupri flagitium punitur, cum quis sine vi vel virginem, vel viduam honeste viuentem, stuprauerit. Pœnam autem eadem lex irrogat stupratoribus: si honesti sunt, publicationem partis dimidiæ bonorum: si humiles, corporis coercionem cum relegatione.

5 ¶ Item lex Cornelia de sicarijs, quæ homicidas ultore ferro persequitur, vel eos, qui hominis occidendi causa cum telo ambulant. Telum autem (ut Caius noster ex interpretatione legum duodecim tabu-

abularum scriptum reliquit) vulgo quidem id appellatur, quod ab arcu mittitur. sed & omne significat, quod manu cuiusque iacitur. sequitur ergo, ut lignum, & lapis, & ferrum hoc nomine contineatur: dictum ab eo, quod in longinquum mittitur, [à] Græca voce τηλῶς figuratum. Et [sic] hanc significationem inuenire possumus & in Græco nomine. nam quod nos telū appellamus, illi βέλη appellant. Admonens nos epigrammata in Xerolopho urbis faustissimæ scripta, καὶ τὰ βέλη ὁμῶς ἐφέρετο, λόγχοι, τοξέυματᾶ σφενδόναι, πλεῖστοι δὲ καὶ λίθοι. *i. Et huiusmodi tela simul ab eis ferebantur, lancea, spicula, fundæ, plurimi autem lapides.* Sicarii autem appellantur à sica, quod significat ferreum cultrum. Eadem lege & venefici capite damnantur, qui artibus odiosis, tam venenis, quam susurris magicis homines occiderint, vel mala medicamenta publice vendiderint.

¶ Alia deinde lex asperrium crimen noua pœna persequitur, quæ Pompeia de parricidijs vocatur: qua cauetur, ut si quis parentis, aut filij, aut omnino adfinitatis eius, quæ nuncupatione parentum continetur, fata præparauerit (sive clam, sive palatim id ausus fuerit) [necnon is, cuius dolo malo id factum est, vel conscius criminis existit, licet extraneus sit,] pœna parricidij puniatur, & neque gladio neque ignibus, neque ulli alij solemnī pœnæ subiiciatur, sed insutus culleo cum Canē, & Gallo gallinæo, & Vipera, & Simia, & inter eas feræles

angustias comprehensus (secundum quod regionis qualitas tulerit) vel in vicinum mare, vel in amnem proijciatur, ut omnium elementorum usu viuis carere incipiat, & ei cælum superstici, [&] terra mortuo auferatur. Si quis autem alias cognatione vel adfinitate personas coniunctas necauerit: poenam legis Corneliæ de sicarijs sustinebit.

7 ¶ Item lex Cornelia de falsis, quæ etiam testamentaria vocatur, poenam irrogat ei, qui testamentum, vel aliud instrumentum falsum scripserit, signauerit, recitaauerit, subiecerit, vel signum adulterinum fecerit, sculpsit, expresserit sciens dolo malo. Eiusque legis poena in seruos, vltimum supplicium est (quod etiam in lege de sicarijs & veneficijs seruatur) in liberos vero deportatio.

8 ¶ Item lex Iulia de vi publica seu priuata, aduersus eos exoritur, qui vim vel armatam, vel sine armis commiserint. Sed si quidem armata vis arguatur: deportatio ei ex lege Iulia de vi publica irrogatur. si vero sine armis: in tertiam partem bonorum [suorum] publicatio imponitur: Sin autem per vim raptus virginis, vel viduæ, vel sanctimonialis, vel alterius fuerit perpetratus: tunc & raptores, & ij, qui opem [huic] flagitio dederunt, capite puniuntur, secundum nostræ constitutionis definitionem, ex qua hoc apertius possibile est scire.

9 ¶ Item lex Iulia peculatus eos punit, qui publicam pecuniam, vel rem sacram, vel religiosam furati fuerint. Sed si quidem ipsi iudices tempore administrationis publicas pecunias subtraxerint: capitali animaduersione puniuntur: & non solum hi, sed etiam qui ministerium eis ad hoc exhibuerit, vel qui subtractas ab his scientes susceperint. Alij verò qui in hanc legem inciderint: poenæ deportationis subiugentur.

10 ¶ Est & inter publica iudicia lex Flauia de plagiarijs, quæ interdum capitis poenam ex sacris constitutionibus irrogat, interdum leuiorem.

11 ¶ Sunt

II ¶ Sunt præterea publica iudicia, lex Iulia de ambitu, lex Iulia repetundarum, & lex Iulia de annona, & lex Iulia de residuis, quæ de certis capitulis loquuntur: & animæ quidem amissionem non irrogant: alijs autem pœnis eos subijciunt qui præcepta earum neglexerint. Sed de publicis iudicijs hæc exposuimus, ut vobis possibile sit summo digito, & quasi per indicem ea tetigisse: alioqui diligentior eorum scientia vobis ex latioribus Digestorum seu Pandectarum libris Deo propitio aduentura est.

Institutionum Finis.

Lib. L. Digestorum. Tit. XVI.

DE VERBORVM
SIGNIFICATIONE.

1. PAVLVS libro primo ad
edictum.

VERBVM hoc, [si quis,] tam masculos quam
foeminas complectitur.

2. PAVLVS libro primo ad
Edictum.

VRbis appellatio muris: Romæ autem continen-
tibus ædificijs finitur, quod latius patet.

I & Cuiusque diei maior pars est horarum se-
ptem primarum diei, non supremarum.

3. VLPIANVS libro secundo ad
Edictum.

Itinere faciendo viginti millia passuum in dies
singulos peragenda, sic sunt accipienda: vt, si post
hanc dinumerationem minus quam viginti millia
superfint, integrum diem occupent. veluti viginti
vnum millia sunt passus: biduum eis attribuetur,
quæ dinumeratio ita denum facienda erit, si de die
non conueniat.

I & Eins, qui apud hostes decessit, dici hereditas
non potest, qui seruis decessit.

4. PAVLVS libro 2. ad Edictum.

Nominis appellatione rem significari, Procu-
lus ait.

5. IDEM libro 1. ad Edictum.

Rei appellatio latior est, quam pecuniæ, quam et-
iam ea, quæ extra computationem patrimonij
nostri sunt, continet: cum pecuniæ significatio ad
ea referatur, quæ in patrimonio sunt.

I & Ope-

I **¶** Opere locato, conducto: his verbis Labeo significari ait id opus, quod Græci ἀποτέλεσ-
μα vocant, [non ἔργον] id est, ex opere fa-
cto corpus aliquod perfectum.

6. VLP IANVS libro 3. ad Edictum.

N Ominis & rei appellatio ad omnem contractum
& obligationem pertinet.

I **¶** Verbum [Ex legibus] sic accipiendum est:
tam ex legum sententia, quam ex verbis.

7. PAVLVS libro secundo ad Edictum.

S Ponsio appellatur, non solum quæ per sponsus in-
terrogationem fit, sed omnis stipulatio promissi-
sque.

8. IDEM libro 3. ad Edictum.

V Erbum [Oportebit] tam præsens, quam futurum
tempus significat.

I **¶** Actionis verbo non continetur exceptio.

9. VLP IANVS libro 5. ad Edictum.

M Arcellus apud Iulianum notat, verbo [Perisse]
& scissum & fractum contineri, & vi raptum.

10. IDEM libro 6. ad Edictum.

C Reditores accipiendos esse constat eos, quibus
debetur ex quacumque actione, vel persecutio-
ne, vel iure civili sine vlla exceptionis perpetuæ re-
motione, vel honorario, vel extraordinario, siue pu-
re, siue in diem, vel sub conditione. Quod si natu-
ra debeatur, non sunt loco creditorum. Sed si non
sit mutua pecunia, sed contractus: creditores acci-
piuntur.

II. GAIVS libro primo ad Edictum
Prouinciale.

C Reditorum appellatione non hi tantum accipi-
untur, qui pecuniam crediderunt: sed omnes,
quibus ex qualibet causa debetur.

12. VLP IANVS libro sexto ad Edictum.

[V T] si cui ex empto, vel ex locato, vel ex alio
vltio

ullo debetur. Sed et si ex delicto debeatur, mihi videtur posse creditoris loco accipi. Quod si ex populari causa, ante litis contestationem recte dicetur creditoris loco non esse, postea esse.

1. ¶ Minus soluit, qui tardius soluit: nam & tempore minus soluitur.

13. IDEM libro 7. ad Edictum.

Mulieris appellatione etiam virgo viri potens continetur.

1. ¶ Res abesse videntur (ut Sabinus ait, & Pedius probat) etiam hæ, quarum corpus manet, forma mutata est. & ideo si corruptæ redditæ sint, vel transfiguratæ, videri abesse, quoniam plerumque plus est in manus pretio quam in re.

2. ¶ Desinere autem abesse res tunc videtur, cum sic redit in potestatem, ne amittere [eius] possessionem possimus.

3. ¶ Ob hoc, quod furto pridem subtracta est, abest & ea res quæ in rebus humanis non est.

14. PAVLVS libro septimo ad Edictum.

Labeo & Sabinus existimant, si vestimentum scissum reddatur, vel res corrupta reddita sit, veluti scyphi collisi, aut tabula rasâ picturâ, videri rem abesse: quoniam earum rerum pretium non in substantiâ, sed in arte sit positum. Item si dominus rem, quæ furto sibi aberat, ignorans emerit: recte dicitur res abesse, etiam si postea id ita esse scierit: quia videtur res ei abesse, cui pretium abest.

1. ¶ Rem amisisse videtur, qui aduersus nullum eius persequendæ actionem habet.

15. VLPIANVS libro 10. ad Edictum.

Bona ciuitatis abusuæ publica dicta sunt, sola enim ea publica sunt, quæ populi Romani sunt.

16. GAIVS libro tertio ad Edictum

[Prouinciale.]

Evm, qui vectigal populi Romani conductum habet, publicanum appellamus. nam publica appellatio in compluribus causis ad populum Romanum

num respicit: ciuitates enim priuatorum loco habentur.

17. VLP IANVS libro decimo
ad Edictum.

Inter publica habemus non sacra, nec religiosa: nec quæ publicis vsibus destinata sunt: sed si qua sunt ciuitatum velut bona: sed peculia seruorum ciuitatum proculdubio publica habentur.

I Publica vectigalia intelligere debemus, ex quibus vectigal fiscus capit: quale est vectigal portus, vel venalium rerum, item salinarum, & metallorum, & picariarum.

18. PAVLVS libro 9. ad Edictum.

MUnus tribus modis dicitur. vno donum: & inde munera dici, dari, mittiue. altero onus: quod cum remittatur, vacationem militiæ numerisque præstat: inde immunitatem appellari. tertio officium: vnde munera militaria, & quosdam milites munificos vocari. Igitur municipes dici, quod munera ciuilia capiant.

19. VLP IANVS libro II. [ad Edictum.]

LAbeo libro primo prætoris urbani defuit, quod quædam agantur, quædam gerantur, quædam contrahantur. Et actum quidem generale verbum esse, siue verbis, siue re quid agatur: vt in stipulatione, vel numeratione. Contractum autem vitro citroque obligationem, quod Græci *συνάλλαγμα* vocant, veluti emptionem, venditionem, locationem, conductionem, societatem. Gestum rem significare sine verbis factam.

20. IDEM libro duodecimo [ad Edictum.]

Verba [Contraxerunt, gesserunt,] non pertinent ad testandi ius.

21. PAVLVS [libro vndecimo ad
Edictum.]

Princeps bona concedendo videtur etiam obligationes concedere.

22. GAIUS [libro quarto] ad Edictum
Prouinciale.

Plus est in restitutione quam in exhibitione. nam exhibere est, præsentiam corporis præbere. restituere est, etiam possessorem facere, fructusque reddere. pleraque præterea restitutionis verba continentur.

23. VLPPIANVS [libro quartodecimo
ad Edictum.

REi appellatione & causæ & iura continentur.

24. GAIUS libro sexto ad Edictum
Prouinciale.

Nihil est aliud hereditas, quam successio in vniuersum ius, quod defunctus habuit.

25. PAULVS libro vicesimoprimo [ad
Edictum.]

Recte dicimus eum fundum totum nostrum esse, etiam cum vfusfructus alienus est: quia vfusfructus non domini pars, sed seruitutis sit: vt via, & iter. nec falso dici, [totum] meum esse, cuius non potest vlla pars dici alterius esse. hoc & Iulianus, & est verius.

I & Quintus Mucius ait, patris appellatione rem pro indiuiso significari. nam quod pro diuiso nostrum sit, id non partem, sed totum esse. Seruius non ineleganter partis appellatione vtrumque significari,

26. VLPPIANVS [libro 16.] ad Edictum.

Partum non esse partem rei furtivæ, Scæuola libro vndecimo quæstionum scribit.

27. IDEM libro septimodecimo [ad
Edictum.]

Ager est locus, qui sine villa est.

I & Stipendium à stipe appellatum est, quod per stipes, id est modica æra, colligatur. Idem hoc etiam tributum appellari, Pomponius ait. Et sane appellatur ab intributione tributum: vel ex eo, quod militibus tribuatur.

28. PAULVS

28. PAVLVS libro vicesimoprimo [ad
Edictum.]

A Lienationis verbum etiam vsucapionem continet, vix est enim, vt non videatur alienare, qui patitur vsucapi. Eum quoque alienare dicitur, qui non vtendo amisit seruitutes. Qui occasione adquirendi non vitur, non intelligitur alienare: veluti qui hereditatem omittit, aut optionem intra certum tempus datam non amplectitur.

1 ¶ Oratio, quæ neque coniunctionem, neque disiunctionem habet, ex mente pronuntiantis, vel disiuncta vel coniuncta accipitur.

29. IDEM libro sexagesimosexto [ad
Edictum.]

C Oniunctionem enim nonnunquam pro disiunctione accipi, Labeo ait: vt in illa stipulatione. [Mihi heredique meo, te heredemque tuum.]

30. GAIVS libro septimo ad Edictum
[Prouinciale.]

S ilua cædua est, (vt quidam putant) quæ in hoc habetur, vt cæderetur. Seruius eam esse quæ succisa rursus ex stirpibus aut radicibus renascitur.

1 ¶ Stipula illecta est spicæ in messe deiectæ, nec dum lectæ, quas rustici, cum vacauerint, colligunt.

2 ¶ Noualis est terra præcisa, quæ anno cessauit, quam Græci *νέανικη* vocant.

3 ¶ Integra autem est, in quam nondum dominus pascendi gratia pecus immisit.

4 ¶ Glans caduca est, quæ ex arbore cecidit.

5 ¶ Pascua silua est, quæ pastui pecudum destinata est.

31. VLPIANVS libro octauodecimo
ad Edictum.

P Ratum est, in quo ad fructum percipiendum falce duntaxat opus est, eo dictum, quod paratum sic ad fructum capiendum.

32. PAULVS libro vicesimoquarto [ad Edictum.]

M Inus solutum intelligitur, etiam si nihil esset solutum.

33. VLPIANVS libro vicesimoprimo ad Edictum.

P Alàm est, coram pluribus.

34. PAULVS libro 24. [ad Edictum.]

A Ctionis verbo etiam persecutio continetur.

35. IDEM [libro septimodecimo ad Edictum.]

R Estituere autem is intelligitur, qui simul & causam actori reddit, quam is habiturus esset, si statim iudicij accepti tempore res ei reddita fuisset. id est, & usucapionis causam, & fructuum.

36. VLPIANVS [libro vicesimo tertio ad Edictum.]

L Itis nomen [omnem] actionem significat, siue in rem, siue in personam sit.

37. PAULVS [libro 26. ad Edictum.]

V Erbum [Oportere] non ad facultatem iudicis pertinet, qui potest vel pluri vel minori condemnare, sed ad veritatem refertur.

38. VLPIANVS [libro 25. ad Edictum.]

O Stentum Labeo definit, omne contra naturam cuiusque rei genitum, factumque. duo genera [autem] sunt ostentorum, vnum quotiens quid contra naturam nascitur, tribus manibus fortè aut pedibus, aut qua alià parte corporis, quæ naturæ contraria est. alterum cum quid prodigiosum videtur, quæ Græci *φαντάσματα*, id est, [visiones] vocant.

39. PAULVS libro 53. [ad Edictum.]

S Vb signatum dicitur, quod ab aliquo subscriptum est. nam veteres subsignationis verbo pro adscriptione uti solebant.

I & Bona intelliguntur cuiusque, quæ deducto æræ alieno supersunt.

29 De-

2 ¶ Detestari est, absenti denunciare.

3 ¶ Incertus possessor est, quem ignoramus.

40. VLP IANVS libro 56.

Detestatio est denuntiatio facta cum reestatione.

1 ¶ Serui appellatio etiam ad ancillā refertur.

2 ¶ Familiæ appellatione liberi quoque continentur.

3 ¶ Vnicus seruus familiæ appellatione non continetur. Ne duo quidem familiam faciunt.

41. GRAIVS libro 21. ad Edictum Prouinciale.

Armorum appellatione non vtique scuta, & gladios, & galeas significat: sed & fustes, & lapides.

42. VLP IANVS [libro 57. ad Edictum.]

Probrum & opprobrium, id est probra quædam natura turpia sunt, quædam civiliter, & quasi more ciuitatis. vtpote furtum, adulterium naturâ turpe est. enim vero tutelæ damuari, hoc non natura probrum est, sed more ciuitatis. nec enim naturâ probrum est, quod potest etiam in hominem idoneum incidere.

43. IDEM [libro quinquagesimo octauo ad Edictum.]

Verbo [victus] continentur, quæ esui, potuique, cultuique corporis, quæque ad viuendum homini necessaria sunt, vestem quoque victus habere vicem Labeo ait.

44. GAIVS libro vigesimo secundo [ad Edictum Prouinciale.]

Et cætera, quibus cuendi, curandique corporis nostri gratiâ vtimur, eâ appellatione significantur.

45. VLP IANVS [libro quinquagesimo octauo ad Edictum.]

Instratum omne vestimentū contineri, quod iniiciatur Labeo ait. neq; enim dubium est, quin stragula vestis sit omne pallium *περίσπωμα*. In

victum

viſtum ergo veſtem accipiemus, non ſtragula, inſtratum omnem ſtragulam veſtem.

46. IDEM libro 59. [ad Ediſtum.]

Pronuntiatum & ſtaturum idem poteſt. promiſſue enim & pronuntiaſſe & ſtatuſſe ſolemus dicere eos qui ius habent cognoscendi.

I q Matrem familias accipere debemus eam, quæ non inhoneſte vixit. matrem enim familias à cæteris fœminis mores diſcernunt, atque ſeparant. proinde nihil intererit, nupta ſit, an vidua, ingenua ſit, an libertina. nam neque nuptiæ, neque natales faciunt matrem familias: ſed boni mores.

47. PAVLVVS libro quinquageſimo ſexto ad Ediſtum.

Liberationis verbum eandem vim habet, quam ſolutionis.

48. GAIVS libro ad Ediſtum prætoris urbani titulo.

[Qui neque ſequantur neque ducantur.]

Solutum non intelligimus eum, qui licet vinculis leuatus ſit, manibus tamen tenetur. ac ne eum quidem intelligimus ſolutum, qui in publico ſine vinculis ſeruatur.

49. VLP IANVS libro quinquageſimo nono ad Ediſtum.

Bonorum appellatio aut naturalis, aut civilis eſt. Naturaliter bona ex eo dicuntur quod beant: hoc eſt, beatos faciunt. beare eſt prodeſſe. In bonis autem noſtris computari ſciendum eſt, non ſolum quæ domini noſtri ſunt, ſed & ſi bona fide à nobis poſſideantur, vel ſuperficiaria ſint. Aequè bonis adnumerabitur, etiam ſi quid eſt in actionibus, petitionibus, perſecutionibus. nam hæc omnia in bonis eſſe videntur.

50. IDEM libro ſexageſimo primo ad Ediſtum.

Nyrus appellatio etiam ad pronurum, & ultra porrigenda eſt.

51. GAIUS libro vicesimotertio ad Edictum
Prouinciale.

Appellatione parentis non tantum pater, sed etiam auus, & proavus, & deinceps omnes superiores continentur: sed & mater, & avia, & proavia.

52. VLP IANVS libro sexagesimo primo [ad Edictum.]

Patroni appellatione & patrona continetur.

53. PAVLVVS libro quinquagesimo [nono]
ad Edictum.

Saepe ita comparatum est, vt coniuncta pro disiunctis accipiantur, & disiuncta pro coniunctis, interdum soluta pro separatis. Nam cum dicitur apud veteres, [Adgnatorum gentiliumque,] pro separatione accipitur. At cum dicitur, [Super pecunia tutelaue sua,] tutor separatim sine pecunia dari non potest. Et cum dicimus, [Quod dedi aut donavi:] vtraque continemus. Cum vero dicimus, [Quod eum dare facere oportet:] quoduis eorum sufficit probare. Cum vero dicit praetor, [Si donum, munus, operas redemerit:] si omnia imposita sunt, certum est, omnia redimenda esse. ex re ergo pro coniunctis habentur. si quaedam imposita sunt, caetera non desiderabuntur.

Item dubitatum, illa verba, [Ope, consilio,] quemadmodum accipienda sunt: sententiae coniungentium aut separantium? sed verius est, quod & Labeo ait, separatim accipienda: quia aliud factum est eius, qui ope, aliud eius, qui consilio furtum facit. sic enim alij condici potest, alij non potest. & sane post veterum auctoritatem eo peruentum est, vt nemo ope videatur fecisse, nisi & consilium malignum habuerit: nec consilium habuisse noceat, nisi & factum secutum fuerit.

54. VLP IANVS libro sexagesimo secundo
[ad Edictum.]

Conditionales creditores dicuntur & hi, quibus nondum competit actio, est autem competitura: vel qui spem habent, vt competat.

55. PAV-

55. PAVLVS libro sextodecimo bre-
uis Edicti.

Creditor autem is est, qui exceptione perpetua
summovetur, non potest. qui autem temporalem
exceptionem tenet, similis est conditionali creditori.

56. VLP IANVS libro sexagesimo se-
cundo [ad Edictum.]

Cognoscere instrumenta, est relegere, & recogno-
scere. dispungere est conferre accepta & data.

I & Liberorum appellatione continentur non
tantum qui sunt in potestate, sed omnes, qui sui iu-
ris sunt: siue virilis, siue foeminini sex s sunt, exue
foeminini sexus descendentes.

57. PAVLVS libro quinquagesimo nono
[ad Edictum.]

Cui praecepta cura rerum incumbit, & qui magis
quam caeteri diligentiam, & sollicitudinem re-
bus, quibus praesunt, debent: hi magistri appellantur.
Quinetiam ipsi magistratus per derivationem a ma-
gistris cognominantur. unde etiam cuiuslibet disci-
plinæ praeceptores, magistros appellari a monendo,
vel monstrando.

I & Persequi videtur, & qui satis accepit.

58. GAIVS libro vicesimo quarto ad Edi-
ctum Prouinciale.

Licet inter gesta & facta videtur quaedam esse sub-
tilis differentia: attamen *καταχρησικῶς*;

id est, [abusiue,] nihil inter factum & gestum interest.

I & Paternos libertos recte videmur dicere no-
stros libertos. liberorum libertos non recte no-
stros libertos dicimus.

59. VLP IANVS libro sexagesimo octauo
[ad Edictum.]

Portus appellatus est conclusus locus, quo impor-
tantur merces, & inde exportantur. eaque nihil-
ominus statio est conclusa, atque munita. inde angu-
portum dictum est.

60. IDEM libro 69. [ad Edictum.]

Locus est non fundus, sed portio aliqua fundi: fundus autem integrum aliquid est, & plerumque sine villâ locum accipimus. Cæterum adeo opinio nostra & constitutio locum à fundo separat, ut & modicus locus possit fundus dici, si fundi animo eum habuimus, Non etiam magnitudo locum à fundo separat, sed nostra affectio, & quælibet portio fundi poterit fundus dici, si iam hoc constituerimus. necnon & fundus, locus constitui potest, nam, si eum alij adiunxerimus fundo, locus fundi efficietur.

1 ¶ Locum appellationem non solum ad rustica, verum ad urbana quoque prædia pertinere, Labeo scribit.

2 ¶ Sed fundus quidem suos habet fines: locus verò latere potest, quatenus determinetur, & definiatur.

61. PAVLVS libro sexagesimo quinto
[ad Edictum.]

Satisfactionis appellatione interdum etiam re promissio continebitur: qua contentus fuit is cui satisfactio debebatur.

62. GAIVS libro vicesimo sexto ad Edictum
Prouinciale.

Tigni appellatione in lege duodecim tabularum omne genus materiæ, ex qua ædificia constant, significatur.

63. VLPIANVS [libro septuagesimo primo
ad Edictum.]

[**P**enes te] amplius est, quàm [apud te,] nam apud te est, quod qualiter qualiter à te teneatur: penes te est, quod quodammodo possidetur.

64. PAVLVS libro sexagesimo septimo
ad Edictum.

Intestatus est, non tantum qui testamentum non fecit, sed etiam cuius ex testamento hereditas adita non est,

65. VL-

65. **VLPIANVS** libro septuagesimo secundo
ad Edictum.

Heredis appellatio non solum ad proximum heredem, sed & ad vltiores refertur. nam & heredis heres, & deinceps, heredis appellatione continetur.

66. **IDEM** libro septuagesimo quarto
ad Edictum.

Mercis appellatio ad res mobiles tantum pertinet.

67. **IDEM** [libro septuagesimo sexto ad
Edictum.]

Alienatum non proprie dicitur, quod adhuc in dominio venditoris manet. venditum tamen recte dicitur.

I Donacionis verbum simpliciter loquendo, omnem donationem comprehendisse videtur: siue mortis causa, siue non mortis causa fuerit.

68. **IDEM** libro septuagesimo septimo ad
Edictum.

Illa verba, [arbitratu Lucij Titij fieri,] ius significant, & in seruum non cadunt.

69. **IDEM** libro septuagesimo octauo ad
Edictum.

Haec verba, [Cui rei dolus malus aberit, asuerit,] generaliter comprehendunt omnem dolum, quicumque in hanc rem admissus est, de qua stipulatio est interposita.

70. **PAVLVS** libro septuagesimo tertio
[ad Edictum.]

Sciendum est, heredem etiam per multas successiones accipi. nam paucis speciebus heredis appellatio proximum continet. Veluti in substitutione impuberis, [Quisquis mihi heres erit, idem filio heres esto:] vbi heredis heres non continetur, quia incertus est. Item in lege Aelia Sentia filius heres proximus potest libertum paternum vt ingratum accusare, non etiam si heredi heres exstiterit. Idem dici-

dicitur in operarum exactione, vt filius heres exigere possit, non ex successione effectus.

¶ Verba hæc, [Is ad quem ea res pertinet.] sic intelliguntur, vt qui in vniuersum dominium vel iure ciuili vel iure prætorio succedit, contineatur.

71. VLP IANVS libro septuagesimo ad
Edictum.

Aliud est capere, aliud accipere. Capere, cum effectu accipitur. Accipere est, si quis nõ accepit, vt habeat. ideoque non videtur quis capere, quod erit restitutus. sicut peruenisse proprie illud dicitur quod est remansurum.

¶ Hæc verba, [His rebus recte præstari,] hoc significant, ne quid periculum vel damnum ex ea re stipulator sentiret.

72. PAVLVVS libro 76. [ad Edictum.]

Appellatione rei, pars etiam continetur.

73. VLP IANVS libro 80. [ad Edictum.]

Hæc verba in stipulatione posita, [Eam rem recte restitui,] fructus continent. [Recte] enim verbum pro viri boni arbitrio est.

74. PAVLVVS libro 2. ad Edictum ædilium
curulium.

Signatorius vulnus ornamenti appellatione non continetur.

75. IDEM libro 50. ad Edictum.

Restituere videtur, qui id restituit, quod habiturus esset actor, si controuersia ei facta non esset.

76. IDEM libro quinquagesimo primo
ad Edictum.

Dedissee intelligendus est etiam is, qui permutauit, vel compensauit.

77. IDEM [libro 49. ad Edictum.]

Frugem pro reditu appellari, non solum quod frumentis, aut leguminibus: verum & quod ex vino siluis cæduis, cretifodinis, lapidicinis capitur. Iulianus scribit fruges omnes esse, quibus homo vescatur, falsum esse: non enim carnem, aut aues ferasue,
aut

aut poma fruges dici. Frumentum autem id esse, quod arista se teneat, recte Gallum definisse, lupinum vero & fabam fruges potius dici: quia non annaritia, sed siliqua continentur, quæ Seruius apud Alfenum in frumento contineri putat.

78. PAVLVS libro tertio ad Plautium.

Interdum proprietatem quoque verbum possessionis significat: sicut in eo, qui possessiones suas legasset, responsum est

79. IDEM libro 6. ad Plautium.

Impensæ necessariae sunt, quæ si factæ non sint, res aut peritura, aut deterior futura sit.

1 ¶ Utiles impensas esse Fulcinius ait, quæ meliorem dotem faciant, [non] deteriorem esse non sinant: ex quibus redditus mulieri adquiratur: sicut arbusi pastinatione ultra quam necesse fuerat: item doctrinam puerorum, quorum nomine operari mulierem ignorantem vel inuitam, non oportet: ne cogatur fundo, aut mancipijs carere. In his impensis & pistrinum, & horreum insulæ dotali adiectum, plerumque dicemus.

2 ¶ Voluptariæ sunt, quæ speciem duntaxat, ornant, non etiam fructum augent: ut sunt viridia, & aquæ salientes, incrustationes, loricationes, picturæ.

80. IDEM libro 9. ad Plautium.

In generali repetitione legatorum etiam datæ libertates continentur ex mente legis duodecim tabularum.

81. IDEM libro 10. ad Plautium.

Cum prætor dicat, ut opus factum restituatur, etiam damnum datum actor consequi debet: nam verbo restitutionis omnis utilitas actoris continetur.

82. IDEM libro 14. ad Plautium.

Verbum [Amplius] ad eum quoque pertinet, cui nihil debetur: sicuti ex contrario minus solutum videtur, etiam si nihil esset exactum.

83. IAVOLENVS libro quinto ex Plautio.

Propriè bona dici non possunt, quæ plus incommodi, quàm commodi habent.

84. PAVLVVS [libro 2. ad Vitellium.

Filij appellatione omnes liberos intelligimus.

85. MARCELLVS libro 1. Digestorum.

Neratius Priscus tres facere existimat collegium, & hoc magis sequendum est.

86. CELSVS libro 5. Digestorum.

Quid aliud sunt iura prædiorum, quàm prædia qualiter se habentia? vt bonitas, salubritas, amplitudo?

87. MARCELLVS libro 12. Digestorum.

Vt Alfenus ait, vrbis est Roma, quæ muro cingeretur. Roma est etiam, qua continenti ædificia essent. nam Romam non muro tenus existimari, ex consuetudine cottidiana posse intelligi, cùm diceremus Romam nos ire, etiam si extra urbem habitarem.

88. CELSVS libro octauodecimo Digestorum.

Tantum quisque pecuniæ relinquit, quantum ex bonis eius refici potest. sic dicimus, centies aureorum habere, qui tamen in prædijs, cæterisque similibus rebus habeat. Non idem est in fundo alieno legato, quanquam is hereditaria pecunia parari potest: neque quisquam eum, qui pecuniam numeratam habet, habere dicit, quicquid ex ea parari potest.

89. POMPONIVS libro sexto ad Sabinum.

Boves magis armentorum, quàm iumentorum generis appellantur.

1. ¶ Hoc sermone [Dum nupta erit,] primæ nuptiæ significantur.

2. ¶ Inter edere & reddi rationes, multum interest. nec is, qui edere iussus sit, reliquum reddere debet. nam & argentarius edere rationem videtur, etiam si quod reliquum sit apud eum, non soluat.

90. **VLPIANVS** libro vicesimoséptimo
ad Sabinum.

Q Vi vti optimæ maximæquæ sunt, ædes traditæ non hoc dicit, seruitutem illis deberi: sed illud solum ipsas ædes liberas esse, hoc est, nulli seruire.

91. **PAVLVS** libro secundo Fideicommissorum.

M Eorum & tuorum appellatione actiones quæque contineri dicendum est.

92. **IDEM** libro 7. [Quæstionum.]

Proximus est, cui nemo antecedit. supremus est, quem nemo sequitur.

93. **CELSVS** [libro 19. Digestorum.]

Mouentium, Item mobilium appellatione idem significamus. si tamen apparet defunctum animalia duntaxat, quia se ipsa mouerent, mouentia vocasse. quod verum est.

94. **IDEM** libro 20. Digestorum.

Verbum reddendi quanquam significatum habet retro dandi, recipit tamen & per se dandi significationem.

95. **MARCELLVS** libro 14. Digestorum.

Potest reliquorum appellatio & vniuersos significare.

96. **CELSVS** libro 25. Digestorum.

Litus est, quousq; maximus fluctus à mari peruenit. Idque Marcum Tullium aiunt, cum arbiter esset, primum constituisse.

I & Prædia dicimus aliquorum esse, non vtrique communiter habentium ea, sed [vel] alio aliud habente.

97. **IDEM** libro 32. Digestorum.

Cum stipulamur, [Quanta pecunia ex hereditate Titij ad te peruenerit:] res ipsas, quæ peruenerunt, non pretia earum spectare videmur.

98. **IDEM** libro 39. Digestorum.

Cum bi sextum Kalendis est: nihil refert [vtrum] priore an posteriore die quis natus sit, & doinceps

Septimum Kalendas eius natalis dies est. nam id biduum pro vno die habetur: sed posterior dies intercalatur, non prior, ideo quo anno intercalatum non est, sexto Kalendas natus, cum bisextum Kalendis est, priorem diem natalem habet.

1. ¶ Cato putat, mensem intercalarem additiciū esse, omnesque eius dies pro momento temporis obseruat, extremoque diei mensis Februarij attribuit Quintus Mucius.

2. ¶ Mensis autem intercalaris constat ex diebus viginti octo.

99. **VLP IANVS** libro 3. de officio
Consulis.

Notionem accipere possumus & cognitionem & iurisdictionem.

1. ¶ Continentes prouincias accipere debemus eas quæ Italiæ iunctæ sunt: vtputa Galliam. sed & prouinciā Siciliam magis inter continentes accipere nos oportet, quæ modico fretō Italia diuiditur.

2. ¶ Instrumentorum appellatione quæ comprehendantur, per quā difficile erit separare. quæ enim propriè sint instrumenta, propter quæ dilatio danda sit, inde dignoscemus, si in præsentiam personæ, quæ instruere possit, dilatio petatur. puta qui actum gessit, licet in seruitute, vel qui actor fuit constitutus: putem videri instrumentorum causa peti dilationem.

100. **IDEM** libro 2. de officio consulis.

Speciosas personas accipere debemus, clarissimas personas vtriusque sexus. item eorum, quæ ornamentis senatorijs vtuntur.

101. **MODESTINVS** libro nono Differentiarum.

Inter stuprum & adulterium hoc interesse quidam putant: quod adulterium in nuptam, stuprum in viduam committitur, sed lex Iulia de adulterijs hoc verbo indifferenter vtitur.

2. ¶ Diuortium inter virum & vxorem fieri dici-

tur, repudium vero sponsæ remitti videtur. quod & in vxoris personam non absurde cadit.

2. ¶ Verum est, morbum esse temporalem corporis imbecillitatem, vitium vero perpetuum corporis impedimentum. veluti si talam excusit. nam & luscus itaque vitio us est.

3. ¶ Seruis legatis etiam ancillas deberi, quidam putant: quasi commune nomen vtrumque sexum contineat.

102. IDEM libro 7. Regularum.

Derogatur legi, aut abrogatur: derogatur legi, cum pars detrahitur, abrogatur legi, cum prorsus tollitur.

103. IDEM libro 8. Regularum.

Licet capitalis Latine loquentibus omnis causa existimationis videatur: tamen appellatio capitalis mortis, vel amissionis civitatis, intelligenda est.

104. IDEM libro 2. Excusationum.

[H] τῶν τέκνων προσηγορία καὶ ἐπὶ τοὺς ἐγγόνους ἐκτείνεται.

Natorum appellatio & ad nepotes extenditur.

105. IDEM [libro 11. Responsorum.]

MOdestinus respondit, his verbis, [Libertus libertabusque meis,] libertum libertæ testatoris non contineri.

106. IDEM libro singulari de Præscriptionibus.

Dimissoria litteræ dicuntur, quæ vulgo apostolæ dicuntur, dimissoria autem dictæ, quod causa ad eum, qui appellatus est, dimittitur.

107. IDEM libro tertio Pandectarum.

Adsignare libertum hoc est, testificari, cuius ex liberis libertum eum esse voluit.

108. IDEM libro 4. Pandectarum.

Debitor intelligitur is, à quo inuito exigere pecunia potest.

109. IDEM

109. IDEM libro 5. Pandectarum.

Bonæ fidei emptor esse videtur, qui ignoravit eam rem alienam esse: aut putavit eum, qui vendidit, ius vendendi habere, puta procuratorem, aut tutorem esse.

110. IDEM libro 8. Pandectarum.

Sequester dicitur, apud quem plures eandem rem, de qua controversia est, deposuerunt: dictus ab eo, quod occurrenti, aut quasi sequenti eos, qui contendunt, committitur.

III. IAVOLENVS libro 8. ex Cassio.

Censeri est constituere, & præcipere: unde etiam dicere solemus, Censeo hoc facias: & semet aliquid censuisse. Inde censoris nomen videtur esse tractum.

112. IDEM libro 11. ex Cassio.

Litus publicum est æstenuus, qua maxime fluctibus exæstuat. Idemque iuris est in lacu, nisi is totus privatus est.

113. IDEM libro 14. ex Cassio.

Moribus fonticus est, qui cuique rei nocet.

114. IDEM libro 15. [ex Cassio.]

Solvens esse nemo intelligitur, nisi qui solidum potest soluere.

115. IDEM libro 4. Epitomarum.

Quæstio est, fundus à possessione vel agro vel prædio quid distet. Fundus est omne, quidquid solo tenetur. Ager est, [si] species fundi ad usum hominis comparatur. Possessio ab agro iuris proprietate distat. quicquid enim adprehendimus, cuius proprietas ad nos non pertinet, aut nec potest pertinere: hoc possessionem appellamus. Possessio ergo usus, ager proprietas loci est. Prædium utriusque superscriptæ generale nomen est: nam & ager & possessio huius appellationis species sunt.

116. IDEM libro 7. Epistolarum.

Quisquis mihi alius filij filiusve heres sit,] La-
beo non videri filiam contineri. Proculus con-

tra: mihi Labeo videtur verborum figuram sequi. Proculus mentem testantis. respondit: Non dubito, quin Labeonis sententia vera non sit.

117. IDEM libro 9. Epistolarum.

Non potest videri minus soluisse is, in quem amplioris summæ actio non competit.

118. POMPONIUS libro 2. ad Quintum Mucium.

Hostes hi sunt, qui nobis aut quibus nos publice bellum decreuimus. cæteri latrones, aut prædones sunt.

119. IDEM libro tertio [ad Quintum Mucium.]

Ireditæis appellatio sine dubio continet etiam damnosam hereditatem. iuris enim nomen est, sicuti bonorum possessio.

120. IDEM libro quinto [ad Quintum Mucium.]

Verbis legis duodecim tabularum his, [Vti legas: sit suæ rei, ita ius esto,] latissima potestas tributa videtur & heredis instituendi, & legata, & libertates dandi, tutelas quoque constituendi, sed id interpretatione coangustatum est vel legum, vel auctoritate iura constituentium.

121. IDEM libro sexto [ad Quintum Mucium.]

Vsuræ pecuniæ, quam percipimus, in fructu non est: quia non ex ipso corpore, sed ex alia causa est, id est, noua obligatione.

122. IDEM libro octauo ad Quintum Mucium.

Seruius ait: si ita scriptum sit, [Filio filijsq; meis hosce tutores do:] masculis duntaxat tutores dados: quoniam singulari casu hoc, [filio,] ad pluralem videtur transisse, continentem eundem sexum, quem singularis prior positus habuisset, sed hoc facti, non iuris habet quæstionem. potest enim fieri, ut singulari casu de filio senserit, deinde pleni-

omni

omnibus liberis prospexisse in tutore dando voluerit. quod magis rationabile esse videtur.

123. IDEM libro vicefimo sexto ad Quintum Mucium.

Verbum [erit] interdum etiam præteritum, nec solum futurum tempus demonstrat, quod est nobis necessarium scire, & cum codicilli ita confirmati testamento fuerint, [Quod in codicillis scriptum erit,] utrumque futuri temporis demonstratio fiat, an etiam præteriti, si ante scriptos codicillos quis relinquat. quod quidem ex voluntate scribentis interpretandum est. Quemadmodum autem hoc verbum [est,] non solum præsens, sed & præteritum tempus significat: ita & hoc verbum [erit,] non solum futurum, sed interdum etiam præteritum tempus demonstrat. nam cum dicimus, [Lucius Titius solutus est (ab) obligatione:] & præteritum & præsens significamus: sicut hoc, [Lucius Titius obligatus est.] & idem fit, cum ita loquimur, [Troia capta est.] non enim ad præsentis facti demonstrationem refertur is sermo, sed ad præteritum.

124. PRO CVLVS libro 2. Epistolarum.

Hæc verba, [ille aut ille,] non solum disiunctivæ, sed etiam subdisiunctivæ orationis sunt. Disiunctivum est: veluti cum dicimus, [aut dies aut nox est.] quorum posito altero, necesse est tolli alterum: item sublato altero, poni alterum. item simili figuratione verbum potest esse subdisiunctivum. Subdisiunctivi autem genera sunt duo. Vnum, cum ex propositis finibus ita non potest uterque esse, ut possit neuter esse. veluti cum dicimus, [aut sedet, aut ambulat.] nam ut nemo potest utrumque simul facere: ita aliquis potest neutrum, veluti is, qui accumbit. Alterius generis est, cum ex propositis finibus ita non potest neuter esse, ut possit utrumque esse, veluti cum dicimus. [omne animal aut facit, aut patitur.] nullum est enim, quod nec faciat, nec patiatur: at potest simul & facere, & pati.

125. IDEM libro 5. Epistolarum.

N Epos Proculo suo salutem. Ab eo, qui ita dotem promisit, [Cum commodum erit, dotis filiae meae tibi erunt aurei centum,] putasne protinus nuptiis factis dotem peti posse? quid, si ita promississet, [Cum potuero, doti tibi erunt centum?] quod si aliquam vim habeat posterior obligatio, [possit] verbum quo modo interpretaris? utrum ære alieno deducto, an extante? Proculus: Cum dotem quis [ita] promisit, [Cum potuero, doti tibi erunt centum:] existimo ad id, quod actum est, interpretationem redigendam esse. nam qui ambigue loquitur: id loquitur, quod ex his, quæ significantur, sensit: propius est tamen, ut hoc eum sensisse existimem, deducto ære alieno potero. potest etiam illa accipi significatio, cum salva dignitate mea potero. quæ interpretatio eo magis accipienda est, si ita promissum est, [cum commodum erit:] hoc est, cum sine incommodo meo potero.

126. IDEM libro sexto Epistolarum.

S I, cum fundum tibi darem, legem ita dixi, [Vti optimus maximusque esset,] & adieci, ius fundi deterius factum non esse per dominum præstabitur, amplius eo præstabitur nihil: etiam si prior pars, quæ scriptum est, [vti optimus maximusque sit,] liberum esse significat. eoque, si posterior pars adiecta non esset, liberum præstare deberem. tamen inferiore parte satis me liberatum puto, quod ad iura attinet, ne quid aliud præstare debeam, quam ius fundi per dominum deterius factum non esse.

127. CALLISTRATUS libro quarto de Cognationibus.

V Ectis appellatione tam virilis, quam muliebris, & scenica, etiam si in tragica, aut citharœdica sit, continetur.

128. VLPIANUS [libro primo] ad legem Iuliam & Papiam.

S Padonum generalis appellatio est, quo nomina ~~combi~~, qui natura spadones sunt, item thlibiz, thlasiz,

chlasia, sed & si quod aliud genus spadonum est, continetur.

129. PAVLVS libro primo ad legem Iuliam & Papiam.

Qui mortui nascuntur, neque nati, neque procreati videntur: quia nunquam liberi appellari potuerunt.

130. VLP IANVS libro secundo ad legem Iuliam & Papiam.

Lege obuenire hereditatem non improprie quis dixerit & eam, quæ ex testamento defertur: quia lege duodecim tabularum testamentaria hereditates confirmantur.

131. IDEM libro tertio ad legem Iuliam & Papiam.

Aliud fraus est, aliud poena. fraus enim sine poena esse potest: poena sine fraude esse non potest. poena est noxæ indicta: fraus & ipsa noxa dicitur, & quasi poenæ quædam præparatio.

Inter multam autem & poenam multum interest: cum poena generale sit nomen, omnium delictorum coercitio: multa specialis peccati, cuius animaduersio hodie pecuniaria est, poena autem non tantum pecuniaria, verum capitis & existimationis irrogari solet. & multa quidem ex arbitrio eius venit, qui multam dicit: poena non irrogatur, nisi quæ quaque lege, vel quo alio iure specialiter huic delicto imposita est. quinimo multa ibi dicitur, ubi specialis poena non est imposita. Item multum is dicere potest, cui iudicatio data est. magistratus solos & præsides prouinciarum posse multam dicere, mandatis permissum est. poenam autem vnusquisque irrogare potest, cui huius criminis sine delicti executio competit.

132. PAVLVS libro tertio ad legem Iuliam & Papiam.

Anniculus amittitur, qui extremo anni die moritur. & consuetudo loquendi id ita esse declarat,

eat, [Ante diem decimum Kalendarum, post diem decimum Kalendarum.] neque vtro enim sermone undecim dies significantur.

I & Falsum est eam peperisse, cui mortuæ filius exfectus est.

133. **VLP IANVS** libro quarto ad legem Iuliam & Papiam.

S I quis sic dixerit, vt intra diem mortis eius aliquid fiat: ipse quoque dies, quo quis mortuus est, numeratur.

134. **PAVLVS** libro secundo ad legem Iuliam & Papiam.

A Nniculus non statim vt natus est, sed trecentesimo sexagesimo quinto die dicitur, incipiente plane, non exacto die: quia annum ciuilitate, non ad momenta temporum, sed ad dies numeramus.

135. **VLP IANVS** libro quarto ad legem Iuliam & Papiam.

Q Været aliquis: si portentosum, vel monstruosum, vel debile mulier ediderit, vel qualem visum vel vagitu nouum, non humanæ figuræ, sed alterius magis animalis, quàm hominis partum: an, quia enixa est, prodesse ei debeat? & magis est, vt hæc quoque parentibus prosint. nec enim est, quod eis imputetur, quæ, qualiter potuerunt, statutis obtemperauerunt: neque id, quod fataliter accessit, matri damnum iniungere debet.

136. **IDEM** libro quinto ad legem Iuliam & Papiam.

G Eneri appellatione & neptis, & proneptis, tam ex filio, quàm ex filia editorum, cæterarumque maritos contineri, manifestum est.

137. **PAVLVS** libro secundo ad legem Iuliam & Papiam.

T Er enixa videtur, etiam quæ trigeminos peperit.

138. **IDEM** libro quarto ad legem Iuliam & Papiam.

Hereditatis appellatione bonorum quoque possessio continetur.

139. **VLP IANVS** libro septimo ad legem Iuliam & Papiam.

Aedificia Romæ fieri etiam ea videntur, quæ in continentibus Romæ ædificijs fiunt.

I & Perfecisse ædificium is videtur, qui ita consummauit, ut iam in usu esse possit.

140. **PAVLVS** libro sexto ad legem Iuliam & Papiam.

Cepisse quis intelligitur, quamuis alij adquisijt.

141. **VLP IANVS** libro octauo ad legem Iuliam & Papiam.

Etiam ea mulier, cum moreretur, creditur filium habere, quæ exciso utero edere possit. nec non etiam alio casu mulier potest habere filium, quem mortis tempore non habuit: ut puta eum, qui ab hostibus remeavit.

142. **PAVLVS** libro sexto ad legem Iuliam & Papiam.

Triplici modo coniunctio intelligitur. aut enim re per se coniunctio contingit, aut re & verbis, aut verbis tantum. Nec dubium est quin coniuncta sint, quos & nominum & rei complexus iungit. veluti, [Titius (&) Mæuius ex parte dimidia hæredes sunt.] vel (ita) [Titius Mæuiusq; heredes sunt.] (vel) [Titius cum Mæuio ex parte dimidia heredes sunt.] videamus autem: ne, etiam si hos articulos detrahas [&, que, cum,] interdum tamen coniunctos accipi oporteat. veluti [Lucius Titius, Publius Mæuius ex parte dimidia heredes sunt.] (vel ita,) [Publius Mæuius, Lucius Titius heredes sunt. Sempronius ex parte dimidia heres esto.] ut Titius & Mæuius veniant in partem dimidiam, & re & verbis coniuncti videantur. [Lucius Titius ex parte dimidia heres esto. Seius ex parte, qua Lucium Titium heredem institui, heres esto. Sempronius ex parte dimidia heres esto.] Iulianus dubitari

posse, tres semisses facti sint, an Titius in eundem semissem cum Gaio & Seio institutus sit. sed eo quod Sempronius quoque ex parte dimidia scriptus est verisimilius esse, in eundem semissem duos coactos, & coniunctim heredes scriptos esse.

143. **VLP IANVS** libro nono [ad legem Iuliam & Papiam.]

ID apud se quis habere videtur, de quo habet actionem, habetur enim, quod peti potest.

144. **PAVLVS** libro decimo ad legem Iuliam & Papiam.

Libro memorialium.

Maffurius scribit pellicem apud antiquos eam habitam, quæ cum vxor non esset, cum aliquo tamen vivebat: quam nunc vero nomine amicam, paulo honestiore concubinam appellari, Granius Flaccus in libro de iure Papiriano scribit, pellicem nunc vulgo vocari, quæ cum eo, cui vxor sit, corpus misceat, quosdam eam, quæ vxoris loco sine nuptijs in domo sit, quam Πελλακήν Græci vocant.

145. **VLP IANVS** libro decimo [ad legem Iuliam & Papiam.]

Virilis appellatione interdum etiam totam hereditatem contineri dicendum est.

146. **TERENTIUS CLEMENS** libro 2. [ad legem Iuliam & Papiam.]

Soceri, socrus appellatione avum quoque & aviam vxoris vel mariti contineri, responderetur.

147. **IDEM** libro tertio ad legem Iuliam & Papiam.

Qui in continentibus vrbis nati sunt, Romæ nam intelligantur.

148. **GAIVS** libro octavo ad legem Iuliam & Papiam.

Non est sine liberis, cui vel vnus filius vnaue filia est. hæc enim enuntiatio, [habet liberos.]

(non habet liberos) semper pluralitino numero profertur: sicut & pugillares, & coileilli.

149. IDEM libro decimo ad legem Iuliam & Papiam.

Nam quem sine liberis esse, dicere non possumus hunc necesse est dicamus liberos habere.

150. IDEM libro nono ad legem Iuliam & Papiam.

Si ita à te stipulatus fuero, [Quanto minus à Titio consecutus fuero, tantum dare spondes?] non solet dubitari, quin si nihil à Titio fuero consecutus, totum debeas, quod Titius debuerit.

151. TERENTIUS CLEMENS libro 5 ad legem Iuliam & Papiam.

Deleta hereditas intelligitur, quam quis possit advenendo consequi.

152. GAIVS libro decimo ad legem Iuliam & Papiam.

Hominis appellatione tam foeminam quam masculum contineri, non dubitatur.

153. TERENTIUS CLEMENS libro II. ad legem Iuliam & Papiam.

Intelligendus est mortis tempore fuisse, qui in vivo relictus est.

154. MACER [libro primo ad legem viciniam.]

Mille passus non à miliario urbis, sed continentibus, ædificijs numerandi sunt.

155. LICINNIVS RVFFINVS libro septimo Regularum.

Proximi appellatione etiam ille continetur qui solus est.

156. IDEM libro 10. Regularum.

Maiore parte anni possedisse quis intelligitur, etiam si duobus mensibus possederit: si modo adversarius eius aut paucioribus diebus, aut nullis possederit.

157. AELIVS

157. AELIUS GALLVS libro I. de verborum,
quæ ad ius pertinent, significatione.

P Aries est, siue murus, siue maceria est.

I & Item via est, siue semita, siue iter est.

158. CELSVS libro vicesimoquinto
Digestorum.

I N usu iuris frequenter vti nos Cascellius ait singulari appellatione, cum plura generis eiusdem significari vellemus. nam & multum hominem venisse Romam, & piscem vilem esse dicimus. Item in stipulando satis habemus de herede cauere. [Si cares secundum me heredemue meum iudicata erit.] & rursus, [Quod ob eam rem te heredemue tuum.] nempe æque, si plures heredes sint, continentur stipulatione.

159. VLPIANVS libro primo ad
Sabinum.

E Tiam aureos nummos æs dicimus.

160. IDEM [libro secundo ad
Sabinum.

C Eterorum & reliquorum appellatione etiam omnes continentur, vt Marcellus dixit, circa eum cui optio serui lagata est, ceteri Sempronio: nam tentat, si non optet, omnes ad Sempronium pertinere.

161. IDEM libro 7. ad Sabinum.

N On est pupillus, qui in vtero est.

162. POMPONIVS libro secundo
ad Sabinum.

I N vulgari substitutione, qua ei, qui supremus morietur, heres substituitur, recte substitutus etiam vnico intelligitur: exemplo duodecim tabularum, ex quibus proximis agnatus & solus habetur.

I & Si quis ita in testamento scripserit, [Si quid filio meo acciderit, Damas seruus meus liber esto:] mortuo filio, Damas liber erit, licet enim accidant & viuus, sed vulgi sermone etiam mors significatur.

163. PAVLVS libro secundo ad Sabinum.

Illa verba, [Optimus, maximusque,] vel in eum cadere possunt. qui solus est. Sic & circa edictum prætoris supremæ tabulæ habentur & solæ.

1. ¶ Pueri appellatione etiam puella significatur, nam & foeminas puerperas appellant recentes ex partu, & Græce παῖδιον communiter appellatur.

164. VIPIANVS libro quintodecimo ad Sabinum.

Nomen filiarum & in posthumam cadere, questionis non est, quamvis posthumæ non cadere in eam, quæ in rebus humanis sit, certum sit.

1. ¶ Partitionis nomen non semper dimidium significat: sed prout est adiectum. potest enim iuberi aliquis & maximam partiri posse, & vicesimam, & tertiam, & prout libuerit. sed si non fuerit portio adiecta, dimidia pars cæbetur.

2. ¶ Habere, sicut peruenire, cum effectu accipiendum est.

165. POMPONIVS libro quinto [ad Sabinum.

Venisse ad heredem nihil intelligitur, nisi deducto ære alieno.

166. IDEM libro sexto ad Sabinum.

Vrbana familia, & rustica, non loco, sed genere distinguitur. potest enim aliquis dispensator non esse seruorum urbanorum numero: veluti is, qui rusticarum rerum rationes dispenderit, ibique habitet, non multum abest à villico. insularius autem urbanorum numero est. videndum tamen est, ipse dominus, quorum loco quemque habuerit: quod ex numero familiæ, & vicarijs apparebit.

1. ¶ Pernoctare extra urbem intelligendum est. qui nulla parte noctis in vrbe est. Per enim totam noctem significat.

167. VL.

167. VLP IANVS libro vicesimo quinto
ad Sabinum.

Carbonum appellatione materiam non contineri
sed an lignorum? & fortassis quis dicet, nec li-
gnorum: non enim lignorum gratia habuit. Sed &
sitiones, & alia ligna cōcta, ne fumum faciant, utrum
ligno, an carboni, an suo generi adnumerabimus? &
magis est, ut proprium genus habeatur. Sulphurata
quoque de ligno æque eandem habebunt definitio-
nem. Ad faces quoque parata non erunt lignorum
appellatione comprehensa, nisi hæc fuit voluntas.
Idem & de nucleis oliuarum, sed & de balanis est,
vel si qui alij nuclei. De pinu autem integri stro-
bili, ligni appellatione continebuntur.

168. PAVLVVS libro quarto [ad
Sabinum.]

PAli & perticæ in numerum materiæ redigendi
sunt, & ideo lignorum appellatione non conti-
nentur.

169. IDEM libro quinto ad
Sabinum.

Non tamen in traditionibus, sed & in emptio-
nibus, & stipulationibus, & testamentis adiectio
hæc, [Vti optimus maximusque est,] hoc significat,
ut liberum præstetur prædium, non ut etiam serui-
tutes ei debeantur.

170. VLP IANVS libro trigesimo tertio
ad Sabinum.

Heredis appellatione omnes significari successores,
res credendum est, et si verbis non sunt expressi.

171. POMPONIVS libro sextodecimo
ad Sabinum.

Pervenisse ad te recte dicitur, quod per te ad alium
pervenit: ut in hereditate à liberto per patro-
num filiam familias patri eius adoptivo adquirenda re-
sponsum est.

172. VLP IANVS libro trigesimo octavo
ad Sabinum.

Liberti appellatione etiam libertam continere placuit.

173. **IDEM** libro trigesimo nono ad Sabinum.

Collegarum appellatione hi continentur, qui sunt eiusdem potestatis.

I ¶ Qui extra continentia urbis est, abest: ceterum usque ad continentia, non abesse videbitur.

174. **IDEM** libro quadragesimo [secundo ad Sabinum.]

Aliud est promittere furtum non esse, aliud furto noxaeque solutum. qui enim dicet furem non esse, de hominis proposito loquitur. qui furtis noxaeque solutum, nemini esse furti obligatum promittit.

175. **POMRONIVS** libro vicesimo secundo [ad Sabinum.]

Faciendi verbo, reddendi etiam causa continetur.

176. **VLPIANVS** libro quadragesimo quinto ad Sabinum.

Solutionis verbo, satisfactionem quoque omnem accipiendam placet. soluere dicimus eum qui fecit, quod facere promisit.

177. **IDEM** libro quadragesimo septimo ad Sabinum.

Natura cauillationis, quam Græci *σωπίτην* (id est acervalem syllogismum) appellauerunt, hæc est, ut ab euidenter veris per brevissimas mutationes disputatio ad ea, quæ euidenter falsa sunt, perducatur.

178. **IDEM** libro quadragesimo nono ad Sabinum.

Pecuniæ verbum, non solum numeratam pecuniæ complectitur: verum omnem omnino pecuniæ, hoc est, omnia corpora. nam corpora quoque pecuniæ appellatione contineri, nemo est qui ambiget.

¶ Here-

1 ¶ Hereditas iuris nomen est, quod & accessio-
nem & decessionem in se recipit. hereditas autem
vel maxime fructibus augetur.

2 ¶ Actionis verbum, & speciale est, & gene-
rale. nam omnis actio dicitur, siue in personam, siue
in rem sit petitio. sed plerumque actiones perso-
nales solemus dicere. petitionis autem verbo, in
rem actiones significari videntur. persecutionis
verbo extraordinarias persecutiones puto conti-
neri: utputa fideicommissorum, & si quæ aliæ sunt,
quæ non habent iuris ordinarij executionem.

3 ¶ Hoc verbum [debit,] omnem omnino ac-
tionem comprehendere intelligitur, siue civilis,
siue honoraria, siue fideicommissi fuit persecutio.

179. IDEM libro quinquagesimo primo
ad Sabinum.

I Nter hæc verba, [Quanti ea res erit, (vel,)
[Quanti eam rem esse paret;] nihil interest: in
utraque nempe clausula placet veram rei æstima-
tionem fieri.

180. POMPONIUS libro trigesimo ad
Sabinum.

T Vgurij appellatione omne ædificium, quod rusti-
cæ magis custodiæ conuenit, quàm urbanis ædi-
bus, significatur.

1 ¶ O filius ait, tugurium à recto, tanquam tegu-
larium, esse dictum: ut toga, quòd eâ tegamur.

181. IDEM [libro 35. ad Sabinum.]

V Erbum illud [pertinere,] latissimè patet. nam
& eis rebus petendis aptum est, quæ dominij no-
stri sint: & eis, quas iure aliquo possideamus, quam-
uis non sint nostri dominij. pertinere ad nos etiam
ea dicimus, quæ in nulla eorum causa sint, sed esse
possint.

182. VLP IANVS libro vigesimo septimo
ad Edictum.

[P Aterfamilias] liber peculium non potest ha-
bere, quemadmodum nec seruus bona.

183. IDEM

183. IDEM libro vigesimo octavo
ad Edictum.

T Abernæ appellatio declarat omne utile ad habitandum ædificium, non ex eo quod tabulis clauditur.

184. PAULVS libro trigesimo [ad
Edictum.]

I Nde tabernacula, & contubernales dicti sunt.

185. VLPIANVS libro vicesimo octavo
ad Edictum.

I Nstructam autem tabernam sic accipiemus, quæ & rebus & hominibus ad negotiationem paratis constat.

186. IDEM [libro 30. ad Edictum.]

C Ommendare nihil aliud est, quam deponere.

187. IDEM libro trigesimo [secundo
ad Edictum.]

V Erbum [Exactæ pecuniæ,] non solum ad solutionem referendum est: verum etiam ad delegationem.

188. PAULVS libro trigesimo tertio
ad Edictum.

H Abere duobus modis dicitur: altero, iure domini, altero, obtinere sine interpellatione id, quod quis emerit.

I ¶ Cautum intelligitur: siue personis, siue rebus cautum sit.

189. IDEM libro trigesimo quarto
[ad Edictum.]

F Acere oportere & hanc significationem habet, ut abstineat quis ab eo facto, quod contra conventionem fieret, & curaret, ne fiat.

190. VLPIANVS libro trigesimo quarto
ad Edictum.

P Ronciales eos accipere debemus, qui in prævincia domicilium habent: non eos, qui ex prævincia oriundi sunt.

191. PAVLVS libro trigesimo quinto
[ad Edictum.]

Inter diuortium & repudium hoc interest, quod repudiari etiam futurum matrimonium potest: non recte autem sponsa diuortisse dicitur: quod diuortium ex eo dictum est, quod in diuersas partes eunt, qui discedunt.

192. VELPIANVS libro trigesimo septimo
ad Edictum.

Haec adiectio] plurisue,] non infinitam pecuniam continet, sed modicam: vt taxatio hæc, [Solidos decem plurisue,] ad minutulam summam referatur.

193. IDEM libro trigesimo octauo
ad Edictum.

Hæc verba, [Quanti eam rem paret esse,] non ad quod interest, sed ad rei æstimationem referuntur.

194. VELPIANVS [libro quadragesimo tertio
ad Edictum.]

Inter donum & munus, hoc interest, quod inter genus & speciem. nam genus esse donum Labeo a donando dictum, munus speciem. nam munus esse donum cum causa, vt puta natalicium, nuptaliciu.

195. IDEM libro quadragesimo sexto
ad Edictum.

Pronuntiatio sermonis in sexu masculino ad utrumque sexum plerumque porrigitur.

1. ¶ [Familia] appellatio qualiter accipiatur, videamus. & quidem varie accepta est. nam & in res, & in personas deducitur. In res, vt puta in lege duodecim tabularum his verbis, [adgnatus maximus familiam habeto.] Ad personas autem refertur familiae significatio ita, cum de patrono & liberto loquitur lex: [ex ea familia,] inquit, [in eam familiam,] & hic de singularibus personis legem loqui constat.

2. ¶ Familia appellatio refertur & ad corporis cuiusdam significationem, quod aut iure proprio ip-
forum;

brum, aut communi vniuersæ cognationis continetur. Iure proprio familiam dicimus plures personas, quæ sunt sub vnius potestate, aut natura, aut iure subiectæ: vtputa patrem familias, matrem familias, filium familias, filiam familias, quique deinceps vitem eorum sequuntur, vtputa nepotes, & neptes, & deinceps. Pater autem familias appellatur, qui in domo dominium habet. recteque hoc nomine appellatur, quamuis filium non habeat. non enim solum personam eius, sed & ius demonstramus. denique & pupillum patrem familias appellamus, & cum pater familias moritur, quotquot capita ei subiecta fuerint, singulas familias incipiunt habere. singuli enim patrum familiarum nomen subeunt. idemque eueniet & in eo, qui emancipatus est: nam & hic sui iuris effectus, propriam familiam habet. Communi iure familiam dicimus omnium agnatorum: nam etsi patres familias mortuo singuli singulas familias habent; tamen omnes, qui sub vnius potestate fuerunt, recte eiusdem familiæ appellabuntur, qui ex eadem domo & gente proditi sunt.

3 ¶ Seruitutum quoque solemus appellare familias, vt in edicto prætoris ostendimus sub titulo de fortis, vbi prætor loquitur de familia publicanorum. sed ibi non omnes serui, sed corpus quoddam seruorum demonstratur huius rei causa paratum, hoc est: rectorialis causa: alia autem parte edicti omnes serui continentur, vt de hominibus coactis, & vi honorum raptorum: item redhibitoria, si deterior res reddatur emptoris opera, aut familiæ eius, & interdicto vnde vi, familiæ appellatio omnes seruos comprehendit. sed & filij continentur.

4 ¶ Item appellatur familia plurium personarum, quæ ab eiusdem vltimi genitoris sanguine proficiscuntur, sicuti dicimus familiam Iuliam, quasi à fonte quodam memoriæ.

5 ¶ Mulier autem familiæ suæ & caput, & si-

195. GAIUS libro sextodecimo ad Edictum
Prouinciale.

Familia appellatione & ipse princeps familiae
continetur.

I & Fœminarum liberos in familia earum non
esse, palam est: quia qui nascuntur, patris non ma-
tris, familiam sequuntur.

197. VLPIANVS libro quinquagesimo
ad Edictum.

Indicasse est detulisse, arguisse, accusasse, & con-
uicisse.

198. IDEM libro 2. de omnibus tribu-
nalibus.

Vrbana prædia, omnia ædificia accipimus, non
solum ea, quo sunt in oppidis: sed & si fortè sta-
bula sunt, vel alia meritoria in villis, & in vicis: vel
si prætoria voluptati tantum deseruiencia: quia vr-
banum prædium non locus facit, sed materia. Pro-
inde horti quoque, si qui sunt in ædificijs constituti,
dicendum sit urbanorum appellatione contineri.
Planè si plurimum horti in reditu sunt, vinearij for-
tè, vel etiam olitorij, magis hæc non sunt urbana.

199. IDEM libro octauo de omnibus
tribunalibus.

Absentem accipere debemus eum, qui non est eo
loco, in quo loco petitur, non enim trans mare
absentem desideramus. & si fortè extra continen-
tia urbis sit, abest. cæterum vsque ad continentia,
non abesse videbitur, si non latitet.

I & Abesse non videbitur qui ab hostibus captus
est, sed qui à latronibus detinetur.

200. IULIANVS libro 2. Digestorum.

Hæc stipulatio [Noxis solutum præstari?] non
existimatur ad eas noxas pertinere, quæ publi-
cam exercitationem, & coercionem capitalem ha-
bent.

201. IDEM libro 81. Digestorum.

Iusta interpretatione recipiendum est, ut appella-
sione

sione filij, sicuti filiam familias contineri sæpe respondēbimus, ita & nepos videatur comprehendī, & patris nomine auus quoque demonstrari intelligatur.

202. ALFONSVS VARVS [libro secundo Digestorum.]

Cum in testamento scriptum esset, ut heres in funere, aut in monumento duntaxat aureos centum consumeret, non licet minus consumere. si amplius vellet, licet: neque ob eam rem contra testamentum facere videtur.

203. IDEM libro septimo Digestorum.

In lege censoria portus Siciliae ita scriptum erat [Seruos quos domo quis ducet suo vsu, pro his portorium ne dato.] quærebatur, si quis à Sicilia seruos Romam mitteret fundi instruendi causa, vtrum pro his hominis portorium dare deberet, necne. respondit, duas esse in hac scriptura quæstiones; primam, quid esset [domum] ducere: alteram, quid esset [suo vsu] ducere. Igitur quæri soleret, vtrum vbi quisque habitaret, siue in prouincia, siue in Italia, an duntaxat in sua cuiusque patria domus esse recte diceretur: sed de ea re constitutum esse, eam domum vnicuique nostrum debere existimari, vbi quisque sedes & tabulas haberet, suarumque rerum constitutionem fecisset. Quid autem esset [vsu suo,] magnam habuisse dubitationem. & magis placeat, quod victus sui causa paratum est, tantum contineri. Itemque de seruis eadem ratione quæri, qui eorum vsus sui causa parati essent: vtrum dispensatores, insularij, villici, atrienses, textores, operarij quoque rustici, qui agrorum colendorum causa haberentur, ex quibus [agris] pater familias fructus caperet, quibus se toleraret: omnes denique seruos, quos quisque emisset, ut ipse haberet, atque eis ad aliquam rem vteretur, neque ideo emisset, ut venderet. Et sibi videri eos demum vsus sui causa pater familias habere, qui ad eius corpus tuendum,

atque ipsius cultum præpositi, destinatique essent: quo in genere iunctores, cubicularij, coci, ministratores, atque alij, qui ad eiusmodi vsum parati essent, numerarentur.

204. PAULVS libro 2. epitomarum
[Alfeni.]

P Veri appellatio tres significationes habet: vnam, cum omnes seruos pueros appellaremus: alteram, cum puerum contrario nomine puellæ dicere-
mus: tertiam, cum ætatem puerilem demonstrare-
mus.

205. IDEM libro quarto Epitomarum
Alfeni.

Q Vi fundum vendidit, pomum recepit: nuces, & ficos, & vuas duntaxat duracinas, & purpureas, & quæ eius generis essent, quas non vini causa haberemus, quas Græci *τρωξίνας*, id est, [comestibiles,] appellarent, recepta videri.

206. IULIANVS lib. 6. ex Minicio.

V Inaria vasa proprie vasa torcularia esse placet: dolia autem & serias tamdiu in ea causa esse, quandiu vinum haberent, cum sine vino esse desinerent, in eo numero non esse: quoniam ad alium vsum transferri possent. veluti si frumentum in his addatur. eandem causam amphorarum esse: vt cum vinum habeant, tum in vasis vinarijs: cum inanes sint, cum extra numerum vinariorum sint: quia aliud in his addi possit.

207. AFRICANVS libro tertio Quæ-
stionum.

Mercis appellatione homines non contineri, Mela ait, & ob eam rem mangores non mercatores, sed venditarios appellari ait, & recte.

208. IDEM libro 4. Quæstionum.

Bonorum appellatio, sicut hereditatis, vniuersitatem quandam ac ins successionis, & non singulas res demonstrat.

209. FLO-

209. FLORENTINVS libro 10. Institutionum.

Coram Titio aliquid facere iustus, non videtur presente eo fecisse, nisi is intelligat itaque si furiosus, aut infans sit, aut dormiat: non videtur coram eo fecisse. Scire autem, non etiam velle is debet: nam & invito eo recte fit, quod iustum est.

210. MARCIANVS libro 7. Institutionum.

IS, qui natus est ex mancipijs urbanis, & missus est in villam nutriendus, in urbanis seruis constituetur.

211. FLORENTINVS libro 8. Institutionum.

FVndi appellatione omne ædificium, & omnis ager continetur: sed in usu urbana ædificia, ædes rusticæ, villæ dicuntur. Locus vero sine ædificio, in urbe area, rure autem ager appellatur. Idemque ager cum ædificio, fundus dicitur.

212. VLPIANVS libro 1. de Adulterijs.

Pæuaricatores eos appellamus, qui causam aduersarijs suis donant, & ex parte actoris in partem rei concedunt. à varicando enim præuaricatores dicti sunt.

213. IDEM libro primo Regularum.

CEDERE diem significat incipere deberi pecuniam. VENIRE diem significat eum diem venisse, quo pecunia peti possit. Vbi pure quis stipulatus fuerit: & celsit, & venit dies. vbi in diem: celsit dies, sed nondum venit. vbi sub conditione: neque celsit, neque venit dies pendente adhuc conditione.

1. **Q**UES alienum est, quod nos alijs debemus. RES sum est, quod alijs nobis debent.

2. **Q**UES culpa est nimis negligentia: id est, non intelligere, quod omnes intelligunt.

214. MARCIANVS libro primo Publicorum iudiciorum.

MVnus propriè est, quod necessariè obimus, lege, more, imperiòue eius, qui iubendi habet potestatem. Dona autem propriè sunt, quæ nulla necessitate iuris, officij, sed sponte præstantur, quæ si non præstentur, nulla reprehensio est. & si præstentur, plerumque laus inest. sed in summa in hoc ventum est: ut non quodcunque munus, id & donum accipiat: ac quod donum fuerit, id munus rectè dicatur.

215. PAVLVS libro singulari ad legem Fufiam Caniniam.

Potestatis verbo plura significantur. in persona magistratum, imperium. in persona liberorum, patria potestas. in persona serui, dominium. At cum agimus de noxæ deditioe cum eo, qui seruum non defendit, præsentis corporis copiam facultatemque significamus. In lege Atinia in potestatem domini rem furtiuam venisse videri, & si eius vindicandæ potestatem habuerit, Sabinus & Cassius aiunt.

216. VLPIANVS libro primo ad legem Aeliam Sentiam.

Verum est, eum, qui in carcere clusus est, non videri neque vinctum, neque in vinculis esse, nisi corpori eius vincula sint adhibita.

217. IAVOLENVS libro primo ex Posterioribus Labeonis.

Inter illam conditionem, [Cum dari potuerit,] & [postquam dari potuerit,] multum interest. nam posteriorem scripturam, vberiore esse constat. at [cum dari potuerit,] arctiorem: & id tantummodo tempus significari, quo primum dari possit.

Item ita data conditione, [Illud facito in diebus,] si nihil præterea fuisset adiectum, in biduo conditionem impleri oportet.

218. PAPINIANVS libro 27. Quæ-
stionum.

Verbum [Facere] omnem omnino faciendi cau-
sam complectitur: dandi, soluendi, numerandi,
iudicandi, ambulandi.

219. IDEM libro secundo Respon-
sorum

In conuentionibus contrahentium voluntatem
potius, quàm verba, spectari placuit. Cum igitur
ea lege fundum vectigalem municipes locauerint,
ut ad heredem eius, qui suscepit, pertineret: ius he-
redum ad legatarium quoque transferri potuit.

220. CALLISTRATVS libro secundo
Quæstionum.

Liberorum appellatione nepotes, & pronepotes,
cæterique, qui ex his descendunt, continentur.
hos enim omnes suorum appellatione lex duodecim
tabularum comprehendit. totiens enim leges neces-
sarium ducunt in cognatione singulorum nominibus
vti, veluti [Filij, nepotis, pronepotis,] cæterorum-
que, qui ex his descendunt: quotiens non omnibus,
qui post eos sunt, præstitum voluerint: sed solis his
succurrent, quos nominatim enumerent. At vbi non
personis certis, non quibusdã gradibus præstatur,
sed omnibus, qui ex eodem genere orti sunt: libe-
rorum appellatione comprehenduntur.

1 ¶ Sed & Papirius Fronto libro tertio respon-
sorum ait, prædio cum villico & contubernali eius
& filiis legato, nepotes quoque ex filiis contineri:
nisi voluntas testatoris aliter habeat. filij enim ap-
pellatione sæpe & nepotes accipi multifariam pla-
cere.

2 ¶ Diuus quoque Marcus rescripsit, non videri
sine liberis defunctum, qui nepotem suum heredem
reliquit.

3 ¶ Præter hæc omnia natura nos quoque docet
parentes pios, qui liberorum procreandorum animo
& voto vxores ducunt: filiorum appellatione omnes,

qui ex nobis descendunt, contineri. nec enim dulciore nomine possumus nepotes nostros, quam filij, appellare: etenim idcirco filios filiasque concepimus, atque edimus, ut ex prole eorum earumque diuturnitatis nobis memoriam in ævum relinquamus.

221. PAULVS libro 10. Responsorum.

Paulus respondit, falsum tutorem eum vere dici, qui tutor non est, siue habenti tutor datus est, siue non. sicut falsum testamentum, quod testamentum non est. & modius iniquus, qui modius non est.

222. HERMOGENIANVS libro secundo Iuris epitomarum.

Pecuniæ nomine non solum numerata pecunia: sed omnes res, tam soli, quam mobiles, & tam corpora, quam iura continentur.

223. PAULVS libro secundo Sententiarum.

Latæ culpæ finis est, non intelligere id, quod omnes intelligunt.

I & Amicos appellare debemus, non leui notitia coniunctos: sed quibus fuerint iura cum patrefamilias, honestis familiaritatis quæsitæ rationibus.

224. VENULEIVS libro septimo Stipulationum.

Vinculorum appellatione, vel priuata, vel publica vincula significant. custodiæ vero, tantum publicam custodiam.

225. TRYPHONIVS libro primo Disputationum.

Fugitiuus est, non is, qui solum consilium fugiendi à domo suscepit, licet id se facturum iactauerit: sed qui ipso facto fugæ initium mente deduxerit. nam & furem, adulterum, aleatorem, quanquam aliqua significatione ex animi propositione cuiusque sola quis dicere posset: ut etiam is, qui nonnunquam alienam rem invito domino subtraxerit, nunquam alienam matremfamilias corruperit, si modo eius mentis sit, ut occasione data id commissurus sit: tamen

non oportere eadem hæc crimina assumpto actu intelligi, & ideo fugitium quoque, & erronem non secundum propositionem solam, sed cum aliquo actu intelligi constat.

226. PAVLVS libro primo Manualium.

Magna negligentia, culpa est. magna culpa, dolus est.

227. IDEM libro 2. Manualium.

Ex illa parte edicti, [Tum quem ei heredem esse oportet,] heredis heredibus bonorum possessio non defertur.

Item in substitutione his verbis, [Quisquis mihi heres erit,] proximus heres tantum significatur. imo non tantum proximus heres, sed etiam scriptus.

228. IDEM libro singulari de cognitionibus.

Municipes intelligendi sunt, & qui in eodem municipio nati sunt.

229. IDEM libro singulari de Tacitis fideicommissis.

Transacta finitaue intelligere debemus, non solum quibus controuersia fuit, sed etiam quæ sine controuersia sint possessa.

230. IDEM libro singulari ad Senatusconsultum Orfitianum.

Vt sunt iudicio terminata, transactione composita, longioris temporis silentio finita.

231. IDEM libro singulari ad Senatusconsultum Tertyllianum.

Quod dicimus eum, qui nasci speratur, pro superstitie esse: tunc verum est, cum de ipsius iure quæritur. alijs autem non prodest, nisi natus.

232. GAIVS libro primo de Verborum obligationibus.

Hæc enunciatio, [Quæ sunt pluris aureorum triginta;] simul & quantitatis & æstimationis significatiua est.

233. IDEM

233. **IN** libro I. ad legem duodecim
tabularum.

SI [caluitur & moretur, & frustretur.] Inde & ca-
lumniatores appellati sunt, quia per fraudem &
frustrationem alios vexarent litibus. Inde & ca-
willatio dicta est.

1 ¶ Post Kalendas Ianuarias die tertio pro sa-
lute principis vota suscipiuntur.

2 ¶ Telum vulgo quidem id appellatur, quod ab
arcu mittitur. sed nunc omne significatur, quod
mittitur manu. Ita sequitur, ut & lapis, & lignum,
& ferrum hoc nomine contineatur. Dictumque ab
eo quod in longinquum mittitur, [Græca voce] fi-

guratum *από της τηλῆς, i. ab eo, quod est*

longe. Et hanc significationem inuenire possu-
mus & in Græco nomine: nam, quod nos telum ap-
pellamus, illi *βέλη* appellant, eoque nomine

vulgo quidem id significatur, quod ab arcu mittitur:
sed non minùs omne significatur, quod [cum] mit-

titur manu, [*από της βαλῆεσθαι: i.*

à iaciendo. Admonet nos *Ξένοφον. i.*

Xenophon: nam ita scribit: *Καὶ τὰ βέ-*

λη ὁμόσε ἐφέρειο, λόγχοι, τοξεύ-

ματα, σφονδύνας, πλείστοι ἤ καὶ

λίθοι. i. Et tela simul ferebantur, ha-

ste, sagittæ, fundæ, plurimi item la-

pides] Et id, quod ab arcu mittitur, apud Græ-

cos quidem proprio nomine *τόξευμα. (i sa-*

gitta)

gitta) vocatur: apud nos autem communi nomine telum appellatur.

234. IDEM libro secundo ad legem duodecim tabularum.

Q Vos nos hostes appellamus, eos veteres perduelles appellabant, per eam adiectionem iudicantes, cum quibus bellum esset.

1. **¶** Locuples est, qui satis idonee habet pro magnitudine rei: quam actor restituendam esse petit.

2. **¶** Verbum [Viuere] quidam putant ad cibum pertinere. sed O filius ad Atticum ait, his verbis & vestimenta & stramenta contineri. sine his enim viuere neminem posse.

235. IDEM libro tertio ad legem duodecim tabularum.

F Erri proprie dicimus, quæ quis suo corpore baiulat: portari ea, quæ quis iumento secum ducit. agi ea, quæ animalia sunt.

1. **¶** Fabros tignarios dicimus non eos duntaxat, qui tigna dolarent: sed omnes qui ædificarent.

236. IDEM libro quarto ad legem duodecim tabularum.

Q Vi venenum dicit, adijcere debet, utrum malum, an bonum. nam & medicamenta venene sunt: quia eo nomine omne continetur, quod adhibitum naturam eius, cui adhibitum esset, mutat. eum id, quod nos venenum appellamus, Græci *Φαρμακον* dicunt. apud illos quoque tam medicamenta, quam quæ nocent, hoc nomine continentur. unde adiectione alterius, nomine distinctio fit. admonet nos summus apud eos poetarum Homerus. nam sic ait,

Φάρμακα πολλὰ μὲν ἐσθλὰ μνηγμένα, πολλὰ δὲ λυγρὰ.

id est,

id est,

*Venena multa quidem bona mixta,
multa autem mala.*

1. Glandis appellatione omnis fructus continetur, ut Iavolenus ait, exemplo Græci sermonis, apud quos omnes arborum species ἀκρόδρυα (id est, extremitates arborum) appellantur.

237. IDEM libro quinto ad legem duodecim tabularum.

D Vobis negativis verbis quasi permittis lex, magis quam prohibuit. idque etiam Servius adnotavit.

238. IDEM libro sexto ad legem duodecim tabularum.

P Lebs est ceteri ciues sine senatoribus.

1. Detestatum est testatione denuntiatum.

2. Pignus appellatum a pugno: quia res, quæ pignori dantur, manu traduntur. unde etiam videri potest verum esse, quod quidam putant pignus proprie rei mobilis constitui.

3. Noxiæ appellatione omne delictum continetur.

239. POMPONIUS libro singulari Enchiridij.

P Vpillus est, qui, cum impubes est, desijt in patriæ potestate esse aut morte, aut emancipatione.

1. Servorum appellatio ex eo fluxit, quod Imperatores [nostri] captivos vendere, ac per hoc servare, nec occidere solent.

2. Incola est, qui aliqua regione domicilium sibi contulit, quem Græci πᾶροικο id est, (juxta habitantem) appellant. Nec tantum hi, qui in oppido morantur, incolæ sunt: sed etiam qui alicuius oppidi finibus ita agrum habent, ut in eo se quasi in aliquam sedem recipiant.

3. Munus publicum est officium privati homi-

nis.

nis, ex quo commodum ad singulos, vniuersosque ciues, remque eorum imperio magistratus extraordinarium peruenit.

4 ¶ Aduena est, quem Cræci ἀπὸ ξένου, (id est, domo profugum, colonum aduenientem) appellant.

5 ¶ Decuriones quidam dictos aiunt ex eo, quod initio, cum coloniarum deducerentur, decima pars eorum, qui deducerentur, consilij publici gratia conscribi solita sit.

6 ¶ Vrbs ab vrbo appellata est, vrbare est araro definire. & Varus ait, vrbum appellari curuaturam aratri, quod in vrbe condenda adhiberi solet.

7 ¶ Oppidum ab ope dicitur, quod eius rei causa moenia sint constituta.

8 ¶ Territorium est vniuersitas agrorum intra fines cuiusque ciuitatis. quod ab eo dictum quidam aiunt, quod magistratus eius loci intra eos fines terrendi, id est summovendi, ius habet.

9 ¶ Verbum SVVM ambiguum est, vtrum de toto an de parte significet, & ideo qui iurat suum non esse, adijcere debet, neque sibi communem esse.

240. PAVLVS ex libris sex, libro primo Imperialium sententiarum in cognitionibus prolatarum.

CVM quærebatur, an verbum [Soluta matrimonio dotem reddi,] non tantum diuortium, sed & mortem contineret, hoc est, an de hoc quoque casu contrahentes sentiant, & multi putabant hoc sensisse, & quibusdam alijs contra videbatur: secundum hoc motus Imperator pronuntiavit, id actum eo pacto, vt nullo casu remaneret dos apud maritum.

241. QUINTVS MUCIVS SCAEVOLA

libro singulari opum.

IN rutis casis ea sunt, quæ terra non tenentur, quæque opere fructili, rectorione non continentur.

242. LA-

242. IAVOLENVS libro 2. ex Posterioribus Labeonis.

Malum navis esse partem, artemonem autem non esse, Labeo ait: quia pleræque naues sine malo inutiles essent, ideoque pars navis habetur. artemo autem magis adiectamento, quàm pars navis est.

1 ¶ Inter proiectum & immissum, hoc interesse ait Labeo: quod proiectum esset id, quod ita prouheretur, ut nusquam requiesceret, qualia mæuiana, & suggrunda essent: immissum autem, quod ita fieret, ut aliquo loco requiesceret, veluti tigna, trabes, quæ immitterentur.

2 ¶ Plumbum, quod tegulis poneretur, ædificij esse ait Labeo: sed id, quod hypæthrhi tegendi causa poneretur, contra esse.

3 ¶ Viduam non solum eam, quæ aliquando nupta fuisset, sed eam quoque mulierem, quæ virum non habuisset, appellari ait Labeo: quia vidua sic dicta est, quasi vecors, vefanus, qui sine corde, aut sanitate esset. similiter viduam dictam esse, sine duitate.

4 ¶ Straturam loci alicuius ex tabulis factis, quæ æstate tollerentur, & hyeme ponerentur, ædij esse, ait Labeo: quoniam perpetui vsus paratæ essent. neque ad rem pertinere, quod interim tollerentur.

243. SCAEVOLA libro octauodecimo Digestorum.

Scæuola respondit: Semper acceptum est, ut libertorum appellatione etiam hi contineri intelligantur, qui eodem testamento vel posteriore loco manumitterentur: nisi si manifeste is, à quo peterentur, contra defuncti voluntatem doceret peti.

244. LABEO libro 4. Pithanon à Paulo epitomatorum.

Si qua poena est, multa est. si qua multa est, poena est. PAVLYS: Vtrumque eorum falsum est.
nam-

namque harum rerum dissimilitudo ex hoc quoque apparet: quod de poena provocatio non est: simulatque enim victus quis est eius malefici, cuius poena est statuta, statim ea debetur: at multae provocatio est, nec ante debetur, quam aut non est provocatum, aut provocator victus est, nec aliter, quam si is dixit, cui dicere licet. Ex hoc quoque earum rerum dissimilitudo apparere poterit, quia poenae certae singulorum peccatorum sunt: multae contra, quia eius iudicis potestas est, quantam dicat: nisi cum lege est constitutum, quantam dicat.

245. POMPONIUS libro decimo Epistolarum.

Statae affixae basibus structilibus, aut tabulae re-
ligatae catenis, aut erga parietem adfixae. aut si
similiter cohaerent lychni, non sunt aedium: ornatus
enim aedium causa parantur, non quo aedes perficiantur.

Idem Labeo ait: Prothyrum, quod in aedi-
bus [interim qui] fieri solet, aedium est.

246. IDEM libro 16. Epistolarum.

Apud Labeonem Pithanon ita scriptum est: Ex-
hibet, qui praestat eius, de quo agitur, praesen-
tiam, nam etiam qui sistit, praestat eius, de quo agi-
tur, praesentiam, nec tamen [eum] exhibet. [&] qui
mutum aut furiosum aut infantem exhibet, non po-
test videri eius praestare praesentiam: nemo enim
ex eo genere praesens satis appellari potest.

Idem Restituit, non tantum qui solum corpus, sed
etiam qui omnem rem conditionemque reddita cau-
sa praestet. & tota restitutio iuris est in-
terpretatio.

Lib. L. Digestorum. Tit. XVII.

DE [DIVERSIS] RE-
gulis iuris antiqui.

1. PAVLVS [lib. 16. ad Plautium.]

Regula est, quæ rem, quæ est, breuiter enarrat. non ex regula ius sumatur: sed ex iure, quod est, regula fiat. Per regulam igitur brevis rerum narratio traditur, & (vt ait Sabinus) quasi causæ coniectio est, quæ simul cum in aliquo vitata est, perdit officium suum.

2. VLPIANVS [libro primo ad Sabinum.]

Fœminæ ab omnibus officijs ciuilibus vel publicis remotæ sunt: & ideo nec iudices esse possunt, nec magistratum gerere, nec postulare, nec pro alio interuenire, nec procuratores existere.

1. ¶ Item impubes omnibus officijs ciuilibus debet abstinere.

3. IDEM libro 3. ad Sabinum.

Eius est non nolle, qui potest velle.

4. IDEM [libro 6. ad Sabinum.]

Velle non creditur, qui obsequitur imperio patris, vel domini.

5. PAVLVS [libro secundo ad Sabinum.]

In negotijs contrahendis alia causa habita est furiosorum, alia eorum, qui fari possunt, quamuis actum rei non intelligerent. nam furiosus nullum negotium contrahere potest: pupillus omnia tutore auctore agere potest.

6. VLPIANVS [libro 7. ad Sabinum.]

Non vult heres esse, qui ad alium transferre voluit hereditatem.

7. POMPONIVS [libro septimo ad Sabinum.]

Ius nostrum non patitur eundem in paganis, & testato & intestato decessisse. earumque rerum naturaliter inter se pugna est, [testatus, & intestatus.]

8. IDEM [libro quarto ad Sabinum.]

Iura sanguinis nullo iure civili dirimi possunt.

9. VLPPIANVS [libro quintodecimo ad Sabinum.]

Semper in obscuris, quod minimum est, sequimur.

10. PAVLVS [libro tertio ad Sabinum.]

Secundum naturam est, commoda cuiusque rei eum sequi, quem sequentur incommoda.

11. POMPONIVS [libro quinto ad Sabinum.]

Id, quod nostrum est, sine facto nostro ad alium transferri non potest.

12. PAVLVS [libro tertio ad Sabinum.]

In testamentis plenius voluntates testantium interpretantur.

13. VLPPIANVS [libro decimo ad Sabinum.]

Non videtur cepisse, qui per exceptionem [et petitionem] remouetur.

14. POMPONIVS [libro quinto ad Sabinum.]

In omnibus obligationibus, in quibus dies non praenititur, praesenti die debetur.

15. PAVLVS [libro quarto ad Sabinum.]

[I]s, qui actionem habet ad rem recuperandam, ipsam rem habere videtur.

16. VLPPIANVS [libro vicesimo primo ad Sabinum.]

Imaginaria venditio non est pretio accedente.

17. IDEM

17. IDEM [libro vicesimotertio ad Sabinum.]

Cum tempus in testamento adijcitur, credendum est, pro herede adiectum, nisi alia mens fuerit testatoris: sicuti in stipulationibus promissoris gratia tempus adijcitur.

18. POMPONIVS [libro sexto ad Sabinum.]

Quæ legata mortuis nobis ad heredem nostrum transeunt, eorum commodum per nos his, quorum in potestate sumus, eodem casu adquirimus. aliter atque quod stipulati sumus. nam & sub conditione stipulantes, omnimodo eis adquirimus, etiam si liberatis nobis potestate domini conditio existat.

P A V L V S.

Si filius familias sub conditione stipulatus, emancipatus fuerit: deinde exstiterit conditio: patri actio competet: quia in stipulationibus id tempus spectatur, quo contrahimus.

19. VLP I A N V S [libro vicesimoquarto ad Sabinum.]

Qui cum alio contrahit, vel est, vel debet esse nomen ignarus conditionis eius: heredi autem hoc imputari non potest, cum non sponte cum legatariis contrahit.

Item Non solet exceptio doli nocere his, quibus voluntas testatoris non refragatur.

20. POMPONIVS [libro septimo ad Sabinum.]

Quotiens dubia interpretatio libertatis est, secundum libertatem respondendum erit.

21. VLP I A N V S [libro vicesimo septimo ad Sabinum.]

Non

Non debet, cui plus licet, quod minus est, non licere.

22. **IDEM** [libro vicesimo octauo ad Sabinum.]

In personam seruilem nulla cadit obligatio.

I Generaliter probandum est, vbicunque in bonæ fidei iudicijs confertur in arbitrium domini vel procuratoris eius conditio, pro boni viri arbitrio hoc habendum esse.

23. **IDEM** [libro vicesimo nono ad Sabinum.]

Contractus quidam dolum malum duntaxat recipiunt: quidam & dolum, & culpam, dolum tantum, depositum, & precarium: dolum, & culpam, mandatum, commodatum, venditum, pignori acceptum, locatum, item dotis datio, tutelæ, negotia gesta: in his quidem & diligentiam: societas & rerum communio & dolum, & culpam recipit. sed & ita nisi quid nominatim conuenit, vel plus, vel minus, in singulis contractibus, nam hoc seruabitur, quod initio conuenit, legem enim contractus dedit. excepto eo, quod Celsus putat, non valere, si conuenerit, ne dolus præstetur. hoc enim bonæ fidei iudicio contrarium est, & ita vtimur. Animalium vero casus, mortes, quæque sine culpa accidunt, fugæ seruorum, qui custodiri non solent, rapinæ, tumultus, incendia, aquarum magnitudines, impetus prædonum à nullo præstantur.

24. **PAVLVS** [libro 5. ad Sabinum.]

Quatenus cuius intersit, in facto, non in iure consistit.

25. **POMPONIVS** [libro II. ad Sabinum.]

Plus cautionis in re est, quam in persona.

26. **VLPIANVS** [libro 30. ad Sabinum.]

Qui potest inuitis alienare, multo magis & ignorantibus & absentibus potest.

27. **POMPONIVS** [libro sextodecimo ad Sabinum.]

R

Nec

N Ec ex prætorio nec ex solemnī iure priuatorum conventionē quicquā immutandum est, quāvis obligationum causæ pactiōe possint immutari & ipso iure, & per pacti conventi exceptionem. quia actionum modus vel lege, vel per prætorem introductus, priuatorum pactiōibus non infirmatur: nisi tunc, cum inchoatur actio, inter eos convenit:

28. **VLPIANVS** [libro trigesimo sexto ad Sabinum.]

D ius Pius rescripsit, eos, qui ex liberalitate conveniuntur, sin id, quod facere possunt, condemnandos.

29. **PAVLVS** [libro octavo ad Sabinum.]

Q uod initio vitiosum est, non potest tractu temporis conualescere.

30. **VLPIANVS** [libro trigesimo sexto ad Sabinum.]

N Vptias non concubitus, sed consensus facit.

31. **IDEM** [libro quadragesimo secundo ad Sabinum.]

V erum est, neque pacta, neque stipulationes factum posse tollere: quod enim impossibile est, neque pacto, neque stipulatione potest comprehendi, ut utilem actionem, aut factum efficere possit.

32. **IDEM** [libro quadragesimo tertio ad Sabinum.]

Q uod attinet ad ius civile, servi pro nullis habentur, non tamen & iure naturali. quia, quod ad ius naturale attinet, omnes homines æquales sunt.

33. **POMPONIVS** [libro vicesimo secundo ad Sabinum.]

I n eo, quod vel is, qui petit, vel is, à quo petitur, lucri facturus est, durior causa est petitoris.

34. **VLPIANVS** [libro quadragesimo quinto ad Sabinum.]

S emper in stipulationibus & in cæteris contrahibus id sequimur, quod actum est aut, si non appareat,

pareat, quid actum est, erit consequens, ut id sequamur, quod in regione, in qua actum est, frequentatur. Quid ergo, si neque regionis mos appareat, quia varius fuit? ad id, quod minimum est, redigenda summa est.

35. IDEM [libro quadragesimo octauo ad Sabinum.]

Nihil tam naturale est, quam eo genere quidque dissoluere, quo colligatum est; ideo verborum obligatio verbis tollitur: nudi consensus obligatio contrario consensu dissoluitur.

36. POMPONIVS [libro 27. ad Sabinum.]

Culpa est, immiscere se rei ad se non pertinenti.

37. VLPIANVS [libro quinquagesimo primo ad Sabinum.]

Nemo, qui condemnare potest, absolvere non potest.

38. POMPONIVS [libro vicesimonono ad Sabinum.]

Senti poena ex delicto defuncti heres teneri non debeat: ita nec lucrum facere, si quid ex ea re ad eum peruenisset.

39. IDEM libro trigesimo secundo ad Sabinum.

In omnibus causis pro facto accipitur id, in quo per alium moræ sit, quo minus fiat.

40. IDEM [libro trigesimo quarto ad Sabinum.]

Furiosus, vel eius, cui bonis interdictum sit, nulla voluntas est.

41. VLPIANVS [libro 25. ad Edictum.]

Non debet actori licere, quod reo non permittitur.

In re obscura melius est fauere repetitioni, quam aduentitio lucro.

42. GAIVS [libro 9. ad Edictum Prouinciale.]

Qui in alterius locum succedunt, iustam habent causam ignorantiae, an id, quod peteretur, deberetur, Fideiussores quoque non minus, quam heredes, iustam ignorantiam possunt allegare. Hæc ita de herede dicta sunt: si cum eo agatur: non etiam si agat. nam plane, qui agit, certus esse debet: cum sit in potestate eius, quando velit, experiri: & ante debet rem diligenter explorare, & tunc ad agendum procedere.

43. **VLPIANVS** [libro vicefimooctauo ad Edictum.]

Nemo ex his, qui negant se debere, prohibetur etiam alia defensione uti, nisi lex impedit.

Item Quotiens concurrunt plures actiones eiusdem rei nomine, vna quis experiri debet.

44. **IDEM** [libro vicefimono ad Edictum.]

Totiens in heredem damus de eo, quod ad eum peruenit, quotiens ex dolo defuncti conuenitur, non quotiens ex suo.

45. **IDEM** [libro trigesimo ad Edictum.]

Neque pignus, neque depositum, neque precarium, neque emptio, neque locatio rei suæ consistere potest.

Item Priuatorum conuentio iuri publico non derogat.

46. **GAIVS** libro decimo ad Edictum Prouinciale.

Quod à quoquo poenæ nomine exactum est, id eisdem restituere nemo cogitur.

47. **VLPIANVS** libro 30. ad Edictum.

Consilij non fraudulentum nulla obligatio est. ceterum si dolus & calliditas intercessit, de dolo actio competit.

Item Socij mei socius, meus socius non est.

48. **PAVLVS** [libro trigesimo quinto ad Edictum.]

Quid [in] calore iracundiae vel fit, vel dicitur: non prius ratum est, quam si perseverantia apparuit iudicium animi fuisse. Ideoque breui reuerſa vxor, nec diuertisse videtur.

49. **VLPIANVS** [libro trigesimoquinto ad Edictum.]

Alterius circumuentio alij non praebet actionem.

50. **PAVLVS** [libro trigesimonono ad Edictum.]

Culpa caret, qui scit, sed prohibere non potest.

51. **GAIVS** [libro quintodecimo ad Edictum Prouinciale.]

Non videtur quisquam id capere, quod ei necesse est alij restituere.

52. **VLPIANVS** [libro quadragesimoquarto ad Edictum.]

Non defendere videtur, non tantum qui latitat, sed & is qui praesens negat se defendere, aut non vult suscipere actionem.

53. **PAVLVS** [libro 42. ad Edictum.]

Cuius per errorem dati repetitio est, eius consulto dati donatio est.

54. **VLPIANVS** [libro quadragesimo sexto ad Edictum.]

Nemo plus iuris ad alium transferre potest quam ipse haberet.

55. **GAIVS** libro secundo de testamentis ad Edictum vrbicum.

Nullus videtur dolo facere, qui suo iure utitur.

56. **IDEM** libro tertio de legatis ad Edictum vrbicum.

Semper in dubijs benigniora praefenda sunt.

57. **IDEM** [libro octauodecimo ad Edictum Prouinciale.]

Bona fides non patitur, ut bis idem exigatur.

58. **VLPIANVS** [libro secundo Disputationum.]

EX poenalibus causis non solet in patrem de peculio actio dari.

59. IDEM [libro 3. Disputationum.]

Heredem eiusdem potestatis iurisque esse, cuius fuit defunctus, constat.

60. IDEM [libro decimo Disputationum.]

Semper qui non prohibet pro se interuenire, mandare creditur. Sed & si quis ratum habuerit, quod gestum est: obstringitur mandati actione.

61. IDEM [libro tertio Opinionum.]

Domum suam reficere unicuique licet, dum non officiat inuito alteri, in quod ius non habet.

62. IULIANVS [libro sexto Digestorum.]

Hereditas nihil aliud est, quam successio in vniuersum ius quod defunctus habuerit.

63. IDEM [libro septimodecimo Digestorum.]

Qui sine dolo malo ad iudicium prouocat, non videtur moram facere.

64. IDEM [libro 29. Digestorum.]

EA quæ raro accidunt, non temere (in) agendis negotijs computantur.

65. IDEM libro quinquagesimo quarto Digestorum.

EA est natura cauillationis, quæ Græci *σωρίτην* (id est acernalem syllogismum) appellant, ut ab euidenter veris per breuissimas mutationes disputatio ad ea, quæ euidenter falsa sunt, perducatur.

66. IDEM [libro 60. Digestorum.]

MARCELLVS: Desinit debitor esse is, qui nactus est exceptionem iustam, nec ab æquitate naturali abhorrentem.

67. IDEM [libro octogesimo septimo Digestorum.]

Quos

Quotiens idem sermo duas sententias exprimit: ea potissimum excipiat, quæ rei gerendæ aptior est.

68. **PAVLVS** libro singulari de dotis repetitione.

In omnibus causis id obseruatur, vt vbi personæ cōditio locū facit beneficio, ibi deficiente ea beneficium quoque deficiat. vbi vero genus actionis id desiderat: ibi, ad quemuis persecutio eius deuenit, non deficiat ratio auxiliij.

69. **IDEM** [libro singulari de adsignatione libertorum.]

Inuito beneficium non datur.

70. **VLPIANVS** [libro primo de officio Proconsulis.]

Nemo potest gladij potestatem sibi datam, vel cuius alterius coercionis, ad alium transferre.

71. **IDEM** libro secundo de officio proconsulis.

Omnia, quæcunque causæ cognitionem desiderant, per libellum expediri non possunt.

72. **IAVOLENVS** [libro tertio ex posterioribus Labeonis.]

Fructus rei est vel pignori dare licere.

73. **QVINTVS MVCIVS SCAEVOLA**
libro singulari *OP. COV.*

Quo tutela redijt, eo hereditas peruenit, nisi cum foeminæ heredes intercedunt.

1. ¶ Nemo potest tutorem dare cuiquam, nisi ei quem in suis heredibus, cum moritur, habuit, habiturusue esset, si vixisset.

2. ¶ Vi factum id videtur esse, qua de re quis, cū prohibetur, fecit clam, quod quisque, eum controuersiam haberet, habiturusue se putaret, fecit.

3. ¶ Quæ in testamento ita sunt scripta, vt intelligi non possint: perinde sunt, ac si scripta non essent.

4 ¶ Nec paciscendo, nec legem dicendo, nec stipulando quisquam alteri cauere potest.

74. PAPINIANVS [libro primo Quæstionum.]

Non debet alteri per alterum iniqua condicio inferri.

75. IDEM [libro tertio Quæstionum.]

Nemo potest mutare consilium suum in alterius iniuriam.

76. IDEM [libro vicesimo quarto Quæstionum.]

In totum omnia, quæ animi destinatione agenda sunt, non nisi vera & certa scientia perfici possunt.

77. IDEM [libro vicesimo octavo Quæstionum.]

Actus legitimi, qui recipiunt diem, vel conditionem, veluti mancipatio, acceptilatio, hereditatis aditio, serui optio, datio tutoris, in totum vitiantur per emptoris vel conditionis adiectionem. nonnunquam tamen actus superscripti tacite recipiunt, quæ aperte comprehensa vitium adferunt. nam si acceptum feratur ei, qui sub conditione promisit, ita demum egisse aliquid acceptilatio intelligi ut, si obligationis conditio exstiterit, quæ si verbis nominatim acceptilationis comprehendatur, nullius momenti faciet actum.

78. IDEM [libro trigesimo primo Quæstionum.]

Generaliter, cum de fraude disputatur, non quid habeat actor, sed quid per aduersarium habere non potuerit, considerandum est.

79. IDEM [libro 32. Quæstionum.]

Fraudis interpretatio semper in iure civili non ex euentu duntaxat, sed ex consilio quoque desideratur.

80. IDEM

80. IDEM [libro 33. Quæstionum.]

IN toto iure, generi per speciem derogatur: & illud potissimum habetur, quod ad speciem directum est.

81. IDEM [libro 3. Responsorum.]

QUæ dubitationis tollendæ causa contractibus inferuntur, ius commune non lædunt.

82. IDEM [libro nono Responsorum.]

DOnari videtur, quod nullo iure cogente conceditur.

83. IDEM [libro 2. Definitionum.]

Non videntur rem amittere, quibus propria non fuit.

84. PAVLVVS [libro 3. Quæstionum.]

CVM amplius solutum est, quam debebatur, cuius pars non inuenitur, quæ repeti possit: totum esse indebitum intelligitur, manente pristina obligatione.

I Is natura debet, quem iure gentium dare oportet, cuius fidem secuti sumus.

85. IDEM [libro 6. Quæstionum.]

IN ambiguis pro dotibus respondere melius est.

I Non est nouum, vt, quæ semel vtiliter constituta sunt, durent, licet ille casus extiterit, à quo initium capere non potuerunt.

2 Quotiens æquitas desiderij, naturalis ratio aut dubitatio iuris moratur: iustis decretis res temperanda est.

86. IDEM [libro 7. Quæstionum.]

Non solet deterior conditio fieri eorum, qui litem contestati sunt, quam si non: sed plerumque melior.

87. IDEM [libro 13. Quæstionum.]

Nemo enim in persequendo deteriorem causam, sed meliorem facit. Denique post litem contestatam heredi quoque prospiceretur, & heres teneatur ex omnibus causis.

88. SCAEVOLA [libro 5. Quaestionum.]

N Vlla intelligitur mora ibi fieri, vbi nulla peti-
tio est.

89. PAVLVS [libro 10. Quaestionum.]

Q Vamdju possit valere testamentum, tandiu le-
gitimus non admittitur.

90. IDEM [libro 15. Quaestionum.]

I N omnibus quidem, maxime tamen in iure, aequi-
tas spectanda sit.

91. IDEM [libro 17. Quaestionum.]

Q Votiens duplici iure deferetur alicui successio:
repudiato nouo iure, quod ante defertur, su-
pererit vetus.

92. SCAEVOLA [libro 5. Responsorum.]

S I Librarius in transcribendis stipulationis verbis
errasset: nihil nocere, quo minus & reus, & fidei-
iussor teneatur.

93. MAECIANVS [libro primo Fidei-
commissorum.]

F Ilius familias neque retinere, neque recuperare,
neque adipisci possessionem rei peculiaris vi-
detur.

94. VLPIANVS [libro secundo Fidei-
commissorum.]

N On solent, quae abundant, vitia scripturas.

95. IDEM [libro 6. Fideicommissorum.]

N Emo dubitat, soluendo videri eum, qui defen-
ditur.

96. MAECIANVS [libro duodecimo Fi-
deicommissorum.]

I N ambiguïs orationibus maxime sententia spe-
ctanda (est) eius, qui eas protulisset.

97. HERMOGENIANVS [libro tertio Iu-
ris Epitomarum.]

E A sola deportationis sententia aufert, quae ad fis-
cum perueniunt.

98. IDEM [libro quarto iuris Epi-
tomarum.]

Quo-

Quotiens vtriusque causa lucri ratio vertitur, is præferendus est, cuius in lucrum causa tempore præcedit.

99. **VENULEIUS** [libro duodecimo]
Stipulationum.]

Non potest improbus videri, qui ignorat, quantum soluere debeat.

100. **GAIUS** [libro primo Regularum.]

Omnia, quæ iure contrahuntur, contrario iure pereunt.

101. **PAVLVS** [libro singulari de Cognationibus.]

Vilex duorum mensium fecit mentionem, & qui sexagesimo & primo die venerit, audiendus est. ita enim & Imperator Antonius cum Diuo parte sue rescripsit.

102. **VLPIANVS** [libro primo ad Edictum.]

Qui vetante prætore fecit, hic aduersus edictum fecisse proprie dicitur.

Iei est actionem denegare, qui possit & dare.

103. **PAVLVS** [libro primo ad Edictum.]

Nemo de domo sua extrahi debet.

104. **VLPIANVS** [libro 2. ad Edictum.]

Si in duabus actionibus alibi summa maior, alibi infamia est, præponenda est causa existimationis.

Vbi autem æquiparant famosa iudicia, & si summam imparem habent, pro paribus accipienda sunt.

105. **PAVLVS** [libro 1. ad Edictum.]

Vbiunque causæ cognitio est, ibi prætor desideratur.

106. **IDEM** [libro secundo ad Edictum.]

Libertas inæstimabilis res est.

107. **GAIUS** [libro 1. ad Edictum
Pronunciale.]

Cum seruo nulla actio est.

108. **PAV-**

108. PAVLVS [libro 4. ad Edictum.]

Fere in omnibus pœnalibus iudicijs, & ætati, & imprudentiæ succurritur.

109. IDEM [libro 5. ad Edictum.]

Nullum crimen patitur is, qui non prohibet cum prohibere (non) potest.

110. IDEM [libro sexto ad Edictum.]

In eo, quod plus sit, semper inest & minus.

1. ¶ Nemo alienæ rei expromissor idoneus videtur, nisi sit cum satisfactione.

2. ¶ Pupillus pati posse non intelligitur.

3. ¶ Vbi verba coniuncta non sunt: sufficit alterutrum esse factum.

4. ¶ Mulieribus tunc succurrendum est, cum defendantur, non ut facilius calumpnentur.

III. GAIVS [libro secundo ad Edictum Prouinciale.]

Pupillum, qui proximus pubertati sit, capacem esse & furandi, & iniuriæ faciendæ.

1. ¶ In heredem non solent actiones transire, quæ pœnales sunt ex maleficio: veluti furti, damni, iniuriæ, vi bonorum raptorum, iniuriarum.

112. PAVLVS [libro 8. ad Edictum.]

Nihil interest, ipso iure quis actionem non habeat, an per exceptionem infirmetur.

113. GAIVS [libro tertio ad Edictum Prouinciale.]

In toto & pars continetur.

114. PAVLVS [libro 9. ad Edictum.]

In obscuris inspicitur solet, quod verisimilius est, aut quod plerumque fieri solet.

115. IDEM [libro decimo ad Edictum.]

Si quis obligatione liberatus sit, potest videri accepisse.

1. ¶ Non potest videri accepisse, qui stipulatus potest exceptione summoveri.

116. VLPPIANVS [libro 11. ad Edictum.]

Nihil

Nihil consensui tam contrarium est, qui & bonæ fidei iudicia sustinet, quam vis, atque metus: quæ comprobare, contra bonos mores est.

1. ¶ Non capitur, qui ius publicum sequitur.

2. ¶ Non videntur, qui errant, consentire.

117. PAVLVS [libro vndecimo ad Edictum.]

Prætor bonorum possessorem heredis loco in omni causa habet.

118. VLPIANVS [libro 12. ad Edictum.]

Qui in servitute est, vsucapere non potest. nam cum possideatur, possidere non videtur.

119. IDEM [libro decimotertio ad Edictum.]

Non alienat, qui dumtaxat omittit possessionem.

120. PAVLVS libro 12. ad Edictum.

Nemo plus commodi heredi suo relinquit, quam ipse habuit.

121. IDEM [libro decimotertio ad Edictum.]

Qui non facit, quod facere debet: videtur facere aduersus ea, quia non facit. Et qui facit, quod facere non debet: non videtur facere id, quod facere iussus est.

122. GAIVS [libro 5. ad Edictum Provinciale.]

Libertas omnibus rebus fauorabilior est.

123. VLPIANVS [libro quartodecimo ad Edictum.]

Nemo alieno nomine lege agere potest.

1. Temporalia permutatio ius provinciarum non innovat.

124. PAVLVS [libro decimosexto ad Edictum.]

Vbi non voce, sed præsentia opus est: mutus, si intellectum habet, potest videri respondere. Idem in furdo. hic quidem [&] respondere potest.

1. ¶ Fu-

I & Furiosus absentis loco est. & ita Pomponius libro primo Epistolarum scribit.

125. **GAIVS** [libro quinto ad Edictum Prouinciale.]

F Auorabiliores rei potius, quam actores, habentur.

126. **VLPIANVS** [libro quintodecimo ad Edictum.]

Nemo prædo est, qui pretium numerauit.

I & Locupletior non est factus, qui libertum adquisierit.

2 & Cum de lucro duorum quærat: melior est causa possidentis.

127. **PAVLVS** [libro vicesimo ad Edictum.]

Cum prætor in heredem dat actionem, quatenus ad eum peruenit: sufficit, si vel momento ad eum peruenit ex dolo defuncti.

128. **IDEM** [libro nonodecimo ad Edictum.]

In pari causa possessor potior haberi debet.

I & Hi, qui in vniuersum ius succedunt, heredis loco habentur.

129. **IDEM** [libro vicesimoprimo ad Edictum.]

Nihil dolo creditor facit, qui suum recipit.

I & Cum principalis causa non consistit: v&ea quidem, quæ sequuntur, locum habent.

130. **VLPIANVS** [libro octauodecimo ad Edictum.]

Nunquam actiones, præsertim pœnales, de eadem re concurrentes, alia aliam consumit.

131. **PAVLVS** [libro vicesimosecundo ad Edictum.]

Qui dolo desierit possidere, pro possidente damnatur: quia pro possessione dolus est.

132. **GAIVS** [libro septimo ad Edictum Prouinciale.]

Impertitia culpæ adnumeratur.

133. IDEM [libro octauo ad Edictum
Prouinciale.]

Melior conditio nostra per seruos fieri potest:
deterior fieri non potest.

134. VLP IANVS [libro vicesimo primo
ad Edictum.]

Non fraudantur creditores, cum quid non acqui-
ritur à debitore: sed cum quid de bonis dimi-
nuitur.

I & Nemo ex suo delicto meliorem suam condi-
tionem facere potest,

135. IDEM [libro vicesimo tertio ad
Edictum.]

EA, quæ dari impossibilia sunt, vel quæ in rerum
natura non sunt, pro non adiectis habentur.

136. PAVLVS [libro 18. ad Edictum.]

Bona fides tantundem possidenti præstat, quan-
tum veritas, quotiens lex impedimento non est.

137. VLP IANVS libro 25. ad Edictum.

Quiauctore iudice comparauit, bonæ fidei pos-
sessor est.

138. PAVLVS [libro vicesimo septimo
ad Edictum.]

Omnis hereditas, quamuis postea adeatur, tamen
cum tempore mortis continuatur.

I & Nunquam crescit ex postfacto præteriti de-
licti æstimatio.

139. GAIVS [libro ad Edictum prætor-
is vrban.]

Omnēs actiones, quæ morte, aut tempore pereunt,
semel inclusæ iudicio, saluæ permanent.

I & Non videtur perfecte cuiusque id esse, quod
ex casu auferri potest.

140. VLP IANVS [libro quinquagesimo
sexto ad Edictum.]

Absentia eius, qui reipublicæ causa abest, neque ei,
neque alij damnosa esse debet.

141. PAULVS

141. **PAVLVS** [libro quinquagesimo quarto
ad Edictum.]

Quod contra rationem iuris receptum est, non
est producendum ad consequentia.

Item **¶** Vni duo pro solido heredes esse non possunt.

142. **IDEM** [libro quinquagesimo sexto
ad Edictum.]

Qui tacet; non utique fatetur: sed tamen verum
est, eum non negare.

143. **VLPIANVS** [libro sexagesimo secundo
ad Edictum.]

Quod ipsis; qui contraxerunt, obstat: & succes-
soribus eorum obstabit.

144. **PAVLVS** [libro sexagesimo secundo
ad Edictum.]

Non omne, quod licet, honestum est.

Item **¶** In stipulationibus id tempus spectatur,
quo contrahimus.

145. **VLPIANVS** [libro sexagesimo sexto
ad Edictum.]

Nemo videtur fraudare eos, qui sciunt, & con-
sentiunt.

146. **PAVLVS** [libro 62. ad Edictum.]

Quod quis, dum servus est, egit: proficere libero
facto non potest.

147. **GAIVS** [libro vicesimo quarto ad Edi-
dictum Prouinciale.]

Semper specialia generalibus insunt.

148. **PAVLVS** [libro 16. brevis Edicti.]

Cuius effectus omnibus prodest, eius & partes ad
omnes pertinent.

149. **VLPIANVS** [libro sexagesimo septimo
ad Edictum.]

Ex qua persona quis lucrum capit, eius factum
præstare debet.

150. **IDEM** [libro sexagesimo octavo ad
Edictum.]

Paream esse conditionem oportet eius, qui quid
possi-

possideat, vel habeat, atque eius, cuius dolo malo factum sit, quo minus possideret, vel haberet.

151. PAVLVVS [libro sexagesimo quarto ad Edictum.]

Nemo damnum facit, nisi qui id fecit, quod facere ius non habet.

152. VLPIANVS [libro sexagesimo nono ad Edictum.]

Hoc iure vtimur: vt, quidquid omnino per vim fiat, aut in vis publicæ, aut [in vis] priuatæ crimen incidat.

1. ¶ Deijcit, & qui mandat.

2. ¶ In maleficio rati habitio mandato comparatur.

3. ¶ In contractibus, quibus doli præstatio vel bona fides inest, heres in solidum tenetur.

153. PAVLVVS [libro sexagesimo quinto ad Edictum.]

Fere quibuscunque modis obligamur, iisdem in contrarium actis liberamur: cum quibus modis adquirimus, iisdem in contrarium actis amittimus. Vt igitur nulla possessio adquiri nisi animo & corpore potest: ita nulla amittitur, nisi in qua vtrumque in contrarium actum sit.

154. VLPIANVS [libro septuagesimo ad Edictum.]

Cum par delictum est duorum, semper oneratur petitor, & melior habetur possessoris causa, sicuti fit, cum de dolo excipitur petitoris. neque enim datur talis replicatio petitori, (Aut si rei quoque in ea re dolo actum sit.)

1. ¶ Illi debet permitti pœnam petere, qui in ipsam non incidit.

155. PAVLVVS [libro sexagesimo quinto ad Edictum.]

Factum cuiq; suum, non aduersario nocere debet.

1. ¶ Non videtur vim facere, qui iure suo vtitur, & ordinaria actione experitur.

2 § In poenalibus causis benignius interpretandum est.

156. VLP IANVS libro 70. ad Edictum.

I Nuitus nemo (rem) cogitur defendere.

1 § Cui damus actiones, eidem & exceptionem competere multo magis quis dixerit.

1 § Cum quis in alius locum successerit: non est æquum ei nocere hoc, quod aduersus eum nocuit, in cuius locum successit.

3 § Plerumque emptoris eadem causa esse debet circa petendum ac defendendum, quæ fuit auctoris.

4 § Quod cuique (pro eo) præstatur, inuito non tribuitur.

157. IDEM [libro septuagesimo primo ad Edictum:]

A D ea, quæ non habent atrocitatem facinoris vel sceleris, ignoscitur seruis, si vel dominis, vel his qui vice dominorum sunt, (veluti tutoribus, & curatoribus) obtemperauerint.

1 § Semper, qui dolo fecit, quominus haberet, pro eo habendus est, ac si haberet.

2 § In contractibus successores ex dolo eorum, (quibus) successerunt, non tantum in id quod peruenit, verum etiam in solidum tenentur; hoc est, unusquisque pro ea parte, qua heres est.

158. GAIVS libro vicesimo sexto ad Edictum Prouinciale.

C Reditor, qui permittit rem venire, pignus dimittit.

159. PAVLVS [libro 70. ad Edictum.]

N On ut ex pluribus causis deberi nobis idem potest, ita ex pluribus causis idem possit nostrum esse.

160. VLP IANVS [libro 70. ad Edictum.]

A Liud est vendere, aliud vendenti consentire.

1 § Refertur ad vniuersos, quod publice fit per maiorem partem.

¶ Absurdum est, plus iuris habere (eum,) cui legatus sit fundus, quam heredem, aut ipsum testatorem si viueret.

161. ID E M [libro 77, ad Edictum.]

In iure ciuili receptum est, quotiens per eum, cuius interest conditionem non impleri, fiat, quo minus impleatur, perinde haberi, ac impleta conditio fuisset. quod ad libertatem, & legata, & ad heredum institutiones perducitur, quibus exemplis stipulationes quoque committuntur, cum per promissorem factum esset, quo minus stipulator conditioni pareret.

162. PAVLVVS [libro septuagesimo ad Edictum.]

Quæ propter necessitatem recepta sunt, non debent in argumentum trahi,

163. VLP IANVS [libro quinquagesimo quinto ad Edictum.]

Cuius est donandi: eidem & vendendi, & concedendi ius est,

164. PAVLVVS libro quinquagesimo primo ad Edictum.

Poenalia iudicia semel accepta, in heredes transmitti possunt.

165. VLP IANVS [libro quinquagesimo tertio ad Edictum.]

Cum quis possit alienare, poterit & consentire alienationi. Cui autem donare non conceditur, probandum erit, nec si donationis causa consenserit, ratam eius voluntatem habendam.

166. PAVLVVS [libro quadragesimo octauo ad Edictum.]

Qui rem alienam defendit, nunquam locuples habetur.

167. ID E M [libro quadragesimo nono ad Edictum.]

Non videntur data, quæ eo tempore, quo dantur, accipientis non fiunt.

I ¶ Qui iussu iudicis aliquid facit, non videtur dolo malo facere, qui parere necesse habet.

168. IDEM [libro 1. ad Plautium.]

R Apienda occasio est, quæ præbet benignius responsum.

I ¶ Quod factum est, cum in obscuro sit, ex affectione cuiusque capit interpretationem.

169. IDEM libro secundo ad Plautium.

I S damnum dat, qui iubet dare: eius vero nulla culpa est, cui parere necesse sit.

I ¶ Quod pendet, non est pro eo quasi sit.

170. IDEM libro 4. ad Plautium.

F Actum à iudice, quod ad officium eius non pertinet, ratum non est.

171. IDEM libro 4. ad Plautium.

N Emo ideo obligatur, quia recepturus est ab alio, quod præstiterit.

172. IDEM [libro 5. ad Plautium.]

I N contrahenda venditione ambiguum pactum contra venditorem interpretandum est.

I ¶ Ambigua autem intentio ita accipienda est, ut res salua auctori sit.

173. IDEM libro 6. ad Plautium.

I N condemnatione personarum, quæ in id, quod facere possint, damnantur, non totum quod habent, extorquendum est: sed & ipsarum ratio habenda est, ne egeant.

I ¶ Cum & verbum (Restituas) lege inuenitur, etsi non specialiter de fructibus additum est, tamen etiam fructus sunt restituendi.

2 ¶ Unicuique sua mora nocet, quod & in duobus reis promittendi observatur.

3 ¶ Dolo facit, qui petit, quod redditurus est.

374. IDEM [libro octavo ad Plautium.]

Q Vi potest facere, ut possit conditioni parere: iam posse videtur.

I ¶ Quod

I ¶ Quod quis, si velit, habere non potest: id repudiare non potest.

175. IDEM [libro II. ad Plautium.]

I N his, quæ officium per liberas fieri personas leges desiderant, seruus interuenire non potest.

I ¶ Non debeo melioris conditionis esse, quam auctor meus, à quo ius in me transit.

176. IDEM [libro tertidecimo ad Plautium.]

N On est singulis concedendum, quod per magistratum publice possit fieri: ne occasio sit maiores tumultus faciendi.

I ¶ Infinita æstimatio est libertatis, & necessitudinis.

177. IDEM [libro quartodecimo ad Plautium.]

Q Vi in ius, dominium vel alterius succedit, iure eius uti debet.

I ¶ Nemo videtur dolo exsequi, qui ignorat causam, cur non debeat petere.

178. IDEM [libro quintodecimo ad Plautium.]

C Vm principalis causa non consistat, plerumque ne ea quidem, quæ sequuntur, locum habent.

179. IDEM [libro 16. ad Plautium.]

I N obscura voluntate manumittentis fauendum est libertatis.

180. IDEM [libro septimodebimo ad Plautium.]

Q Vod iussu alterius soluitur: pro eo est, quasi ipse solutum esset.

181. IDEM [libro primo ad Vitellium.]

S I nemo subiit hereditatem, omnis vis testamenti soluitur.

182. IDEM [libro 3. ad Virellium.]

Q Vod nullius esse potest, id ut alicuius fieret, nulla obligatio valet efficere.

183. MARCELLVS [libro tertio
Digestorum.]

ET si nihil facile mutandum est ex solemnibus
tamen, vbi æquitas euidentis poscit, subuenien-
dum est.

184. CELSVS [libro septimo Di-
gestorum.]

VAni timoris iusta excusatio non est.

185. IDEM [libro 8. Digestorum.]

Impossibile nulla obligatio est.

186. IDEM [libro 12. Digestorum.]

Nihil peti potest ante id tempus, quo per rerum
naturam persolui possit. Et cum soluendi tem-
pus obligationi additur: nisi eo præterito peti non
potest.

187. IDEM [libro sextodecimo Di-
gestorum.]

Si quis prægnantem vxorem reliquit, non videtur
sine liberis decessisse.

188. IDEM [libro 17. Digestorum.]

Vbi pugnantia inter se in testamento iuberentur,
neutrum ratum est.

Quæ rerum natura prohibentur, nulla lege
confirmata sunt.

189. IDEM [libro 13. Dige-
storum.]

Pupillus nec velle, nec nolle in ea ætate, nisi adpo-
sita tutoris auctoritate, creditur: nam quod animi
iudicio sit, in eo tutoris auctoritas necessaria est.

190. IDEM [libro vicesimo quarto
Digestorum.]

Quod euincitur, in bonis non est.

191. IDEM [libro trigesimo tertio
Digestorum.]

Neratius consultus, an quod beneficium dare se
quasi viventi Cæsar rescripserat, iam defuncto
dedisse existimaretur, respondit, non videri sibi
principem, quod ei, quem viuere existimabat, con-
cessis-

celssisset, defuncto concessisse. quem tamen modum esse beneficij sui vellet, ipsius æstimationem esse.

192. MARCELLVS [libro vicesimo-nono Digestorum.]

EA, quæ in partes diuidi non possunt, solida à singulis heredibus debentur.

In re dubia benigniorem interpretationem sequi, non minus iustius est, quam tutius.

193. CELSVS [libro trigesimo octauo Digestorum.]

OMnia fere iura heredum perinde habentur, ac si continuo sub tempus mortis heredes existissent.

194. MODESTINVS [libro sexto Differentiarum.]

Qui per successionem quamuis longissimam defuncto heredes constituerunt, non minus heredes intelliguntur, quam qui principaliter heredes existunt.

195. IDEM [libro septimo Differentiarum.]

Expressa nocent, non expressa non nocent.

196. IDEM [libro octauo Regularum.]

Priuilegia quædam causæ sunt, quædam personæ, & ideo quædam ad heredem transmittuntur, quæ causæ sunt. quæ personæ sunt, ad heredem non transeunt.

197. IDEN [libro singulari de ritu nuptiarum.]

Semper in coniunctionibus non solum quid liceat, considerandum est: sed & quid honestum sit.

198. IAVOLENVS [libro tertio decimo ex Cassio.]

Neque in interdicto, neque in quæteris causis pupillo nocere oportet dolum tutoris: siue soluens est, siue non est.

199. IDEM libro sexto Epistolarum.

Non potest dolo carere, qui imperio magistratus non paruit.

200 IDEM libro 7. Epistolarum.

Quotiens nihil sine captione inuestigari potest: eligendum est, quod minimum habeat iniquitatis.

201. IDEM [libro decimo Epistolarum.]

Omnia, quæ ex testamento proficiscuntur, ita statum euentus capiunt, si initium quoque sine vitio ceperint.

202. IDEM [libro 11. Epistolarum.]

Omnis definitio in iure ciuili periculosa est, parum est enim, ut non subuerti posset.

203. POMPONIUS [libro 8. an Quintum Mucium.]

Quod quis ex culpa sua damnum sentit, non intelligitur damnum sentire.

204. IDEM [libro 28. ad Quintum Mucium.]

Minus est actionem habere, quam rem.

205. IDEM [libro 39. ad Quintum Mucium.]

Plerumque fit, ut etiam ea, quæ nobis abire possint, proinde in eo statu sint, atque si non essent eius conditionis, ut abire possent. & ideo, quod fisco obligamus, & vindicare interdum, & alienare & seruitutem (in) prædio imponere possumus.

206. IDEM [libro nono ex varijs lectionibus.]

Iure naturæ æquum est, neminem cum alterius detrimento & iniuria fieri locupletiores.

207. VLPIANVS libro 1. ad legem Iuliam & Papiam.

Resiudicata pro veritate accipitur.

208. PAVLVS [libro 3. ad legem Iuliam & Papiam.]

Non potest videri desisse habere, qui nunquam habuit.

209. **VLP IANVS** [libro quarto ad legem
Iuliam & Papiam.]

Seruitutem mortalitati fere comparamus.

210. **LV CINNIVS RVFINVS** libro
secundo Regularum.

Quæ ab initio inutilis fuit institutio, ex postfacto conualescere non potest.

211. **PAVLVS** libro 59. ad Edictum.

Seruus reipublicæ causa abesse non potest.

F I N I S.

S S INDEX

INDEX
TITVLORVM

SEV

Rubricarum quatuor librorum.

INSTITVTIONVM
IVSTINIANI.

*In quo numerus prior librum, alter Ti-
tulum, postremus vero paginam
huius editionis demon-
strant,*

A

de A Cquisitione per adrogatio-
nem

3. 11. 144

Actionibus

4 6 197

Ademptione legatorum & transla-
tione eorum

2. 21. 105

Adoptionibus

1. 11. 21

Adsignatione libertorū

3. 9. 119

Attiliano tutore & eo qui ex lege
Iulia & Titia dabatur

1. 20. 32

Aucto.

Auctoritate tutorum & curatorum 1.21.33

B

de Bonorū possessionib. 3.10.140

C

de Capitis deminutione 1.16.29

Codicillis 2.25.115

Curatoribus 1.23.35

D

de Diuisione stipulationū 3.19.154

Donationibus 2.7.62

Duobus reis stipulandi & promittendi 3.17.151

E

de Emptione & vēditione 3.24.163

**Eo, cui libertatis causa bona addi-
cuntur** 3.12.145

Exceptionibus 4.13.220

**Excusationibus tutorum vel cura-
torum** 1.25.37

Exheredatione liberorum 2.13.78

F

**de Fideicommissarijs hereditatibus
& ad S.C. Trebellianū** 2.23.18

Index Titulorum.

Fideiussoribus 3.21.160

Fiduciaria tutela 1.19.31

G

de Gradibus cognationū 3.6.132

H

de Heredibus instituendis 2.14.81

Hereditatibus quę ab intestato deferuntur 3.1.117

Heredum qualitate & differentia 2.19.92

His qui sui vel alieni iuris sūt 1.8.16

I

de Ingenuis 1.4.11

Iniurijs 4.4.193

Inofficioso testamento 2.18.90

Interdictis 4.15.224

Inutilibus stipulationib. 3.20.155

Ijs p quos agere possumus 4.10.216

Iure naturali, gentiū & ciuili 1.2.8

Iure personarum 3.1.11

Iustitia & iure 1.1.7

L

de Legatis 2.20.95

Lege Aquilia 4.3.189

Lege

Lege Falcidia 2.22.103

Lege Fusia Caninia tollēda 1.7.15

Legitima agnatorum successione

3.2.124

Legitima agnatorū tutela 1.15.28

Legitima parentum tutela 1.18.51

Legitima patronorū tutela 1.17.30

Libertinis 1.5.12

Literarum obligationib. 1.22.162

Locatione & cōductione 3.25.167

M

de Mandato 3.27.171

Militari testamento 2.11.74

N

de Noxalibus actionibus 4.8.213

Nuptijs 1.10.17

O

de Obligationibus 3.14.148

Obligationibus ex consensu

2.23.162

Obligationibus quæ quasi ex con-

tractu nascuntur 3.28.174

Obligationibus quæ ex delicto na-

scuntur 4.1.181

Obli-

Obligationibus quasi ex delicto

64.5.196

Offic. iudicis

4.17.239

P

de Patria potestate

1.9.17

Perpetuis & temporalibus actioni-

bus

4.12.219

Per quas personas cuique acquiri-

tur

2.9.67

Per quas personas nobis obligatio

adquiritur

3.29.76

Pœna temere litigantiũ

4.16.228

Publicis iudicijs

4.18.232

Pupillari substitutione

2.16.86.

Q

Quibus alienare licet vel nō

2.8.66

Quibus ex causis manumittere nō

licet

1.6.13

Quibus modis ius patriæ potestatis

soluitur

1.12.3

Quibus modis re contrahitur obli-

gatio

3.15.48

Quibus modis testamenta infir-

mentur

2.17.88

Quis

Quibus modis tollitur obligatio 3.30.177

Quibus modis tutela finitur

I.22.34

Quibus non est permillum facere testamentum 2.12.76

Qui testamento tutores dari possunt I.14.27

Quod cum eo, qui in aliena potestate est, negotium gestum esse dicitur 4.7.210

R

de Rebus corporalibus & incorporalibus 2.2.54

Replicationibus 4.4.223

Rerum diuisione & adquirendo insarum dominio 2.1.43

S

de Satisfactione tutorum vel curatorum 1.24.36

Satisfactionibus 4.11.216

Senatusconsulto Orphitiano 3.4.130

Senatusconsulto Tertylliano 3.3.128

Seruili cognatione 2.7.135

Serui-

Index Titulorum.

Servitutibus prædiorum	2.3.53
Singulis rebus per fideicommissum relictis	2.24.113
Si quadrupes pauperiem fecisse di- catur	4.9.215
Societate	3.26.169
Stipulatione servorum	3.18.153
Succeffione Cognatorum	3.5.131
Succeffione Libertorum	3.8.136
Succeffionibus sublatis, quæ fie- bant per bonorum venditiones, & ex Senatusconsulto Claudia- no	3.13.147
Suspectis tutoribus vel curatoribus	1.26.49

T

de Testamentis ordinandis	2.10.71
Testamento militari	2.11.64
Tutelis	1.13.26

V

de Verborum obligationibus	3.16.150
Vi bonorum raptorum	4.2.187

Vfucapionibus & longi temporis præscriptionibus	2.6.59
Vfu & habitatione	2.5.57
Vfufuctu	2.4.56
Vulgari substitutione	2.15.85

De verborum significatione 322

De regulis iuris. 341

VER.

VERBORVM
COLLECTIO

iuxta ordinem Alphabeti
ex Tit. Dig.

De verborum significatione
Per P. C. B.

A	Besse l. 13 §. 1. & vl. l. 14. in pr. l. 173. §. 1. l.	199
Abrogare		l. 101
Absens	l. 173. §. 1.	199
Accidere	l. 262. §. fin.	
Accipere		171
Ἀποδύω	l. 236. §. fin.	
Acta		158
Actionis verba	l. 8. §. 1. l. 34. 178. §. 2.	
Actu	l. 225. in fin.	
Adulter		1215.
Adulterium		l. 101
Aduena	l. 239 §. 4	
Ædes vti optimæ maximæ		l. 90
Ædificia urbana, rustica		l. 211
Ædificij ap.	l. 242. §. 2.	
	Aedium	

Index de Verborum significatione.

Edium appellatio	l. 211. l. 242. §.
fin. 245.	
Æris appel.	l. 159
Æs alienum	l. 313. §. 1
Æs suum	l. 213. §. 1
Affectus animi	l. 225
Ager	l. 27. 115. §. 1. l. 211
Agere	l. 19
Agi	l. 235
Aleator	l. 215
Alienationis verbo	l. 28
Alienatum	l. 67
Aliquorum	l. 96. §. fin.
Ambigue loqu.	l. 125
Amici	l. 223. §. 1
Amittere	l. 14. §. fin.
Amphora	l. 206
Amplius	l. 82
Angiportum	l. 59. in fin.
Anniculus	l. 132. 134
Anulus signatorius	l. 74 in fin.
Annus civilis	l. 234. in fin.
Ante & post	l. 232
Α'ωρίκ	l. 239. §. 3
	Apo-

Apostoli	l. 106
Ἀποτέλεσμα	l. 5. §. fin.
Apud te	l. 63
Arbitratu fieri	l. 68
Area	l. 211
Arma	l. 42
Armentorum ap.	l. 89. in pr.
Arte mon	l. 242
Adsignare libertum	l. 107
Attestari	l. 39
Aut	l. 124
Βέλḡ	l. 233. §. fin.
Bisextilis annus	l. 98. in pr.
Bona	l. 21. 39. §. 2. l. 83. 182
Bona ciuitatis	l. 19
Bona hereditatis	l. 38
Bonis quid proprium	l. 182
Bonorum app.	l. 49. 208
Bonorum possessio	l. 319. 128
Boues	l. 89
Cæpisse	l. 140
Cætēra & cæterorum	l. 44. 160
	Calum.

Significatione:

Calumniari	l. 223. in pr.
Capere	l. 71. in pr.
Capitalis	l. 103
Carbonum app.	l. 167
Cauillatio	l. 177. 233. in pr.
Cautum	l. 188. § fin.
Cedere diem	l. 213. in pr.
Censere	l. 111
Censor	ibid.
Centum in funus constitutis	l. 202
Ciuitates	l. 16
Cognoscere	l. 56. in pr.
Collegarum ap.	l. 173. in pr.
Collegium	l. 85
Commendare	l. 186
Commodum cum erit	l. 128
Commune	l. 239 in fin.
Concedere bona	l. 22
Coniuncta pro disiunctis	l. 29. l. 53
Coniunctio	l. 142
Continentes prouinciæ	l. 9. c. 6.
Contactus	l. 19. vers. 2.
Contrahere	l. 19. 20
Contubernales	l. 184
Coram facere	l. 209

Index de Verborum

Creditor	l. 10. i. i. 2. §. 5. conditio- nalis l. 54. temporalis l. 55.
Culpa	l. 226. lata. l. 213. §. fin. ma- gna l. 226.
Cum fari poterit	l. 227
Cum commodum erit	l. 125
Cum potuero dabo	ibid.
Custodiæ verbo	l. 224
D Educto ære alieno	l. 39. §. i. i. 65
Debere	l. 178. §. fin.
Debitor	l. 103
Decurio unde	l. 239. §. 5
Dedisse	l. 53. in pr. l. 76
Delata hereditas	l. 151
Derogare	l. 102
Deterius ius fundi factum non esse	l. 126
Detestari	l. 39. §. 2
Detestatio	l. 40
Detestatum	l. 238. §. 1
Dici pars maior	l. 2. §. 1
Dimissoriæ litteræ	l. 106
Disiunctum	l. 53. in pr. l. 124
Dispungere	l. 5. in pr.
Dinortium	l. 501. §. i. l. 191
	Dolia

Dolia	l. 206
Dolus	l. 226. malus l. 19
Dominus vbi cuiusque	l. 203 in pr.
Donatio	l. 53. in pr. l. 67 § fin.
Donum	l. 194. 2 4
E Derationes	l. 89. §. 2
E Emancipatus	l. 195
Emptor bonæ fidei	l. 199
Erro	l. 225
Erit	l. 123
Est	l. 123
Exacta pecunia	l. 157
Excisus	l. 141
Exhibere	l. 22. 24. in pr.
Ex legibus	l. 6 §. fin.
F Abri ignarij, tignarij, & lignarij	l. 253. §. fin.
Facere	l. 218
Facer e oportere	l. 189. ad Faces
paratum	l. 167
Faciendi verbo	l. 175
Familiæ ap.	l. 4. §. fin. 95 196
Familia vrbana, rustica	l. 166. in pr.
Falsum	l. 221
Ferri	l. 235. in pr.
T 2	Filia.

Filiarum appellatio	l. 164 in pr.
Filius excisus	l. 111
Filij appellatio	l. 84. 201. 220. 2. fin.
Filij filiusue	l. 116
Filio filijsque	l. 122
Filium habere	l. 141
Finita	l. 229. 230
Fraus	l. 131 in pr.
Fruges	l. 77
Frumentum	ibid.
Frustrari	l. 233 in pr.
Fugitiuus	l. 225
Fundus	l. 60. in pr. & §. fin. l. 115. 111
Fur	l. 225
Furem non esse	l. 174
Furto noxaque solutum	ibid.
G Eneri appel.	l. 116
Gerere	l. 19. 20
Gestum	l. 19. in fin. l. 58. in pr.
Glandis appellatione	l. 236. §. fin.
Glans caduca	l. 30. §. 4
H Abere	l. 143. 164. §. fin. l. 188. §. 1
Habere filium	l. 141
Heredem esse oportet	l. 227. in pr.
Heredis ap.	l. 65. 170
	Hare

Hæreditatis ap. l. 32. §. 1. l. 24. 119
138. 178. §. 1.

**Hæreditas legitima, testamentaria
delata** l. 130. l. 131

Hominis appellatio l. 152

Hostes l. 118. 234. in pr.

Ille aut ille l. 124

**Impensæ necessariae, vtilis, volu-
ptuariae** l. 79

Immissum l. 242. §. 1

Immunitas l. 118

Incertus possessor l. 39. §. fin.

Incola l. 239 §. 2

Indicare reum l. 197

In diebus l. 217. §. fin.

Instrumentum ap. l. 99. §. fin.

Integra terra l. 30. §. 2

Intestatus l. 64

Intra diem mortis l. 133

In utero existens l. 133. 251

Iter diei l. 3

Iumentorum app. l. 89. in pr.

Kalendis bissext. l. 98. in pr.

Kalendarium ante vel post diē
l. 132. in pr.

L Acciones	l. 12. in fin.
Legare	l. 120
Legatorum petitio generalis	l. 80
Legum ap.	l. 6. § 1
Liberorum ap.	l. 56. §. 1. 220. in pr.
Liberos habere	l. 148. 149
Liberationis verbo	l. 47
Liberti app.	l. 172. 245
Liberti nostri	l. 58. §. fin.
Libertorum libertatum ap.	l. 105
	l. 172. 1243
Lignorum app.	l. 167. 168
Lignum coctum	l. 167
Lis	l. 36
Literæ dimissoriæ	l. 106
Littus publicum	l. 96. 112
Locuples	l. 234. §. 2
Locus	l. 60. in pr. §. 1
Luscus	l. 101. §. 2
M Agistratus	l. 57. in pr.
Magistri	ibid.
Mangones	l. 07
Maior pars anni	l. 156
Malum	l. 242. in pr.
Masculorum app.	l. 195. in p.
	Mater-

Significatione.

Materfamilias	l. 46. §. 1
Medicamentum	l. 236
Mensis intercalaris	l. 98. in fin.
Meorum tuorum ap.	l. 92
Mercis ap.	l. 66. 207
Meum totum	l. 25. in pr.
Mille passus	l. 154
Minus solutum	l. 12. § fin. l. 32.
	82. 117
Mobiliū & Mouentiū ap.	l. 66. l. 93
Modius iniquus	l. 221
Morari	l. 233
Morbus	l. 101 §. 2
Morbus fonticus	l. 113
Mortis tempore esse	l. 153
Mortui apud hostes hereditas	l. 3. §. fin.
Mortuus natus	l. 129
Mulcta	l. 131. §. 1. l. 244
Mulier	l. 195. §. fin.
Mulieris appellatione	l. 13
Municipes	l. 18. in fin. l. 228
Munificus	l. 18
Munus	l. 18. 194. 214
Munus publicum	l. 239. § 3

N A sciturus	1.237
Natorum appellatio	1.104 §.1
Nauis appellatio	1.242 in pr.
Negatiua duo	1.237
Negligentia magna	1.226
Nominis appellatio	1.4.1.6
Nostri liberti	1.58. §. fin.
Nostrum totum	1.25. in pr.
Notionis appellatio	1.92
Noualis terra, ager	1.30. §. 2
Noxiæ appellatio	1.238
Noxijs solutum præstare	1.258
Nupta dum erit	1.39. §.1
Nurus appellatio	1.50

O Fficium	1.18
Ope, consilio	1.53 §.1
Operis appellatio	1.5. §. fin.
Oportebit	1.8
Oportere	1.7
Oppidum	1.39 §.7
Opprobrium	1.42
Optimus maximus	1.126.163.169
Orationis nec disiunctiue nec cō- iunctiue interpretatio	1.28. §. fin.
Orna.	

Ostentum	1.38
Ornamenti app.	1.74
Παιδίον	1.163. § fin.
Palam	1.33
Pali	1.168
Παλλὰκη	1.144
Παροικὸς	1.239. §.2
Parentis app.	1.51
Paries	1.157
Paterfamilias	1.195. §.2
Partis appellatio	1.25. §. fin. lib. 26
Partitionis verbo	1.164. § 1
Partus	1.26
Partus monstrosus, portentosus.	
debilis	1.135
Pascua filua	1.39. § fin.
Patris app.	1.201
Patroni app.	1.52
Peculij proprium	1.182
Pecuniæ app.	1.5. 88. 97. 178. 222
Pellex	1.144
Penes te	1.63
Peperisse	1.132. § fin.
Perduelles	1.234

Index de Verborum

Perfecisse	l. 139. §. fin.
Perisse	l. 9
Περίπρωμος	l. 55
Pernoctare	l. 6 §. fin.
Persequi	l. 57. §. fin.
Persecutionis verbo	l. 178. §. 1
Persona speciosa	l. 100
Perticæ	l. 168
Pertinere	l. 70. §. fin. l. 181
Peruenisse	l. 254 §. fin. l. 171
Peruenisse ad te	l. 171
Petitionis verbum	l. 178. §. 2
Φαντασμα	l. 38 in fin.
Φάρμακον	l. 235
Pignus	l. 24 §. 2
Plebs	l. 238 in pr.
Plumbum	l. 742. §. 2
Pluris aur. orum xxx.	l. 232
Plurisue	l. 191
Pœna	l. 131. 244
Foni app.	t. 205
Portari	l. 133
Portus	l. 50
Possessio	l. 78 215
	Posse

Significatione.

Posse, cum potuero	l. 123
Post diem decimum	l. 133
Posthuma	l. 164
Postquam fari poterit	l. 217
Potestatis verbo	l. 215
Prædia aliquorum	l. 96. §. fin.
Prædiorum iura	l. 86
Prædium	l. 115 in fin.
Prædones	l. 118
Præfens	l. 17 §. fin.
Præstari recte	l. 1. r. §. fin.
Præuaricatores	l. 12
Pratum	l. 31
Probrum	l. 42
Proiectum	l. 242. §. 1
Pronunciatum	l. 46
Prouinciales	l. 190
Proximus	l. 91. 155. 162
Publica	l. 15. 16. 17
Publicanus	l. 16
Pueri appellatio	l. 166. §. fin. 294
Puerpera	l. 163. §. fin.
Pupillus	l. 161. 239
Q Vanta pecunia	l. 97
Q Quanti ea res erit vel esse pareat	
l. 179. 19.	Quis-

Quisquis mihi heres erit	l. 227
Quanto minus	l. 150
Quisquis mihi filius filiaue hæres fit	l. 116
R Aptum	l. 9
Recte	l. 71. in fin. 73
Reddere rationes	l. 94
Rei appellatio	l. 617. l. 23. 72
Reliquorum	l. 95. 100
Repudium	l. 101. §. 1. l. 191
Restituere	l. 22. 33. 35. 75. 246. §. 1
Restitutionis verbo	l. 81
Romæ appellatio	l. 2. 87. 130. 147
Ruta cæsa	l. 241
S Atisdationis appellatio	l. 61
Separata	l. 53
Sequester	l. 110
Seriæ	l. 206
Servi app.	l. 40. §. 11. l. 101. §. fin. l. 239 81
Servus urbanus	l. 210
Silua cædua	l. 30. in pr. pascua l. 30. §. 5
Συράμαγμος	l. 19. vers. 2
	Sin.

Singularis app.	l. 158
Si quis	l. 1
Soceri & focrus app.	l. 146
Soluta pro separatis	l. 53
Seruitus	86
Soluendo esse	l. 14
Solutionis verbum	l. 176
Solutus	l. 48
Soluto matrimonio	140
Sonticus morbus	l. 11
Spadonum appellatio	l. 110
Speciosa persona	l. 100
Sponsio	l. 7
Statutum	l. 46
Stipendium	i. 27. §. 1
Stragula	l. 45
Stratum	l. 41
Stratura	l. 242. §. 4
Stuprum	l. 10
Subdisiunctivum	l. 124
Subsignare	l. 39. in pr.
Substitutio vulgaris	l. 162
Sulphurata	l. 167
Sumptibus constitutis	l. 202

Συνάλη-

Συνάλλαγμα	l. 19
Supremus	l. 91. 162. 163
Suum	l. 230. §. fin.
T Aberna	l. 183. 184
Tabernacula	l. 184
Taberna instructa	l. 185
Τέκνα	l. 104
Telum	l. 233. §. 2
Terra integra	l. 30. §. 2
Terrenixa	l. 137
Terra noualis	l. 30. §. 3
Territorium	l. 239. §. 8
Testamentum falsum	l. 221
Tigni app.	l. 62
Titio	l. 167
Toga	l. 180 §. fin.
Totum meum	l. 25. in pr.
Totum nostrum	l. 25. in pr.
Τόξευμα	l. 233. §. fin.
Transacta	l. 229. 230
Tributum	l. 27. §. fin.
Tugurij app.	l. 180. in pr.
Tutor falsus	l. 221
	Vasa

V Afa vinaria	l. 206
Vestigal publicum	l. 17. § fin.
Vecors	l. 242. §. 3
Venditum	l. 6 . in pr.
Venenum bonum, malum	l. 2 . 6
Venire ad hæredem	l. 165
Venire diem	l. 213. in pr.
Verba contrahentium	l. 219
Vesanus	l. 242. §. 1
Vestis app.	l. 127
Via	l. 157. §. 1
Victus nomine	l. 43. 44. 45 234. §. fin.
Vidua	l. 242 § 3
Villa	l. 11
Victus	l. 216
Vinculorum app.	l. 216 l. 224
Virilis app.	l. 145
Vitium	l. 101 §. 2
Viuerē	l. 234 §. 2
Voluntas contrahentium	l. 219
Vota	l. 233. §. 1
Vrbana prædia	l. 198
Vrbanum mancipium	l. 210
Vrbare	l. 239. §. 6
	Urbs

Index de Verborum significatione.

Vrbs	l. 2. 87. 239. §. 6
Vrbum	l. 239. §. 6
Vsu suo	l. 203
Vsura	l. 121
Σωπίτης	l. 177

Finis Indicis in Titulum ff. De Verborum significatione.

E P I T O M E

*REGVLARVM IVRIS, EX
Titulo Digestorum secundum ordinem
Alphabeticum collecta
per P. C. B.*

Absentia Reipublicæ causa non
nocet. l. 140

Abundantia non vitiant scripturas
l. 94

Actio certa, ex quibus in vnam rem
eligenda est l. 43. §. 1

Actio cum seruis nulla l. 167

Actio exceptione infirmata, pro
nulla l. 112

Actio

- Actio in rem, pro re est.** l. 15
- Actione concessa, & exceptio conceditur** l. 156. §. 1
- Actionem habere minus est, quam rem** l. 204
- Actio tempore peritura, lite contestata perpetuatur** l. 139. in pr. 164
- Actor certus esse debet** l. 42. in fin.
- Actori non licet, quod reo prohibetur** l. 41
- Aditio hæreditatis ex interuallo, cum tempore mortis continuatur** l. 11. 8. in pr. 193
- Æquitas in iure spectanda** l. 90
- Æquitas mutat solennia** l. 183
- Æquitate desiderante ius mutatur** l. 85. §. fin.
- Ætati in causis pœnalibus succurritur** l. 108
- Alienare qui potest, & consentire potest** l. 165
- Alterius nomine nemo lege agere potest** l. 123
- Amitti proprium tantû potest** l. 83
- Amittitur eo modo, quo acquiritur** l. 153.

Arbiter in bonæ fidei iudicio vit
bonus accipitur l. 22. §. 1

Beneficium ratione actionis cō-
petēs actionē sequitur l. 68. in fi.

Beneficium inuito non datur l. 69.

Beneficium personale cum persona
perit l. 68. §. 4

Bona fides bis idem non exigit l. 57

Bona fides veritati comparatur
l. 1. §. 6

Bonorum possessor heredis loco est
l. 117

Captio minima ex duabus eli-
genda est l. 200

Casus a nullo præstatur l. 25. in fin.

Caueri alteri non potest l. 73. §. fi.

Cautio realis personali potior est
l. 25

Circumuentio alterius alij non pa-
rit actionem l. 49

Cognitionem quæ desiderant, li-
bello nō expediuntur l. 713. 105

Commoda sequuntur incommo-
da l. 10

Cor-

Concessa contra ius, non habent
consequentiam l. 141

Concubitus non facit nuptias l. 30

Condemnare potest, qui absolue-
re l. 37

Conditio contrahentium inspici-
enda l. 19

Conditio impleta, vide impletum

Conditio iniqua alteri non infe-
renda l. 74

Conditio non melior fit ex proprio
delicto l. 134. § fin.

Consensus nuptias facit l. 30

Consilij mutatio non praeiudicat
alteri l. 75

Consilij non fraudulentum nulla ob-
ligatio l. 47

Consulto dati, donatio est l. 53

Constituta utiliter ex postfacto non
vitiantur l. 85. § 1

Contestatione litis melioratur con-
ditio l. 87

Contracta iure, contrario iure per-
eunt l. 35. 100. 153

Contractus legem facit l. 23. circa
medi.

**Contrahentium conditio inspici-
enda** l. 19

Contrario iure per l. 5. 100. 153

Conuentio dat legem contractui.
l. 23. circa med. (l. 27

Conuentio priuata non mutat ius

**Creditor rem venire permittens pi-
gnus amittit** l. 158

**Culpa caret, qui scit, sed prohibere
nequit** l. 50

Culpa est immiscere se rei alienæ
l. 36

**Culpa sua damnum sentiens, dam-
num non sentit** l. 203

Damnū dat, qui iubet dare l. 169

**Damnum ex culpa sua sentiens,
damnū non videtur sentire** l. 203

**Dati per errorem, repetitio: consul-
to, donatio** l. 53

**Defensor rei alienæ, non habetur
locuples** l. 166

Definitio in iure periculosa l. 202

Delicto suo nemo fit ditior l. 34 §. fi
Deli-

Delictum ex postfacto non aestima-
tur l. 1. §. 8. fin.

Denegare potest qui concedere
l. 102. §. fin.

Deportationis sententia aufert ea
quæ fisci sunt l. 97

Die in contractu omisso, statim de-
betur l. 14

Disiunctiuorum alterutrum factū
sufficit l. 110 §. 3

Diuidi quæ nequeunt, solida de-
bentur l. 192

Doli exceptio legatario non nocet
l. 19. §. fin.

Dolo caret qui utitur iure suo l. 55

Dolo non caruit, qui magistratui
non paruit l. 199

Dolo non petit, qui nesciuit cur pe-
teret l. 177. §. fin.

Dolo qui desijt possidere pro pos-
sessore est l. 130. 150

Dolus pro possessione est l. 130

Dolus tutoris Pupillo non nocet
l. 198

Domo sua nemo extrahi debet

- Donare cui licet, & vendere & concedere l. 165
- Dubij tollendi causa adiectum, nō mutat ius l. 81
- E**ffectus cui prodest, ad eum partes eius pertinent l. 148
- Emptor eiusdem iuris est cuius author l. 156. § 3
- Errantes non consentiunt l. 116 § fin.
- Errore dati repetitio est l. 53
- Error scriptoris, partibus non nocet l. 92
- Euincendum a nobis, in bonis non est l. 190
- Expressa, nō tacita, nocent l. 77. 195
- Ex promissor idoneus est, qui satisfat l. 100. §. 1
- F**acienda non faciens, facit aduersus officium l. 121
- Factum cuique suum, non aduersario nocet l. 155
- Factum habetur, quod per aduersarium impeditur l. 39
- Factum pacto non tollitur l. 31
- Fœmi-

- F**œminæ ab officijs remotæ l. 2 in pr.
Filius possidere rem peculiarem
 nequit l. 93
Fisco obligata, nisi cum onere alie-
 nari nequeunt l. 205
Fraudari scientes, & consentientes
 nequeunt l. 45
Fraudulentus reus ad interesse te-
 netur l. 78
Fraus ciuilitè tam consilio quam
 euentu æstimatur l. 79
Furiosi contractus nullus l. 5 in fi.
Furiosus absentis loco est l. 124. §. fi.
Generi per speciem derogatur l. 82
Gladij potestas delegari nequit l. 70
Habere rem non vult qui eam
 transfert l. 6
Hereditas ex intervallo adira cum
 morte continuatur l. 138. 139
Hereditas quo peruenit, eo tutela
 redit l. 73 in pr.
Hereditas vna, duobus in solidum
 dari nequit l. 141. §. fin.
Hereditate omissa, testamentum
 perit l. 18
Heres

Heres de dolo suo in solidum: de-
functi vero in id quod ad eum
peruenit, tenetur l. 44. l. 27. l. 52
§ fin. l. 157. § fin.

Heres eiusdem iuris est cujus de-
functus l. 120

Homines omnes natura æquales l. 32

Idem bis nō exigit bona fides l. 67

Idem ex pluribus causis deberi
potest l. 159

Ignorans debitum non est impro-
bus l. 99

Ignorantia fideiussoris iusta est l. 42
vers. 1

Ignorantia successoris iusta est l. 42
in prin. (l. 132

Imperitia culpæ adnumeratur

Impletum habetur, cum impedit is
cuius interest l. 131

Impossibile non cadit in pactū l. 31

Impossibiliū nulla est oblig. l. 185

Impossibilia natura, lege non con-
firmantur l. 188

Impossibilia pro non adiectis ha-
bentur l. 135. § fin.

Impru-

Imprudentiæ in pœnalibus succur-
ritur l. 108

Impubes ab officijs remot⁹ l. 2. §. fi.

Incômoda sequuntur cômoda l. 10

Indebitum soluens non obligatur
l. 171

In dubio pro libertate l. 20. 179. cō-
suetudo sequenda 34. circ. med.

pro eo quod benignius est l. 56.

192 § fin. pro dote l. 85. in prin.

pro eo quod rei aptius est l. 67.

pro sententia proferentis l. 95.

pro fama l. 104. pro possessore l.

154. pro emptore l. 172

Iniqua conditio alteri non infe-
renda l. 74

Initium in stipulationibus specta-
tur l. 19

Impari causa oneratur petitor l. 154

Institutio initio inutilis, ex postfa-
cto non conualescit l. 210

Intellectu carentia pro nullis sunt
l. 75. §. 3

Interesse facti, non iuris est l. 24

Inuito beneficiū nō datur l. 69. 156

Inuito qui potest, ignorante & ab-
sente potest l. 26

Inuitus defendere nemo cogitur l.
156. in pr.

Ira factum, ratum non est, nisi per-
seueretur l. 8

Iudicata res pro veritate habetur
l. 207

Iudicis incompetentis factum pro
nullo est l. 370

Iudicium quæ requirunt, vera & re-
cta scientia perfici debent l. 76

Iura sanguinis iure civili non diri-
muntur l. 8

Ius qui sequitur non fallitur l. 116 § 1

Iussu meo quod soluitur, ipse sol-
uisse videor l. 18

Iussu qui facit iudicis, dolo caret
l. 167. § fin.

Legatarius plus iuris non habet,
quam defunctus l. 100. §. fi.

Legati seruo acquisiti commodum
domino prodest l. 18

Legitime constituta, expost facto
non vitiantur l. 85. §. 1

Leuio-

Leuiores delicta seruis domino ob-
temperantibus. ignoscuntur l. 157

Liberalitatis reus ad possibile tene-
tur l. 8. & ita ne egeat l. 173. in pr.

Libertas omnibus rebus fauorabi-
lior l. 122

Libertas res inestimabilis l. 176. §. fi.

Libertati in dubio fauetur l. 20

Libertum qui habet, non est ditior
l. 126. §. 1

Licita non semper honesta l. 144

Locupletari nemo cum alterius de-
trimento debet l. 200

Lucra turpia, ab hærede extor-
quenda l. 58

Lucro in pari, possessor potior est
l. 98

Lucrum petentis durior est causa
l. 33. 41. §. 1

Lucrum qui capit factum præstare
debet l. 149

M Agistratus quod facit nō per-
mittitur singulis l. 167. in pr.

Maior pars quod statuit ad omnes
refertur l. 160. §. 1

Mandat p se, qui nō prohibet l. 69

Matrimonium non licitū, sed honestum esse debet l. 197

Metus consensui contrarius l. 116

Meū, amplius meū fieri nequit l. 45

Minus ei licet, cui plus licet l. 21

Mora cuique sua nocet l. 173. §. 2

Mutatio consilij alteris nocere non debet l. 75

Mutatio temporaria, ius prouinciæ non innouat l. 123. §. fin.

Mutus, vbi non voce sed præsentia opus est, videtur respondere l. 124

Natura prohibita, lege non confirmantur l. 188. §. fin.

Necessitate factum, non trahitur in consequentiam l. 162

Neganti debitum permittitur alia defensio l. 43

Nolle potest, qui velle l. 3

Nostrium, amplius nostrum fieri nequit l. 159

Nostrium quandoque alienari nequit l. 205

Nostriū sine facto nostro non transferetur l. 11 Nul.

Nullius quod esse potest obligari
nequit l. 182

Obligari nequit, quod nullius
esse potest l. 182

Obligat fisco, non nisi cum onere
transferuntur l. 205

Obligatione liberatus, videtur ce-
pisse l. 115. in pr.

in Obscuro verisimilius l. 114 &
benignius accipiendum l. 168

Omittens possessionem, non alie-
nat l. 119

Pactio privata non mutat leges
l. 274 §. fin.

Parendi necessitas, caret culpa l. 169

Pars maior quod statuit, refertur
ad omnes l. 160. §. 1

Pendentia non extant l. 169 §. fi.

Personale beneficium, cum perso-
na perit l. 68

Petitur inique antequam solui po-
test l. 168

Pignori dare, fructus rei est l. 72

Plus cui licet, & minus licet l. 21

Plus transferre quis nequit, quam
ipse habet l. 54 Plus

- Plus continet minus l. 110
 Poenæ nomine exactum soluenti
 non redditur l. 46
 Poenales eiusdem rei actiones alias
 alias perimunt l. 130
 Poenali in causa, benignius respon-
 dendum l. 55. in fin.
 Poenalis actio non transit ad here-
 dem l. 111 §. fin.
 Poenalis actio, personam non trans-
 greditur l. 58
 Poenalis actio semel accepta, transit
 in heredem l. 164
 Poenam recte petit, qui in ipsum nō
 incidit l. 154. §. fin.
 Possessor habetur qui dolo desijt
 l. 131 150. l. 157. §. 1
 Possessor in pari lucro, præfertur
 l. 98. 25 §. fin. l. 128
 Potens facere vt conditioni pareat-
 ur, posse videtur l. 174
 Potestas gladij delegari nequit l. 6
 Prædo non est, qui pretium soluit
 l. 12.

Principale cum interit, interit & accessorium l. 129. §. fin. l. 178

Priuata conuentio, non mutat ius l. 27. 45. §. fin.

Priuilegia personalia, cum persona; realia cum re intereunt l. 196

Prouocans sine dolo moram non facit l. 93

Pugnantium in testamento, neutrum ratum est l. 188

Pupillus authore tutore, rite contrahit l. 5. in fin. ex dolo tutoris non tenetur l. 198. nec velle nec nolle potest l. 189. pati non potest l. 110. §. 2. pubescens furti, iniuriæ capax l. 111

Raro accidentia non constituent ius l. 64

Ratihabitio mandato comparatur l. o. in fin.

Recepta contra ius, non habent consequentiam l. 141

Regula viciata, perdit officium l. 1. in fin.

Repe-

Repetitio fauorabilior, quam lu-
crum aduentitium 1.41. §. 1

Res iudicata pro veritate est 1. 207

Reus fauorabilior auctore 1. 125

Reus fraudulentus ad interesse te-
netur 1 78

Sanguinis iura, ciuili non diri-
muntur 1.8

Scientes & consentientes fraudari
nequeunt 1. 145

Scripta sine sensu non scripta ha-
bentur 1. 73. §. 3

Scriptoris error, partibus non no-
cet 1. 92

Seruitus mortalitati comparatur
1 209

Seruo stipulante commodum do-
mini est 1. 18

Seruus ciuili iure pro nullo est 1. 32
domini conditionem meliorem,
deteriorem facere non potest 1.
133. in causa, libera interuenire
nequit 1. 175. in pr. non obliga-
tur 1. 22 non viucapit 1. 1 : 8. quæ
fecit, ei liberti non profunt 1. 146
Socij

Socij mei socius, socius meus non
est 1.47. §. fin.

Solennia nisi ex æquitate non mu-
tantur 1.183

Solida debentur, quæ diuidi ne-
quunt 1.192

Soluendo est qui defenditur 1.95

Soluens pretiū, non est prado 1.126

Soluitur quodque eo genere quo
colligatur 1.35. 100. 153

Specialia insunt generaliorib. 1.107

Stipulationum initium spectatur
1.19. 144. §. fin.

Stipulante seruo, commodum do-
mini est 1.18

Succeffione duplici d. lata, vna re-
pudiata alia valet 1.91

Succeffor eiusdem iuris, cuius au-
ctor fuit 1.14. 175 §. fin. 177

Surdus vbi non voce opus est, præ-
sens esse potest 1.124

Suum recipiens, dolo non facit
1.129

T Acita non semper nocent
1.77. 195.

Tem.

- Temporaria mutatio ius prouin-
 ciæ non mutat l. 1. 23. §. fin.
 Tempus in stipulatione, promisso-
 ris causa adiicitur l. 17. 18. in
 testamentis, heredis l. 1. 7. in pr.
 Tempus in stipulatione quod spe-
 ctatur l. 19. 4. §. fin.
 Testamentaria successio potior le-
 gitima est l. 89
 Testamentorum interpretatio ple-
 nior l. 1. 2
 Testamentum perit, hereditate nõ
 adita l. 181. & valet quod initio
 constitit l. 1. 1
 Testatus & intestatus paganus esse
 nequit l. 7
 Timor vanus, non excusat l. 184
 Totum continet partem l. 113
 Transferre quis non potest, plus
 quàm habet l. 54
 Tutela redit eo, quo hereditas ve-
 nit l. 73. in pr.
 Tutoris datio est suorum heredum
 l. 73. §. 1.

Tuto.

Tutoris dolus pupillo non nocet
l. 98

V Anus timor non excusat l. 184
Velle potest qui nolle l. 34

Vendere & vendenti consentire di-
uersa l. 60. §. in pr.

Vim non facit, qui utitur iure suo
l. 155 §. 1

Vis consensui contraria l. 16

Vitiosum initio, tempore non con-
ualescit l. 26.

F I N I S.

[The page contains faint, illegible markings, possibly bleed-through from the reverse side.]

21. 12. 1911

Institutiones Justiniani

Ingolstadium 1630

J.rom.f. 103

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10566309-1

VD17 12:621841H